

**KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ  
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**MİMARLIK ANABİLİM DALI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**SIYASİ-FİKRİ ORTAM VE EĞİTİMDE MERKEZİLEŞME  
BAĞLAMINDA ANADOLU SELÇUKLU MEDRESE MİMARİSİNİN  
GELİŞİM SÜRECİ**

**SAFA MERAL**

**KOCAELİ 2021**

**KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ  
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**MİMARLIK ANABİLİM DALI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**SİYASİ-FİKRİ ORTAM VE EĞİTİMDE MERKEZİLEŞME BAĞLAMINDA  
ANADOLU SELÇUKLU MEDRESE MİMARİSİNİN GELİŞİM SÜRECİ**

**SAFA MERAL**

**Doç. Dr. Mehmet Şener**

**Danışman, Kocaeli Üniversitesi**

.....

**Prof. Dr. Oya Şenyurt**

**Jüri Üyesi, Kocaeli Üniversitesi**

.....

**Prof. Dr. Ali Uzay Peker**

**Jüri Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi**

.....

**Tezin Savunulduğu Tarih: 01.02.2021**

## **ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR**

Bu tez çalışmasında Anadolu Selçuklu medrese yapıları hususi olarak incelenmiş ve medreseler dönemin siyasi-fikri ortamı bağlamında incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çalışma ile birlikte medreseler, alışılanın dışında farklı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve bu sınıflandırmanın belirleyicisi olarak dönemin siyasi kırılma noktaları seçilmiştir. Bu açıdan döneme dair yapılmış olan çalışmalardan ayrılarak yapılara farklı bir bakış açısı ile bakma imkânı sunulmuştur.

Tez sürecinde değerli vakitlerini benimle paylaşan ve rahat bir çalışma ortamı sunarak yorumlarıyla tezimi geliştirmeme vesile olan Doç. Dr. Mehmet ŞENER'e teşekkürlerimi iletiyorum. Ayrıca hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen, sürekli yanımda duran anneme, babama ve ağabeylerime daim muhabbet ve selam ile şükranlarımı sunuyorum.

Ocak - 2021

Safa MERAL

## İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR .....	i
İÇİNDEKİLER .....	ii
ŞEKİLLER DİZİNİ .....	iii
TABLolar DİZİNİ.....	vi
ÖZET .....	viii
ABSTRACT .....	ix
GİRİŞ.....	1
1. SELÇUKLU MEDRESELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNDE ETKİN UNSURLAR .....	5
1.1. Tarihsel Süreç .....	6
1.2. Siyasi ve Fikri Ortam .....	8
1.2.1. Selçuklu Türklerinin yönetim anlayışı .....	12
1.2.2. Selçuklu Türklerinin İslam tasavvuru .....	15
1.3. Medrese Kavramı ve Tarihsel Gelişimi .....	17
1.3.1. Medreseye giden süreçte eğitim yapılarının tarihçesi .....	17
1.3.2. Medreseler: tanımı/tanımsızlığı .....	20
1.3.3. Ortaya çıkış süreci ve kurumsallaşma .....	22
1.3.4. İlk medreseler üzerine tartışmalar .....	25
2. MEDRESE EĞİTİM SİSTEMİ VE MİMARİSİNİN OLUŞUM SÜRECİ .....	28
2.1. Anadolu'da İlmî Hayat.....	28
2.2. Medreselerde Eğitim Sistemi .....	30
2.3. Medrese Mimarisinin Oluşum ve Gelişim Süreci.....	34
3. ANADOLU SELÇUKLU MEDRESELERİNE DAİR MİMARİ VE TARİHSEL BİR İNCELEME .....	43
3.1. Yükselme Dönemi Mimarisi (1176-1243).....	46
3.1.1. Açık avlulu medreseler .....	47
3.1.2. Kapalı avlulu medreseler.....	62
3.1.3. Diğer yapılar .....	69
3.2. Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi Mimarisi (1243-1277).....	70
3.2.1. Açık avlulu medreseler.....	71
3.2.2. Kapalı avlulu medreseler.....	87
3.2.3. Diğer yapılar .....	95
3.3. Dağılma Dönemi Mimarisi (1277-1308) .....	96
3.3.1. Açık avlulu medreseler.....	96
3.3.2. Kapalı avlulu medreseler.....	99
3.3.3. Diğer yapılar .....	101
4. ANADOLU SELÇUKLU MEDRESE YAPILARININ KİMLİK VE MİMARİ UNSURLAR ÜZERİNDEN ANALİZİ .....	102
4.1. Yapıların (Tarihsel) Kimlikleri ve Konumları Üzerinden Analizi.....	102
4.2. Yapıların Mimari Unsurlar ve Malzeme Üzerinden Analizi .....	112
4.3. Yapıların Genel Mimari Karakteri ve Dönemsel Değişimlerin Tipoloji Üzerine Etkisi .....	134
5. SONUÇ .....	136
KAYNAKLAR .....	142
KİŞİSEL YAYIN VE ESERLER .....	148
ÖZGEÇMİŞ .....	149

## ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1.	Selçuklulardan önce coğrafi sınırlar.....	8
Şekil 1.2.	El-Ezher, Adrien Dauzats'a ait bir resim .....	9
Şekil 1.3.	Selçuklulardan sonra coğrafi sınırlar .....	10
Şekil 1.4.	Şam Emeviye Camii'nin avlusunda halka şeklinde oturan insanlar .....	18
Şekil 1.5.	Büyük Selçukluların 1114-1115 tarihinde inşa ettikleri Ribat-ı Şerif .....	19
Şekil 2.1.	Mustansırıye Medresesi'nin avludan görünümü.....	31
Şekil 2.2.	Semerkind'ta yer alan Shir-Dar Medresesi'nde hoca ve talebeleri.....	32
Şekil 2.3.	Amr Camii'nin planı ve avlunun eski bir görünümü .....	36
Şekil 2.4.	Hargird Nizamiye Medresesi'nin harebe görünümü .....	37
Şekil 2.5.	Hargird Nizamiye Medresesi, Plan .....	38
Şekil 2.6.	Galina Pugaçenkova'nın çizdiği Türkistan'da yer alan bir ev planı ve Kırşehir Caca Bey Medresesi planı.....	39
Şekil 2.7.	Laşkar-i Bazar Sarayı, Avlu .....	40
Şekil 2.8.	Jauilan Manastırı, Taxila, Plan .....	41
Şekil 2.9.	Jauilan Manastırı, Taxila, Avlu.....	41
Şekil 2.10.	Danişmendliler döneminde 12. yüzyılın ortalarında inşa edilen Yağlıbasan Medreselerinin planları .....	42
Şekil 3.1.	Gıyasiye Medresesi'nin giriş aksı ve iki katlı türbe mekânının girişi .....	48
Şekil 3.2.	Gıyasiye Medresesi'nde revak ve türbenin bitişiğinde yer alan yan eyvan .....	49
Şekil 3.3.	Ümmühan Hatun Medresesi'nin enine ve boyuna kesitleri.....	50
Şekil 3.4.	Huand Hatun Medresesi'nde yan revaklar ve arkasında yer alan talebe hücreleri .....	52
Şekil 3.5.	Huand Hatun Medresesi'nin giriş eyvanı ve yan revak aksı .....	52
Şekil 3.6.	Huand Hatun Medresesi'nde ana eyvanın solunda yer alan mekânın tavanındaki ışıklık .....	53
Şekil 3.7.	Huand Hatun Medresesi'nin türbesinde yer alan sandukalar .....	54
Şekil 3.8.	Çatısı dendanlarla çevrili Seraceddin Medresesi'nin taç kapısı.....	55
Şekil 3.9.	Sırçalı Medrese'nin giriş eyvanı ve iki yanında yer alan odalar .....	57
Şekil 3.10.	Sırçalı Medrese'de avlu, ana eyvan, havuz ve yan revaklar .....	57
Şekil 3.11.	Sırçalı Medrese'nin revak aksı ve çini bezeme detayı .....	58
Şekil 3.12.	Avgunu Medresesi'nin günümüzde üzeri kapatılan avlusunda, ana eyvan ve yan revakların görünümü.....	61
Şekil 3.13.	Ali Gav Medresesi'nin restorasyon öncesi görünümü .....	63
Şekil 3.14.	Ali Gav Medresesi'nin restorasyonu sonrası avlusu.....	64
Şekil 3.15.	Ertokuş Medresesi'nin revaklı avlusu, ana eyvan, havuz ve kubbeyi taşıyan devşirme sütunlar .....	66
Şekil 3.16.	Ertokuş Medresesi'nde ana eyvana üç adet geçişle bağlanan türbe .....	66
Şekil 3.17.	Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi'nin genel görünümü .....	68
Şekil 3.18.	Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi'nde mescidin bulunduğu eyvandan türbe eyvanına doğru bakış.....	69
Şekil 3.19.	Camii ile Hacı Kılıç Medresesi'nin birleştiği duvar ve ana eyvan.....	72
Şekil 3.20.	Hacı Kılıç Medresesi'nin revak aksları .....	73
Şekil 3.21.	Hacı Kılıç Medresesi'nde avluyu dönen revaklar ve arkasında yer alan talebe hücreleri.....	73
Şekil 3.22.	Hüseyin Gazi Medresesi'nin genel görünümü.....	75

Şekil 3.23. Sahibiye Medresesi'nin giriş eyvanından avluya bir bakış .....	79
Şekil 3.24. Sivas Gök Medresesi'nin cephesinde bulunan köşe kuleleri.....	81
Şekil 3.25. Buruciye Medresesi'nin genel görünümü.....	83
Şekil 3.26. Buruciye Medresesi'nde avludan ana eyvana doğru bir bakış. ....	83
Şekil 3.27. Tokat Gökmedrese'deAvlunun genel görünümü .....	86
Şekil 3.28. Karatay Medresesi'nin kesit perspektifi.....	88
Şekil 3.29. Karatay Medresesi'nde avluyu örten ortası delik fener kubbe .....	88
Şekil 3.30. Karatay Medresesi'nde yer alan mozaik çini kaplamalar .....	89
Şekil 3.31. İnce Minareli Medrese'de aydınlıklı kubbe, Türk üçgenleri, ana eyvan ve havuz .....	91
Şekil 3.32. John Henry Haynes'in fotoğrafını çektiği 1881-82 tarihli İnce Minareli Medrese.....	92
Şekil 3.33. Caca Bey Medresesi'nin iki renkli taştan yapılarak farklı bir görünüme bürünen taç kapısı.....	94
Şekil 3.34. Caca Bey Medresesi'nde avlu, çeşme ve eyvanlar.....	94
Şekil 3.35. Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin giriş cephesi.....	98
Şekil 3.36. Erzurum Çifte Minareli Medrese'de ana eyvanın arkasında kalan türbe .....	99
Şekil 3.37. Çay Taş Medrese'de avludan ana eyvana doğru bir bakış .....	100
Şekil 4.1. Medreselerin kurulu olduğu yerleşim birimleri ve medrese sayıları .....	103
Şekil 4.2. Kuruldukları dönemlere göre medrese sayıları .....	104
Şekil 4.3. Medrese banilerinin görevleri .....	106
Şekil 4.4. Eğitim türlerine göre medreseler.....	108
Şekil 4.5. Yapının konumuna göre medreseler .....	109
Şekil 4.6. Huand Hatun Külliyesi, plan .....	110
Şekil 4.7. Fatih Külliyesi, restitüsyon planı .....	111
Şekil 4.8. Kat adedine göre medreseler .....	112
Şekil 4.9. Avlunun tipine göre medreseler .....	113
Şekil 4.10. Atabey Ertokuş Medresesi'nin kapalı revaklı avlusu .....	114
Şekil 4.11. Karatay Medresesi'nin kapalı revaksız avlusu .....	114
Şekil 4.12. Türkistan'da ikamet yapıları, Pugaçenkova .....	115
Şekil 4.13. Eyvan sayısına göre medreseler .....	116
Şekil 4.14. Huand Hatun Medresesi ana eyvanı .....	117
Şekil 4.15. İki ve dört eyvanlı medreselerin şematik gösterimi.....	117
Şekil 4.16. Revakların konumlanış biçimleri .....	118
Şekil 4.17. İki eyvanlı plan şeması üzerinden revak tiplerinin şematik gösterimi .....	119
Şekil 4.18. Mescid mekânının varlığına göre medreseler .....	120
Şekil 4.19. Kışlık dershanenin varlığına göre medreseler.....	121
Şekil 4.20. Hacı Kılıç Camii ve Akşehir Taş Medrese'de yer alan kışlık dershaneler .....	121
Şekil 4.21. Talebe hücrelerinin konumuna göre medreseler.....	121
Şekil 4.22. Talebe hücrelerindeki pencerenin durumuna göre medreseler .....	122
Şekil 4.23. Avgunu Medresesi'nin mazgal penceresi ve çörlenleri .....	123
Şekil 4.24. Seraceddin Medresesi, çatısında yer alan dendanlar .....	123
Şekil 4.25. Türbenin konumuna göre medreseler.....	124
Şekil 4.26. Gıyasiye Medresesi'nde yer alan türbe yapısı .....	125
Şekil 4.27. Havuzun varlığına göre medreseler.....	127
Şekil 4.28. Pervane Medresesi'nin avlusunda yer alan havuz .....	127
Şekil 4.29. Hela mekânının varlığına göre medreseler.....	128
Şekil 4.30. Minarenin varlığına göre medreseler .....	129
Şekil 4.31. Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin taç kapısının her iki yanında bulunan minareler .....	130
Şekil 4.32. Köşe kulelerinin varlığına göre medreseler.....	131

Şekil 4.33. Sahibiye Medresesi'nde yer alan bir köşe kulesi.....	132
Şekil 4.34. Medreselerde kullanılmış olan malzemeler.....	132
Şekil 4.35. Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nin beden duvarında yer alan kaba yonu taşlar ve devşirme taşlar .....	133



## TABLolar DİZİNİ

Tablo 3.1. Gıyasiye Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	47
Tablo 3.2. Ümmühan Hatun Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	49
Tablo 3.3. Huand Hatun Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	51
Tablo 3.4. Seraceddin Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	54
Tablo 3.5. Sırçalı Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	56
Tablo 3.6. Antalya İmaret Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	59
Tablo 3.7. Avgunu Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	60
Tablo 3.8. Kalehisar Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	61
Tablo 3.9. Ali Gav Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	62
Tablo 3.10. Atabey Ertokuş Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	65
Tablo 3.11. Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	67
Tablo 3.12. Yükselme Dönemi'nde inşa edilmiş olup günümüze bir kısmı ulaşabilen ve günümüze ulaşamamış olup kaynaklarda ismi geçen medreselerin künye bilgileri. ....	70
Tablo 3.13. Hacı Kılıç Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	72
Tablo 3.14. Hüseyin Gazi Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	74
Tablo 3.15. Akşehir Taş Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	75
Tablo 3.16. Pervane Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	77
Tablo 3.17. Sahibiye Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	78
Tablo 3.18. Sivas Gök Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	80
Tablo 3.19. Buruciye Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	82
Tablo 3.20. Sivas Çifte Minareli Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	84
Tablo 3.21. Tokat Gök Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	85



Tablo 3.22. Karatay Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	87
Tablo 3.23. İnce Minareli Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	90
Tablo 3.24. Caca Bey Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	93
Tablo 3.25. Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi'nde inşa edilmiş olup günümüze bir kısmı ulaşabilen ve günümüze ulaşamamış olup kaynaklarda ismi geçen medreselerin künye bilgileri. ....	95
Tablo 3.26. Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	97
Tablo 3.27. Çay Taş Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. ....	99
Tablo 3.28. Dağılma Dönemi'nde inşa edilmiş olup günümüze bir kısmı ulaşabilen ve günümüze ulaşamamış olup kaynaklarda ismi geçen medreselerin künye bilgileri. ....	101

## SIYASİ-FİKRİ ORTAM VE EĞİTİMDE MERKEZİLEŞME BAĞLAMINDA ANADOLU SELÇUKLU MEDRESE MİMARİSİNİN GELİŞİM SÜRECİ

### ÖZET

Selçuklular, tarih sahnesine ilk çıktıklarında İslam dünyası siyasi ve fikri açıdan tam bir parçalanmışlık içerisindeydi. Evveliyatında tek bir devlet olarak var olan İslam dünyası birçok devlete bölünmüştü. Hâlihazırda üç farklı halife kendi iktidarını sağlamanın mücadelesi içerisindeydi. Üç farklı halifenin haricinde birbirine cephe almış mahalli iktidarlar da bulunmaktaydı. Bu iç çatışmalar ve siyasi kargaşa ortamı İslam dünyasında coğrafi sınırların küçülmesine sebebiyet vermişti.

Fikri parçalanmışlık ise var olan bu siyasi parçalanmışlığın en başlıca sebeplerinden biriydi. Hakikati söylediğini iddia eden birçok akıl, birbirleriyle mücadele halindeydi. Akıldaki bu ayrılık eyleme de yansımaktaydı. Selçuklular işte bu siyasi ve fikri kargaşa ortamında yeni dâhil oldukları medeniyetin yaşadığı bu buhrana karşı tarihi tecrübenin kendilerine kattığı özelliklerle politikalar geliştirmişlerdir.

Selçuklular, askeri başarılarla büyük oranda çözüme kavuşturulan siyasi parçalanmışlığa ek olarak, zihni parçalanmışlığa sebep olan denetimden yoksun parçalı eğitim faaliyetleri yerine tek başına eğitime hasredilen medreseleri, İslam dünyasında yaygınlaştırmışlardır. Yönetici tabakanın kurduğu medreseler, vakfiyelerde belirtilmiş şartlarla birlikte eğitimde devletin görünürlüğünü artırmış ve bu doğrultuda düzenin, kurumsallaşmanın ve birliğin oluşmasına sebep olmuştur.

Pek tabiidir ki dönemin siyasi-fikri ortamı ve eğitimde merkezileşme politikaları medrese yapılarına mimari açıdan da yansımıştır. Kapsayıcı bir üst dil çerçevesinde farklı varyasyonlarla üretilen medreseler, bu etkenler bağlamında kendi tipolojisini zaman içerisinde oluşturmuş ve geliştirmiştir. Bu çalışmada, medreselerin icra ettiği fonksiyon, gözler önüne serilerek siyasi-fikri ortam ve eğitimde merkezileşme bağlamında medrese mimarisinin oluşum ve gelişim süreci incelenmiştir. Bu doğrultuda, Anadolu Selçuklu medreseleri, siyasi kırılma noktaları referans alınarak mimari plan tipleri üzerinden tarihsel bağlam içerisinde analiz edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Anadolu Selçuklu Mimarisi, Eğitim Yapıları, Medrese, Plan Tipolojisi, Selçuklular.

## THE DEVELOPMENT PROCESS OF ANATOLIAN SELJUK MADRASA ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF POLITICAL-INTELLECTUAL ENVIRONMENT AND CENTRALIZATION IN EDUCATION

### ABSTRACT

By the very first time when the Seljuks are established, the Islamic world was in complete disintegration in terms of politics and intellect. The Islamic world, which previously existed as a single state, was divided into many states. Currently, three different caliphs were struggling to maintain their power. In addition to these three different caliphs, there were also local governments that were in competition. These internal conflicts and political turmoil caused the geographical borders to shrink in the Islamic world.

Intellectual fragmentation was one of the main causes of this existing political fragmentation. Many minds that claimed to be telling the truth were fighting each other. This separation in the mind was also reflected in the action. In this political and intellectual turmoil environment, the Seljuks have developed policies against this crisis they encountered as a new member of civilization with the help of the features brought by historical experience.

In addition to the political fragmentation that was largely resolved by military successes, they extended the madrasahs devoted only to education in the Islamic world, rather than the piecemeal educational activities that caused the mental fragmentation. The madrasahs established by the ruling layer increased the visibility of the state in education together with the conditions specified in the vakfiye and caused the formation of order, institutionalization and unity in this direction.

Of course, the political-intellectual environment of the period and the centralization policies in education were reflected in the madrasah structures from an architectural point of view. Madrasahs produced with different variations within the framework of an inclusive upper wording, in the context of these factors, have formed and developed their own typology over time. In this study, the formation and development process of madrasah architecture was examined in the context of political-intellectual environment and centralization in education by revealing the function of madrasahs. In this direction, Anatolian Seljuk madrasahs were analyzed in historical context through architectural plan types with reference to political breaking points.

**Keywords:** Anatolian Seljuk Architecture, Education Structures, Madrasa, Plan Typology, Seljuks.

## GİRİŞ

10. ve 11. yüzyıllar, İslam dünyası için hem siyasi hem de fikri açıdan tam bir parçalanmışlığın yaşandığı ve bu parçalanmışlığın çatışmaya dönüştüğü bir döneme denk gelir. Evveliyatında tek bir devlet olarak var olan Müslümanlar, bu asırlarda birçok devlete bölünmüştür. Abbasilerin 8. yüzyılda Emevileri yıkarak hilafeti ele geçirmelerinden iki asır sonra, 10. yüzyılda Endülüs Emevileri ve Şii Fatımiler, kendi hilafetlerini ilan etmişlerdir. Abbasi hilafeti zamanla gerilemiş, İslam dünyasında Şii hâkimiyeti güçlenmiştir. Ayrıca İslam coğrafyasının doğu sınırlarında birbirine cephe almış 20 kadar mahalli hâkimiyet, birbirleriyle mücadele halindeydi. (Kafesoğlu, 2016) Bu iç çatışmalar ve siyasi kargaşa ortamı, tabii olarak İslam dünyasında coğrafi sınırlar açısından gerilemeye sebep olmuş, toprak kayıpları yaşanmaya başlamıştır.

Fikri parçalanmışlık ise var olan bu siyasi parçalanmışlığın en başlıca sebeplerinden biriydi. Hakikati iddia ettiğini söyleyen birçok akıl birbirleriyle mücadele halindeydi. Akıldaki bu ayrılık doğal olarak eyleme de yansımaktaydı. (Fazlıoğlu, 2018) Böyle bir siyasi ve fikri kargaşa ortamının ve parçalanmışlığın hâkim olduğu İslam dünyası, Oğuzların boy boy Müslüman olmaya başladıkları bir dönemde, 11. yüzyılda kurulan Selçuklu Devleti ile birlikte büyük oranda tekrar birliğe kavuşmuştur. Selçuklular, yeni dâhil oldukları medeniyetin yaşadığı bu buhrana İbn Haldun'un tarifiyle "faal, savaşçı ve teşkilatçı" (Şeker, 2015) özellikleriyle cevap vermeye çalışmıştır.

Selçukluların askeri başarıları neticesinde, Kuzey Afrika ve İspanya haricindeki pek çok İslam beldesi, tek bir çatı altında toplanmıştır. Lâkin siyasi parçalanmışlığın tam manada giderilebilmesi için fikri parçalanmışlığın da birliğe kavuşması gerekir. Bu minvalde ortak aklın ve ortak dilin üretilebileceği saha olan eğitim, fikri parçalanmışlığın giderilmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Selçuklular, parçalı eğitim faaliyetleri yerine, banilerinin ekseriyetle yönetici tabakadan olduğu medreseler inşa etmişlerdir. Banilerin vakfiyelerde belirlemiş oldukları şartlarla eğitimde devletin görünürlüğü artmış ve bu doğrultuda medreseler, düzenin ve birliğin oluşmasında etkili unsurlardan biri olmuştur. Dönemin siyasi-fikri ortamı ve eğitimdeki bu merkezileşme çabaları, medrese yapılarına mimari açıdan da yansımıştır. İhtiyaçlar doğrultusunda belirli bir düzen içerisinde farklı varyasyonlarla üretilen medreseler, bu etkenler bağlamında kendi tipolojisini zaman içerisinde oluşturacak ve geliştirecektir.

Selçuklu medrese yapılarını, mimari açıdan kapsamlı analiz edebilmek adına, sayıca medrese yapılarının çok olduğu Anadolu coğrafyası, önemli bir kaynaktır. Büyük Selçukluların, Sultan Alparslan liderliğindeki Malazgirt zaferiyle Anadolu'nun kapıları Türklere ardına kadar açılmış, kurulan birçok yeni Türk devletiyle Anadolu, Müslüman Türk yurdu haline gelmiştir. Kurulan bu devletler, kopup geldikleri Büyük Selçukluların, Maverünnehir, Horasan ve İran coğrafyasının büyük birikimiyle müesseselerini vücuda getirmişlerdir. Bu birikim, kuşkusuz mimariye de yansır. Anadolu'nun bu coğrafyalarla olan irtibatından ötürü mimari programın belirlenmesinde de yine bu coğrafyalar etkili olur. Bu sebeple, Anadolu Selçuklu medrese yapıları, o coğrafyalara ait günümüze ulaşamamış medrese yapılarına dair de fikirler verebilir. Hem bu sebeple hem de Anadolu'nun diğer coğrafyalara kıyasla günümüze ulaşabilmiş erken tarihli medrese yapısının fazlalığından dolayı Anadolu coğrafyası, özel bir konuma sahiptir.

Bu tez çalışmasında, Anadolu Selçuklu medrese mimarisinin gelişim süreci, dönemin siyasi-fikri ortamı ve eğitimde merkezileşme bağlamında incelenmiştir. Bu doğrultuda, ilk defa medreseler, alışılanın dışında farklı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve bu sınıflandırmanın belirleyicisi olarak dönemin siyasi kırılma noktaları seçilmiştir. Bu sınıflandırmayla birlikte medreseleri farklı bir bakış açısıyla inceleme fırsatı doğmuştur. Bundan dolayı bu çalışmanın sonraki benzer çalışmalar için bir örnek teşkil edebileceği ve geliştirilerek daha ötelere taşınılabileceği düşünülmektedir.

Mimarlık tarihinde, bir dönemin veya bir yapının anlatımında sadece meseleyi fiziksel açıdan, mimari kalıplar içerisinde ve bağlamından kopuk bir şekilde ele almak, dönemin mimarisini anlamlandırma adına sağlıklı bir yöntem değildir. Meseleye çok yönlü yaklaşmak ve medresenin gelişim sürecinde etkili olan tüm unsurları göz önünde bulundurmak, dönemi daha iyi kavramaya ve dolayısıyla mimariyi de daha doğru yorumlamaya fırsat verecektir. Bu çalışmada da medreselere çok bağlamli bakılmaya çalışılmış ve dönemin daha iyi anlaşılabilmesi için konuya dair farklı disiplinlerden okumalar yapılmıştır.

Çalışma kapsamında yazılı ve görsel kaynaklara dair yerli ve yabancı birçok kütüphane tarandı. Bunlar içerisinde en yoğunluklu kullanılan kütüphane ise İslam Araştırmaları Merkezi oldu. Konuya çok yönlü yaklaşmak adına, döneme dair farklı disiplinlerde yazılmış birçok çalışma; kitap, tez, makale, bildiri incelenerek, bu incelemeler neticesinde dönem hakkında fikir sahibi olundu. Bu okumalardan toplanan gerekli bilgilerle tez çalışmasının içeriği oluşturuldu. Çalışma kapsamında

izlenen yöntem şu şekildedir: Osman Turan'ın "Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti" adlı kitabı ile İbrahim Kafesoğlu'nun "Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar" adlı kitabı üzerinden döneme dair genel bir tarih okuması yapılmıştır. Ardından, İhsan Fazlıoğlu'nun "Kayıp Halka" kitabıyla medreselerin, İslam düşünce tarihi içerisinde ortak dili ve ortak aklı kurma noktasındaki etkileri okunmuştur. Selçukluların İslam tasavvurunda oldukça etkili olan; Nizamü'l-mülk, Gazzali ve Mevlana gibi dönemin önemli isimlerinin anlatıldığı, Fatih M. Şeker'in "Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru" adlı kitabı ile de başlıkta yer alan konuya dair değerli bilgiler öğrenilmiştir. Döneme ilişkin bu okumalardan sonra döneme ilişkin eğitim faaliyetlerinin nasıl gerçekleştiği hakkında George Makdisi'nin "Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası Hristiyan Batı" adlı kitabı okunmuştur. Bu kitapların haricinde medreselere ve döneme ilişkin farklı çalışmalar; kitaplar, tezler makaleler incelenerek tezin teorik altyapısı güçlendirilmiştir. Medrese mimarisinin anlaşılmasında ve yapılara dair bilgilerin toplanmasında ise bu konuda değerli çalışmaları bulunan Aptullah Kuran ve Metin Sözen, önemli kaynak teşkil etmişlerdir. Ayrıca bu okumaların haricinde günümüze sayı itibarıyla en çok medrese yapısının ulaştığı Kayseri şehrinde de saha gezisi yapılmıştır.

Medreselere dair farklı disiplinler ekseninde birçok çalışma yapılmış olsa da özel olarak mimari anlamda ülkemizde yapılan araştırmalar, maalesef sınırlı sayıda ve çerçevededir. Bu alanda medreselere dair hususi olarak kitap yazan iki isim öne çıkmaktadır. Aptullah Kuran'ın 1969 yılında basılan "Anadolu Medreseleri" ile Metin Sözen'in 1970'te birinci cildi, 1972'de ikinci cildi basılan "Anadolu Medreseleri: Selçuklu ve Beylikler Devri" kitabı bu alandaki önemli çalışmalardır. Ayrıca konuya dair özel olarak yazılmış tezler ve makaleler de bulunmaktadır. Atanur Kaya'nın 2018 tarihli "Anadolu Selçuklu Medreseleri Ve Bugünkü Durumlarının Tespiti (Başlangıcından 1243 Yılına Kadar)" adlı yüksek lisans tezi bu alandaki güncel çalışmalardan biridir. Lakin genel olarak çalışmalar, ya bir kitabın parçası ya da hususi olarak bir yapının incelenmesi şeklindedir. Dönemin siyasi-fikri ortamı bağlamında medreselerin incelendiği çalışmalar ise yine oldukça azdır. 2000 yılında Mehmet Sağlam'ın "Anadolu'nun 11-16. Yüzyıllar Arası Siyasi Ortamında Medrese Eğitimi ve Mimarisi" adlı yüksek lisans tez çalışması, bu çalışmalardan biridir. Yine Doğan Kuban'ın "Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı" adlı kitabında dönemin siyasi ortamı ve toplumsal yapısına dair bilgiler ve yorumlar yer alır. Lâkin genel mahiyette, bu bağlamda yapılan çalışmalar Selçuklu mimarisinin bütününe dairdir.

Bu tez çalışmasında ise özel olarak medrese yapıları seçildi ve medreseler dönemin siyasi-fikri ortamı bağlamında incelemeye tabi tutuldu. Başlangıçta, var olan sorun tespit edildi, sonrasında, bu soruna karşılık Selçukluların sunduğu çözüm, anlatıldı ve burada, medreselerin icra ettiği fonksiyon gözler önüne serilerek siyasi-fikri ortamın ve eğitimde merkezileşmenin, medrese mimarisinin oluşum ve gelişimine ne boyutta katkılarda bulunduğu açıklanmaya çalışıldı. Bunun için de önemli siyasi kırılma noktaları referans alınarak belirlenen üç dönem içerisinde grafiklerle analiz çalışması yapıldı.

Bu doğrultuda ilk bölümde, tarihsel süreç ile İslam dünyasının fikri manada birliğe kavuşmasında önemli bir vasıta olan medresenin, ortaya çıkışında etkin unsurlar olan; dönemin siyasi-fikri ortamı, Selçuklu Türklerinin yönetim anlayışı ve İslam tasavvuru üzerinde duruldu. Ayrıca medrese kelimesi, kavramsal olarak incelendi, medresenin öncesi-sonrası ve ilk medreselerin ne zaman kurulduğuna dair tartışmalar aktarıldı. Sonrasında Anadolu'daki ilmi hayat, medreselerdeki eğitim sistemi ve mimarisinin oluşum sürecine dair yorumlar paylaşıldı.

Anadolu coğrafyası, medrese mimarisinin anlaşılmasında, eğitimde merkezileşmenin ve siyasetin mimariye ne denli etkide bulunduğuna dair yorum yapabilmek adına önemli bir coğrafyadır. Bu sebeple Anadolu Selçuklu dönemine ait günümüze ulaşabilmiş veya üzerinde kısmen de olsa yorum yapılabilmemiş olan 25 medrese yapısı ile günümüze bir kısmı ulaşan ve kaynaklarda ismi geçen 33 medrese yapısı, dönemin siyasi kırılma noktaları dikkate alınarak üç dönem içerisinde incelendi. Bu dönemler; Yükselme Dönemi Mimarisi (1176-1243), Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi Mimarisi (1243-1277), ve Dağılma Dönemi Mimarisi (1277-1308) şeklinde belirlendi. Dönemler, bu şekilde belirlenerek medrese yapıları, siyasi bağlamıyla birlikte daha rahat okunabilir duruma getirildi. Yapılar; "(tarihsel) kimlik ve konum", "mimari unsurlar ve malzeme" yönünden incelenerek grafikler üzerinden genel bir analize tabi tutuldu. Bu bağlamda, ulaşılabilen bilgiler ışığında Selçuklular özelinde medreselerin oluşum ve gelişiminde, siyasetin ve fikriyatın rolü ve etkileri açıklanmaya çalışıldı.

## 1. SELÇUKLU MEDRESELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNDE ETKİN UNSURLAR

Hiçbir sanat eseri, hiçbir bina vücuda geldiği yerin belirleyicisi olan toplumun karakterinden, yaşam biçimlerinden, dünya görüşü ve hayat tasavvurundan bağımsız değildir. Eser, tarihsel süreç içerisinde toplumu şekillendiren, ona yön veren siyasi-fikri ortamın izini taşır. Kimi zaman da eser, yüklendiği işlev itibarıyla onu vücuda getiren ortamın farklılaşmasında belirleyici faktörlerden biri olur. Siyasette ve düşünce hayatında yapmış oldukları faaliyetlerle birçok önemli gelişmeye sebep olan Selçuklular, bu faaliyetler bağlamında vücuda getirdikleri eserlerle de dâhil oldukları medeniyet içerisinde yol açıcı olmuştur. Bu önemli gelişmelerin yaşandığı sahalardan biri de eğitimidir. Selçuklular döneminde yaygınlaştırılan, sahip olduğu eğitim anlayışıyla ortak aklın ve ortak dilin üretiminde etkili bir yere sahip olan medreselerin, tarihsel süreç içerisinde getirdikleri incelendiğinde, dünya tarihinde 11. yüzyıl ve sonrasına dair büyük bir etki sahibi olduğu görülür.

Medreselerin, İslam düşünce hayatına yapmış olduğu katkıları anlayabilmek adına onları meşhur edip yaygınlaşmasında öncü olan Selçukluların zihin dünyasını anlamak gerekir. Selçuklular, nasıl bir tarihsel süreçten geçerek böylesine etki gücü yüksek bir adım atabilmişlerdir? Etkileşim içerisinde oldukları isimler, coğrafyalar kimlerdir? Dâhil oldukları yeni medeniyet içerisinde ne ile karşılaştılar ve buna karşı nasıl bir tavır takındılar? Müslüman kimlikleri ile geleneksel Türk kimliklerinin terkihi nasıl sonuçlandı ve hangi gelişmelere sebep oldu? Esasında tüm bu sorular ve ilgili daha başka soruların cevapları Selçukluların zihin dünyasını anlamaya vesile olacaktır. Bu düşüncelerden hareketle de medreselerin nasıl bir fonksiyon yüklendiği ve vücuda geldiği çağın düşünce yapısını dönüştürmede ne denli etkili olduğu anlaşılabilir. Kendinden öncesi ve kendinden sonrası ayrımı rahatlıkla yapılabilecek olan medreseleri daha doğru anlayabilmek adına bu bölümde onu oluşturan tarihsel süreç ve dönemin siyasi-fikri ortamı içerisinde sahip oldukları yönetim anlayışları ve İslam tasavvurları incelenmiştir.



## 1.1. Tarihsel Süreç

Selçuklular tarih sahnesine ilk çıktıklarında bölge coğrafyasında; Abbasiler, Fatımiler, Gazneliler, Karahanlılar, Samaniler, Büveyhiler ve Bizanslılar gibi iktidar sahibi devletler, hüküm sürmekteydiler. 960 yılında Selçuk Bey, komutasındakilerle birlikte Yengi Kent'teki büyük Oğuz kitlelerinden koparak Cend'e yerleşmiş ve burada Müslüman olmuştur. Selçuklular, bu tarihten itibaren tam 78 yıl boyunca yurt arayışı içerisinde olurlar ve uzun mücadeleler verirler. Nihayet son durakları olan Horasan'da 1038 yılında Gaznelilere karşı giriştikleri savaş sonucunda istiklallerini kazanırlar. 1040 yılında Dandanakan Savaşı ile birlikte de bağımsızlıklarını tescillerler. (Turan, 2017)

Selçuklular bağımsızlıklarının ardından hızla hâkimiyet sahalarını genişletirler. Yıllardır Bağdat'ı hâkimiyeti altında bulundurup, Abbasi halifesini esir eden Şii Büveyhiler, halifenin yardım talebiyle 1055 yılında Selçuklular tarafından ortadan kaldırılır. Tuğrul Bey, 1058 yılının başlarında Bağdat'ta bizzat Abbasi halifesi Ka'im bi'Emrillah tarafından "Dünya (şark ve garp) Sultanı" ilan edilmiş; kendisine "Dinin temeli" (Rükn üd-din) ve "Halifenin ortağı" (Kasîm Emîr ul-mu'minîn) lakapları verilmiştir. (Turan, 2017)

Bu yüzyılda İslam coğrafyasına doğru yoğun bir Türkmen göçü yaşanır. Bu durum, Selçukluları epey uğraştırmıştır. Yaşanan göçler, Selçuklu ülkesinde, Müslüman halk ve ülkelerinde istilaya ve asayişsizliğe sebep olur. Bu yoğun göç baskısına karşı Selçuklular, Oğuzları Anadolu'ya yönlendirmiş ve gazaya teşvik etmişlerdir. (Turan, 2017) 1071 yılında ise Sultan Alparslan komutasındaki Selçuklular, Malazgirt'te Bizanslıları bozguna uğratarak büyük bir zafer kazanırlar. Bu zaferin ardından Türkler, karşılarında bir Bizans ordusu kalmadığı için, ordular ve halk kitleleri halinde Anadolu'nun fethine başlarlar. (Turan, 2017)

Selçuklu komutanlarından bağımsız olarak Anadolu Türkmenlerini ve özellikle Yabguluları etrafında toplayan Süleyman Şah, 1075 yılında İznik'i fethedip kendisine payitaht yapar. Süleyman Şah, kısa zamanda sınırları boğazlardan Suriye'ye kadar uzanan kuvvetli bir devlet kurmuştur. 1092 yılında Melikşah'ın ölümünün ardından başlayan taht kavgalarıyla birlikte Büyük Selçuklular duraklama dönemine girer ve Anadolu'ya müdahaleleri son bulur. Sultan Sencer ile birlikte tekrardan toparlanan Selçuklular, 1141 yılında Karahıtaylara karşı giriştikleri savaşta büyük bir yenilgiye uğrar. 1153'te kendi kavimlerinden olan Oğuzlarla yapmış oldukları savaşta da büyük

bir yenilgi alırlar ve bu savaşta, sultan esir düşer. Sultan Sencer, üç yıl süren esaretin ardından kaçmaya muvaffak olsa da devleti tekrardan toparlama imkânı bulamadan 1157 yılında vefat etmiştir. Sultanın ölümüyle birlikte de Büyük Selçuklu Devleti, son bulmuştur. (Turan, 2017)

Anadolu Selçuklular ise 1096 yılında başlayan ilk haçlı seferinde, haçlılara karşı giriştikleri çetin savaşlarla düşmana ciddi kayıplar yaşatmalarına karşın İznik'i kaybetmişler ve başkenti Konya'ya taşımışlardır. 1096-1190 yılları arasında yaklaşık bir asır süren haçlı seferlerini göğüsleyen Anadolu Selçuklular, 1176 yılında Bizanslıların Türkleri Anadolu'dan atmak için giriştikleri Miryakefelon Savaşı'ndan da zaferle çıkarak Anadolu'yu artık kesin bir Türk yurdu haline getirmiştir. Türkler, Anadolu'da öyle bir yayılmışlar ve yurt tutmuşlardır ki ilk defa Sultan Mesud zamanında Anadolu, Batı kaynaklarında "Turkia" adıyla kaydedilmiştir. (Turan, 2017)

Sultan Alâaddin Keykubâd zamanında ise Anadolu Selçuklular en zirve dönemini yaşar. Bu dönemde Türkiye çok mamur ve müreffeh olmuş, ileri bir medeniyet seviyesine erişmiştir. Cami, medrese ve kervansaray gibi pek çok büyük bina ve müessese inşa edilmiştir. Lakin 1237 yılında, sultanın ölümünün ardından yerine geçen II. Keyhüsrev'le birlikte, 1243 yılında, Moğollarla yapılan Köseadağ Savaşı neticesinde, Anadolu Selçuklular büyük bir yenilgi yaşamış ve Anadolu, Moğol tahakkümü altına girmiştir. Anadolu Selçuklular, her ne kadar siyasi buhranlara ve Moğol müdahalelerine maruz kalsa da 1277'de Mu'ineddin Pervane'nin ölümüne kadar "ordusuyla, idaresiyle mevcut olduğu gibi iktisadi ve medeni yükselişte de mühim bir sarsıntı yaşamamıştır." (Turan, 2017) Pervane ile sağlanan sükûnet ortamı bu tarihten itibaren yerini kargaşaya bırakır. Moğollar baskılarını arttırmışlar, atadıkları valiler ile Anadolu'yu idare etmişlerdir. 1308 yılına gelindiğinde ise Anadolu Selçuklu Devleti artık tamamen yıkılmıştır. (Kafesoğlu, 2016)

Moğol istilaları Anadolu'nun Türkleşmesinde de önemli bir yere sahiptir. "Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'ya nasıl sel halinde insan akını olmuş ise Moğol istilası önünde de aynı şekilde Türkmen kitleleri bu ülkeye kaçmışlar ve Moğol kıtalinden kurtulmaya çalışmışlardır." Türkmenler, burada da Moğolların tazyikiyle uçlarda yığılırlar ve Bizans topraklarını fethetmeye başlarlar. (Turan, 2017) Uçlarda yığılan Türkmenler, Selçukluların ardından kurdukları beyliklerle Anadolu'da yeni bir dönemi başlatırlar.

## 1.2. Siyasi ve Fikri Ortam



Şekil 1.1. Selçuklulardan önce coğrafi sınırlar, Harita: Erol Polat, (URL-1)

Medreseyi daha iyi anlayabilmek, üzerine daha güçlü yorumlar yapabilmek adına, ona şöhret kazandıran Selçukluların ortaya çıktığı dönemi, siyasi-fikri açıdan incelemek oldukça önemlidir. Selçuklular, İslam medeniyetine siyasi ve askeri bir güç olarak dâhil olduğunda, İslam dünyası, siyasi açıdan tam bir parçalanmışlık içerisindeydi (Şekil 1.1.). Hâlihazırda üç farklı devlet; Abbasiler, Fatımiler ve Endülüs Emevileri halifeliklerini ilan etmişti. Sünniliğin müdafii Abbasiler ile Şii Fatımiler birbirleriyle mücadele halindeydiler. Fatımiler, bu mücadelede hâkimiyet sahasını genişletmiş, Mısır ve Suriye'ye hâkim olmuş ve Şii Büveyhiler, Bağdat'ı ele geçirerek Abbasi halifesini esir etmişlerdi. Yaşanan bu parçalanmışlık, coğrafi sınırların küçülmesine de sebep olmaktadır.

Fatımiler, Kahire'de 972 yılında yapımı biten Ezher Camii (Şekil 1.2.), 1005 yılında kurulan "Darû'l-Hikme" veya "Dârû'l-İlim" adlı müesseseler ve ardından bu müesseselerin İskenderiye, Halep ve Trablusşam'da yer alan küçük örneklerinde (Koroğlu, 2006) yürüttükleri eğitim-öğretim faaliyetleriyle Şii inancını yaymak amacını gütmüşlerdir. Kurdukları eğitim mekânlarında yetiştirdikleri dailer, farklı coğrafyalarda bu inancı insanlara aşılama çalışmışlardır. Dailer, Kahire'de bulunan "dai'd-duâtın"<sup>1</sup> emriyle hareket ederlerdi. (Ocak, 2017)

Fatımiler tarafından eğitilerek yetiştirilen, Bâtını tevellere dayalı olarak kurduğu gizli örgütlenmeyle Selçuklu ülkesinde tedhiş hareketleri başlatan Hasan Sabbah, Sünni halk kitlelerini Şii imamete tabi kılmaya çalışmıştır. (Koroğlu, 2006) Suikastleriyle ün kazanan Hasan Sabbah'a bağlı Bâtıniler, kendilerine muhalif olan birçok kişinin

<sup>1</sup> Fatimilerde, devletin dini teşkilatının tepesinde yer alan isme "dai'd-duât" denmektedir. (Ocak, 2017)

canına kıymışlardır. Keza Selçukluların ünlü veziri Nizamü'l-mülk, Bâtıniler tarafından düzenlenen bir suikast sonucu ölmüştür. Giriştikleri yoğun propaganda çalışmalarıyla dışarıdan Fatimiler, içeriden ise Bâtıniler, Sünni inancı ortadan kaldırmak için büyük çabalar göstermişlerdir.

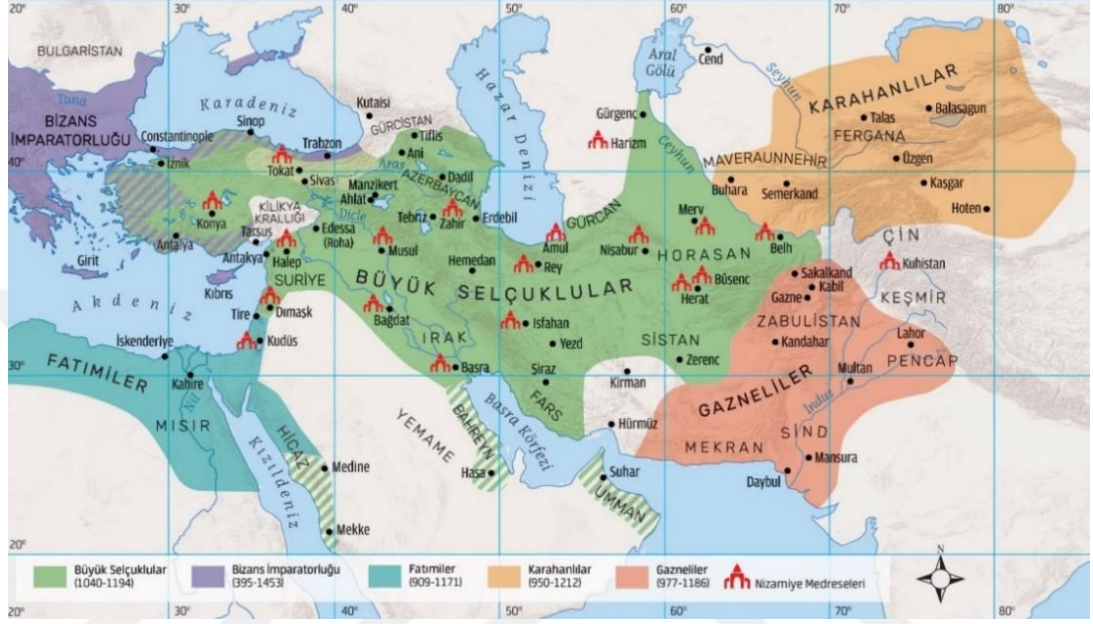


Şekil 1.2. El-Ezher, Adrien Dauzats'a ait bir resim,1800'ler (URL-2)

Öte yandan Selçuklu öncesi doğu İslam dünyasında; Maveraünnehir, Horasan, İran, Irak ve Suriye coğrafyasında birbirine cephe almış 20 kadar mahalli hâkimiyetin oluşturduğu siyasi ayrılık ve karışıklık, bu siyasi mücadeleler neticesinde harabeye dönüşen şehir ve kasabalarda sıkıntıya, bununla birlikte asayişsizlik ve yol kesiciliğe, can ve mal emniyetinin kalmamasına sebep olmuştur. (Kafesoğlu, 2016)

Abbasi hilafetinin yanında yer alıp Sünnilik siyaseti takip eden Selçuklular, bu bağlamda Şiilik ve Batınilikle mücadele etmiştir. (Şeker, 2015) Selçuklular, giriştikleri bu mücadelede Abbasi halifesini esaretten kurtarmış, Şii Büveyhilerin sonunu

getirerek Fatimilere doğu İslam dünyasından el çektirmiş ve Sünniliğin zaferini sağlamıştır. Selçuklular böylece Kuzey Afrika dışında kalan ve ahalisini Sünnilik etrafında topladıkları bütün ülkelerde siyasi birliği tesis etmiştir (Şekil 1.3.). (Kafesoğlu, 2016) Kuzey Afrika'nın haricinde, Endülüs coğrafyası da bu siyasi çatının dışında kalmıştır.



Şekil 1.3. Selçuklulardan sonra coğrafi sınırlar, Harita: Erol Polat, (URL-1)

Bu siyasi kargaşa ortamının dışında diğer taraftan Selçuklular, dâhil oldukları bu yeni medeniyette, akli da parçalanmış buldular. Aklin parçalanmışlığı doğal olarak siyasi parçalanmışlığı da besliyordu. “Hakikati temsil ettiğini iddia eden onlarca dini ve fikri okul aralarına çatışma halindeydi; öyle ki, birbirlerinin canlarına kastetmekteydiler. İtikadi ve fıkhi mezhepler, irfani meşrepler, felsefi meslekler, tüm renkleri ve tonlarıyla mevcuttu.”(Fazlıoğlu, 2018)

Bu dönemde sünni mezhepler dahi birbirleriyle kavga halindedir. Selçuklular, izledikleri siyasetle bu kavgalara da son vermeye çalışmışlardır. Bağdat'ta 1076-77'de Şafilerle Hanbeliler arasındaki kavga buna örnek olarak verilebilir. Kavgada sayısı az olan Şafiilerden Bağdat Nizamiye Medresesi'nin müderrisi Ebu İshak eş-Şirazi, Nizamü'l-mülk'e mektup yazarak yardım istemiştir. Nizamü'l-mülk, cevabi mektubunda bir mezhebi terk edip diğer mezhebe yönelmenin doğru olmadığını belirtep insanların mezheplerinden ayrılmaya zorlanmasının adet olan bir şey olmadığını söylemiştir. (Şeker, 2015) Bu olaydan sonra 1080 yılında bütün vaizler, divanda toplanarak vaazlarında usul ve mezheplere girilmemesi konusunda anlaşmışlardır. (Turan, 2017) Keza, Hanefi mezhebine mensup olan Selçuklu

sultanlarına vezirlik yapan Nizamü'l-mülk, Şafii mezhebindedir. Anadolu Selçuklu sultanlarından Sultan Alaeddin Keykubad da Hanefi mezhebinden olmasına rağmen sabah namazlarını Şafii mezhebine göre kılardı. (Şeker, 2015) Tüm bu örnekler, Selçukluların sünni mezhepler arasında bir ayırım gözetmediğine ve herhangi bir mezhebin tarafgirliğini yapmadığına dair güzel örneklerdir. Devletin bu tutumu topluma da yansımış, sünni mezhepler arasında yaşanan kavgalar, zamanla son bulmuştur.

Askeri zaferlerle sağlanan siyasi birliğin tam manasıyla gerçekleşebilmesi için fikri sahada da birliğin sağlanması, parçalanmış aklın yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. İhsan Fazlıoğlu, ortak aklın yeniden inşasına dair Selçukluların takip ettiği stratejiyi şu şekilde anlatmaktadır (Fazlıoğlu, 2018):

“Burada aklın birliğinin yeniden yapılması için çift yönlü bir strateji takip ettiler: (1) Hakikate ilişkin farklı mezhep, meslek ve meşreplerin ileri sürdüğü mevcut bilgi birikimini bir ortak dile dökmek; (2) bu ortak dile dökülen bilgi manzumesini eğitim-öğretim yoluyla nesiller arası aktarıma sokmak. Ortak dil üzerinden yürütülecek eğitim-öğretim yoluyla din ortak vicdanı, hikmet ortak idraki, tasavvuf ise ortak irfanı verecek; kısaca üst dilde birleşen bir ortak akıl, her alanda vuku bulan çatışma ortamlarını giderecek en azından asgariye düşürecektir. Bu ortak aklın kalıcılığı için ise medrese hem ortak vicdanın hem ortak idrakin, tekkeler ise ortak irfanın sürekliliğini yürütmeyi üstlenmiştir. Bu eylemin sonucu olarak ortaya çıkan ortak vicdan, itikadi ve fıkhî mezhepleri tahdid etmiş; bugün dahi kullanılan, geçerliliğini sürdüren pek çok dini formülasyon üretmiştir... Medreseler bir yandan Oğuz boylarının yeni dâhil oldukları medeniyetin vicdani, hikemî ve irfanî birikimini özümsemelerini sağlamış; diğer yandan da bütün bir İslam coğrafyasında hem yatay hem de dikey boyutta ortak bir dili ve bu dili konuşan ortak bir akli kurmuştur.”

Özellikle Anadolu'da diğer coğrafyalara kıyasla fikri planda ciddi bir sükûnetin sağlandığı söylenebilir. Ulema sınıfı ile tasavvuf erbabı; medreseler ile tekkeler bir arada vücut bulmuşlardır. Ortak aklın kalıcılığında, ortak idrak, ortak vicdan ve ortak irfanının birlikte üretiminde Gazzali'yle birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Gazzali'yle birlikte ulemanın büyük çoğunluğu kendisi gibi iki yönlü olmuş; bir yönüyle şeriatı, diğer yönüyle tasavvufu temsil etmişlerdir. (Ocak, 2017) Medrese birinci planda akılı, tekke ise kalbi ele almaktaydı. Lâkin her ikisinin de gerekliliğine inanılıyordu. “Medreseye göre daha geniş halk kitlelerine hitabeden tekke ise kendi ufuklarını kavrayamayanları medreseye göndermekte hiç tereddüt etmemekteydi.” Bazı yerlerde ise tekke ile medrese aynı çatı altında bulunmakta ve tek şahıs tarafından yönetilmekteydi. (Kara, 1976) “Medreselerde müderrislik yapanlar arasında tekkelerde ileri mertebeye varmış kişiler de bulunmaktaydı.” Bu durum Osmanlılarda da devam etmiştir. Hatta İznik'teki ilk Osmanlı medresesine müderris olarak atanan Davud-ı Kayseri, aynı zamanda mutasavvıf bir âlim olarak bilinir. (Tekeli ve İlkin, 1993) Ayrıca birbirleriyle zıt fikirlere sahip olan Gazzali'nin ve İbn Sina'nın görüşleri

Anadolu'da ortak dilde buluşur. "Gazzâli'nin süzgecinden geçen İbn Sinâcî mantık, Fahrüddin Râzî'nin tenkitlerini de dikkate alarak, Necmüddin Kazvini ile Konya kadısı Sirâcuddin Urmevi tarafından ortak dil üzere telif edilmiştir." (Fazlıoğlu, 2018)

İbn Haldun, göçebe Türklerin özelliklerini anlatırken onları hayat şartlarının gereği olarak "faal, savaşçı ve teşkilatçı" olarak tanımlar. (Şeker, 2015) Selçuklular, tarihi tecrübenin kendilerine kazandırmış olduğu özelliklerle dâhil oldukları bu yeni medeniyetin kargaşa ortamında, askeri zaferlerin yanı sıra sorunun esas kaynağını teşkil eden aklın parçalanmışlığına dair çözümler üretmişlerdir. Bu çözümler içerisinde medreselerin inşası ve yaygınlaştırılması ortak aklın inşasında çok önemli roller oynamıştır.

### 1.2.1. Selçuklu Türklerinin yönetim anlayışı

Eski Türk kabilelerinde hâkim olan Gök-Tanrı inancından kaynaklı kut anlayışına göre 'hükümdarın Tanrı tarafından getirildiği' fikri, Türklerdeki 'hâkimiyet mefhumunun' bir göstergesi olarak ifade edilir. "Yetkisini Tanrı'dan alan hükümdar kendisini evrenin merkezine yerleştirir." (Peker, 2016) Eski Türk anlayışının temel girdilerinden birini teşkil eden ve dünyayı tek bir hükümdarın idaresi altında birleştirme üzerine kurulu cihan hâkimiyeti mefkûresi, Türklerin İslam'a girmelerinden sonra da devam etmiştir. "Kutadgu Bilig'de, milli ve kavmi duygulardan arınmış bir universalismus<sup>2</sup>, bir cihan devleti anlayışı vardır." (Ögel, 2016) Kaşgarlı Mahmud, bu anlayışı doğrular nitelikte şu ifadeleri kullanmıştır: "Tanrı, devlet güneşini Türklerin burçlarından doğdurmuş, göklerdeki dairelere benzeyen devletleri onların saltanatları çevresinde döndürmüş ve Türkleri yeryüzünde hâkim yapmıştır." (Kafesoğlu, 2016)

Cihan hâkimiyeti mefkûresi, Selçuklu Türklerinde de devam eder. Türklerin İslam'a girmeleriyle birlikte kurulan Müslüman Türk devletlerinde hükümdar, artık sultan sıfatıyla tanımlanmaya başlar ve bu sıfatla birlikte "İslam'ın bayraktarı, koruyucu ve yayıcısı" vazifesini de sahiplenir. (Peker, 2016) Tuğrul Bey'e, 1058 yılının başlarında Bağdat'ta bizzat Abbasi halifesi Ka'im bi'Emrillah tarafından "şarkın ve garbın sultanı" unvanı verilmesi onun cihan hükümdarlığı anlayışını vurgular. Yine Sultan Melikşah, 1087 yılında Bağdat'ı ilk ziyaret edişinde bu unvan kendisine verilmiştir. (Kafesoğlu, 2016)

---

<sup>2</sup> Evrenselcilik

Dönemin büyük âlimlerinden birisi olan ve İslam düşünce hayatına büyük katkıları olan İmam Gazzali, dinin muhafazası adına devleti oldukça önemser ve onun gerekliliğini vurgular. Onun kaleme aldığı eserlerde dile getirdiği beyanlar, cihan hâkimiyeti fikrine sahip Selçuklu sultanlarının pozisyonlarını da kuvvetlendirmektedir. “Gazzali’ye göre sultan Allah’ın gölgesidir, bu münasebetle yönetilenlerin ona itaati şarttır ve onunla çekişmeleri de uygun değildir.” (Yer, 2004) Ayrıca Sultan Melikşah’a yazdığı Nasihatü’l-Mülûk kitabında ise “Allah’ın melik kıldığı insanlara itaat etmenin ve muhabbet beslemenin vacip” olduğunu söyler. (Şeker, 2015) Bu çerçevedeki bir başka yorumu da şöyledir (Şeker, 2015):

“Din asıldır. Hükümdar onu muhafaza eder. Kökü olmayan yıkılmaya mahkûm olduğu gibi korunmayan temeller de yıkılır. Mülkün tamamlanması ve korunması ancak sultanlarla mümkündür. Hükümetlerde mülkü korumak ve nizamı kurmak da fıkıhla mümkündür. Fakih, hükümet reisinin ihtiyaç duyduğu siyasi kanunları inşa eden ve halk arasındaki ihtilafları kaldırmayı bilen kimsedir. Fakihler dünya işlerine istikamet vermede hükümdarların hocalarıdır.”

Gazzali’ye göre devlet olmadan bireyin mutlu olması düşünülemez. İnsanların farklı arzulara, görüşlere sahip olmalarından dolayı bu dağınık ve birbirine aykırı fikirler, ancak kendisine itaat edilen bir sultanla bir araya getirilerek bir fikir altında toplanabilir. (Yer, 2004) “Din’in nizamı dünyanın nizamına bağlıdır, din ancak dünya ile tamamlanır, din ve mülk/dünya ikiz kardeş gibidir” ifadelerinde, devletin gerekliliği üzerinde durduğu görülebilir. (Şeker, 2015) Gazzali, devletle ilgili görüşlerini, asıl gidilecek yer olan ahiret yurduna hazır olmakla ilişkilendirmiştir. Ona göre bu bağlamda şu üç başlığın korunması gerekir: Ahiret mutluluğu için din, bu yolda araç olduğu için adaletle hükmeden devlet ve hem din hem de devlet için önemli olan tebaa. (Yer, 2004)

Diğer bir yandan da eski Türk devlet anlayışından gelen cihan hâkimiyeti mefkûresi doğrultusunda devletleşmeyi ve merkezileşmeyi önemseyen Selçuklular, yine Türklerin devlet geleneğinden gelen “devlet, hanedanın müşterek malı”dır anlayışından sıyrılamamıştır. Bu anlayış, devletin asli manada merkezîleşmesindeki en büyük engeli oluşturmuştur. Bu sebeple, daha kuruluşunda Büyük Selçuklu Devleti üçe taksim edilmiş ve sultan sıfatını alan Tuğrul Bey’in yanında hem Çağrı Bey’in, hem de İnanç Bey’in kendi özerk hâkimiyetleri sağlanmıştır. Merkezi devlet yapısını tesis edebilmek için Tuğrul Bey ile birlikte merkezîyetçi politikalar devreye sokulmuş, Sultan Alparslan’la beraber bu politikalar devam ettirilmiştir. (Turan, 2017) Vezir Nizamülmülk, bu veraset anlayışından farklı olarak “devlet ve tebaa sultanındır” (Kafesoğlu, 2016) görüşünde olmasına rağmen Büyük Selçuklular, bu anlayıştan sıyrılmama konusunda tam anlamıyla başarılı olamamışlardır.



Anadolu Selçuklularda da aynı anlayış devam etmiş ve bu anlayış özellikle II. Kılıçarslan zamanında devleti ciddi sıkıntılara sokmuştur. İhtiyarlayan sultan, kendi isteğiyle devleti on bir oğlu arasında taksim edip her birini, melik sıfatıyla, bir eyaletin idaresine göndermiş ve kendisi de sultan olarak Konya'da oturmuştur. Sonrasında yaşanan taht mücadeleleri ve Haçlı seferi, devlet için büyük sıkıntılara sebep olmuştur. (Turan, 2017) Bu veraset meselesi ancak Osmanlılarla birlikte çözülebilmüş ve siyaset buna göre geliştirilmiştir. "Öyle ki, bu ilke dışındaki uygulamaları garip bulup 'nereden icat ettikleri'ne ilişkin bir mektup yazan Timuri Şahruh'a, Çelebi Sultan Mehmed'in, 'Bunu bize tarihi tecrübe öğretti.' şeklinde cevap verdiği bilinmektedir." (Fazlıoğlu, 2018)

Türkler, İslam'a girmeleriyle birlikte yeni dâhil oldukları medeniyetin içerisinde giderek yönetici sınıftan uzaklaşan Arapların yerini almaya başlarlar. Kurdukları devletlerle hâkimiyet sahasını genişleten Türkler, sahip oldukları "operatif-kalkülatif-regülatif" akletme tarzlarıyla (Fazlıoğlu, 2018) yerel olana ve ilme değer vermiş, onu himaye etmiş, hem öğrenen hem de yöneten bir konumda yer almıştır. "Yerel bilgiyi yine yerel aydınlar aracılığıyla yönetim 'aklına' dâhil etmesi" yönetici üst tabakanın başarılı olmasında etkili olmuştur. (Peker, 2016) Bu konuda Tuğrul Bey misal olarak verilebilir. 1038 yılında Selçukluların istiklal kazanmalarıyla birlikte Nişabur'a giren Tuğrul Bey, şehrin ileri gelenlerini ve âlimlerini saygı ile kabul etmiştir. Şehrin kadısı ile görüşmüş ve ona: "Biz yabancılarız; Tâzik'lerin usullerini bilmeyiz. Bu sebeple bizden nasihatlerinizi esirgemeyiniz" demiştir. Ayrıca Tuğrul Bey, devleti kurarken Samani ve Gaznelilerin yüksek memurlarından da istifade etmiştir. (Turan, 2017)

Selçuklular, İslam'a girmeden önce dahi coğrafi konumdan kaynaklı olarak İran medeniyeti ile çeşitli karşılaşmalar yaşamışlardır. Dolayısıyla devletin idari teşekkülünde ve maddi kültürel boyutta İran etkisinden söz edilebilir.<sup>3</sup> İslam'a girilmesiyle birlikte yine coğrafi konum sebebiyle Horasan ve Maverâünnehir'de yurt edinmiş Türkler, İslam'ı ve onun getirdiği medeniyeti, Araplardan ziyade Acemlerden öğrenmişlerdir. Haricen devletin kurumsal yapısı ve diğer yönetsel mevzularda da önceki Acem devletlerinin birikimlerinden faydalanmışlardır. Bu doğrultuda Selçuklular, bilhassa eski İran ve Abbasi usullerini devam ettirmiş siyasi teşekküllerden biri olan Gaznelileri örnek almışlardır. (Kafesoğlu, 2016) Keza

---

<sup>3</sup> "Sibiryâ kurganlarında çıkan maddi kültür eserlerinde bile yerel Türk unsurları yanında İran etkisi tespit edilmiştir."(Peker, 2016)

Nizamü'l-Mülk, Horasan'ın eski kültür merkezlerinden Tus'ta doğmuş ve başlangıçta Gaznelilere bağlı Horasan valisinin maiyetinde görev yapmıştır. (Kafesoğlu, 2016)

Cihan hâkimiyeti mefkûresine sahip olan hükümdarın merkeziyetçi devlet anlayışıyla Selçuklular, Orta Asya'dan Suriye'ye kadar sahip olduğu hâkimiyet sahasında karşılaştığı Çin, Hint, İran, Bizans gibi nice medeniyet ve kültürü; kendi inanç dünyasında eriterek birleştirmiş ve bir senteze ulaştırmıştır. Bu anlayış, mimari ve sanatta da kendisini göstermiştir. "Küçük sanatlarda geleneklerine daha bağlı olan bir kavim, cihan hükümdarının temsiliyet alanında birleştiricilik vasfını öne çıkartmayı daha uygun görmüştür." (Peker, 2016) W. Barthold, Selçuklu mimarisi ile ilgili şu yorumda bulunmuştur: "Muhtelif yerlerdeki mimari tiplerin birbirine yaklaşması ve umumiyetle medeniyetin muhtelif kavimler arasında yayılması, Orta Asya'dan çıkan Selçuk Türk hanedanının muvaffakiyeti sayesinde olmuştur." (Peker, 2016) Misal, "eyvan, Selçuklu öncesi Sasani mimarisinde yaygın olarak kullanılmış olsa da bir avlunun dörtkenar ortasında dört yöne hâkim yerleştirilmesi asıl olarak Selçuklu döneminde gerçekleşmiştir." (Peker, 2016)

### **1.2.2. Selçuklu Türklerinin İslam tasavvuru**

Selçuklular, dini ve siyasi olarak Sünni, özellikle de Hanefi-Maturidi çizgisinde olmuşlardır. Türkler, buldukları coğrafya itibariyle Sünni İslam yorumunun hâkim olduğu çevrelerle temasta bulduklarından ve bölgede Türk devletlerinden önce kurulan hanedanlıklar, Sünni İslam tasavvuruna sahip olduklarından dolayı onlarla aynı doğrultuda hareket etmişlerdir. "Diğer taraftan Sünni İslam, başlangıçtan bu tarafa sistematik bir şekilde oluşturmuş olduğu siyasi-hukuki ve teolojik yapısıyla bir devletin ihtiyaç duyduğu pek çok hususu karşılayacak unsurları bünyesinde barındırmaktadır." (Şeker, 2015) Burada askeri ve siyasi anlamda Selçukluların açtığı yolu inanç noktasında sağlamlaştıracak bir unsur da ulema olmuştur.

Bu bağlamda Selçuklu İslam tasavvurunun temelini kuran ve siyasete yön veren isimlerden biri olan Nizamü'l-Mülk ve dönemin uleması içerisinde en önemli yer teşkil eden isimlerden biri olan Gazzali göz ardı edilmemelidir. Her iki isim de Tus'ta doğmuş ve ona yakın coğrafyada yetişmişlerdir. Gazzali, Nizamü'l-Mülk'ün kurduğu Nişabur Nizamiye Medresesi'nde eğitim almış ve yine onun vesilesiyle Bağdat Nizamiye Medresesi'nde müderris olarak dersler vermiştir.

Birçok tarihçi ve İslam Düşünce Atlası<sup>4</sup>, Gazzali'yi İslam düşünce hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olarak tanımlamaktadır. Gazzali ile birlikte önemli gelişmeler olmuştur. Ömer Türker, bu gelişmeleri şu şekilde özetlemektedir (Türker, 2017):

“İlk olarak Gazzâlî, Cüveynî'nin kelimî yönteme ilişkin görüşlerini fiili duruma dönüştürmüş ve mantığı kelamın yöntemi haline getirmiştir. İkinci olarak hakikat araştırmasında kelamı cedelî bir araştırma yaptığı için gayesiyle tutarsız, metafiziğin kullandığı burhânî yöntemi ise yetersiz görüp, bunlar arasında derece farkının bulunduğunu iddia ederek tasavvufu tercih etmiştir. Üçüncü olarak Gazzâlî kelamı sadece şer'î bilimlerin değil, aynı zamanda aklî bilimlerin tümeli olarak vaz edip metafizik ve mantığın kelama dâhil edilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Bu durum bir yandan kelam-felsefe ve tasavvuf-felsefe ilişkisinin sonraki dönemdeki sürecine yön vermiş, diğer yandan yeni dönem tasavvufunun psikolojik zeminini hazırlamıştır.”

Gazzali, filozoflara ciddi eleştiriler getirmesine rağmen onların her sözünün, yanlış olacağını düşünmenin de bir başka hata olacağını ve bunun İslam'a büyük zararlar vereceğini ısrarla söylemiştir. (Kaya, 2017) Fatih M. Şeker ise “Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru” adlı kitabında Gazzali'yi şu şekilde anlatmaktadır (Şeker, 2015):

“Selçuklu Devleti, düşünce yapısını Gazzali'nin kurduğu muntazam sisteme borçludur. Selçuklu gibi Gazzali'de bir terkiptir. Onun fikriyatının en karakteristik vasfı, daima hareket halinde oluşudur. Disiplinler arası gider gelir. Disiplinler arası gidip gelmesi içine düştüğü krizden çıkma arzusuyla açıklanabileceği gibi bütün disiplinlere hâkim olarak dönemine hitap etme endişesine bağlanabilir. Gazzali kelamın karşıtı ve mücadelecisidir, fakat kelama da bağlıdır. Tasavvufta karar kıldığı dönemlerde bile bir sufi-mutasavvıf olarak kelamın tazyikini duyar. Öyle ki tasavvuf üzerinden nübüvvet gerçeğini ispatlarken tasavvufa kelamî bir fonksiyon yükler. Burada kalmaz, bir kelamcı olarak tasavvufun tazyiki altında faaliyetlerine devam eder. Hadiseler, tarihi şartlar ve psikolojik sebepler Gazzali'yi bu bütünlüğü sağlamaya mecbur kılar. Gazzali arar ve bütün kapıları çalar. Onunki bir türlü şeklini bulamayan bir arayış değildir. Kâh bir sufi olur, kâh kelamcı olur, kâh fıkıhçı, bazen de filozof. Gazzali'nin kalıptan kalıba girer gibi görünmesinin nedeni metot farklılığıdır. Hitap ettiği kesime göre üslubunu ayarlar.”

Selçuklu Türklerinin İslam tasavvurunda bir diğer önemli husus da tasavvuftur. Tasavvufun sistematik hale getirildiği tarikatlar, Selçuklu asırlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Nakşilik, Yesevilik ve Bektaşilik Nizamiye medresesinde yetişen Yusuf-i Hemadani'nin halifeleri vasıtasıyla kurulmuştur. (Ocak, 2017) Özellikle Türklerin Müslümanlaşma sürecinde hem Maverâünnehir'de hem de Anadolu'da sufilerin kurmuş oldukları zaviyeler önemli roller oynamıştır. “Türkler arasında dini inanç birliğinin kurulmasında ve dinin öğretilmesinde çok büyük rol oynayan sufiler, özellikle sınır boylarında İslam'ın gaza ve cihad ruhunu daima uyanık tutmak suretiyle Türk hâkimiyetinin yayılmasına hizmet etmişler, eski Türk alp tipi ile Müslüman gazi tipini birleştirmişlerdir.” Anadolu'da tasavvuf öylesine benimsenmiştir ki Mevlana ve Baha

<sup>4</sup> “İslam Düşünce Atlası (İDA), İslam düşünce geleneğini, II/VII. ile XIV/XX. asırlar arasında yaşamış ekol kurucu filozoflar, kelâmcılar ve sûfiler üzerinden zaman- mekân-öğreti- ekol değişkenlerini dikkate alarak, web tabanlı programlar üzerinden tanıtma amacı güden bir projedir.” (URL-3)

Veled örneklerinde görüleceği üzere sufi olmakla Müslüman olmak özdeşleştirilir hale gelmiştir. (Şeker, 2015)

### **1.3. Medrese Kavramı ve Tarihsel Gelişimi**

#### **1.3.1. Medreseye giden süreçte eğitim yapılarının tarihçesi**

Bir eğitim kurumu olarak medreselerin İslam düşünce hayatına yapmış olduğu katkıları daha iyi anlayabilmek adına kendisinden önce var olan eğitim yapılarının mutlaka incelenmesi gerekir. Esasında medreseler ile öncesinde var olan eğitim yapıları arasında ders işleme metodu ve hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir fark yoktur. Lâkin medrese öncesi İslam coğrafyasında var olan eğitim yapıları incelendiğinde mekânsal ve kurumsal anlamda herhangi bir düzenden bahsetmek oldukça güçtür. Parçalı bir eğitim faaliyeti vardır. İşlev olarak sadece eğitime hasredilmiş tek bir mekân yoktur. Mekânlar çok işlevlidir. Oysaki medreselerde, işlevsel olarak yalnızca eğitim faaliyeti yapılmaktadır. Eğitimde mevzubahis bu düzen ancak medreselerle birlikte gelişmiş ve yaygınlaşmıştır.

Medreselerden önce eğitim faaliyetlerinin yapıldığı mekânlar; evler, camii-mescid, küttab, Beytü'l Hikme, Dar'ül İlim, zaviye, ribat, han ve meclisler olarak belirtilebilir.

Evler: İslam eğitim ve öğretim tarihi içerisinde evler önemli bir yer tutar. Medreselerin faaliyete girmelerinden sonra dahi bu işlevlerini devam ettirmişlerdir. İslam tarihindeki eğitim ve öğretim faaliyeti açısından ilk ve en önemli ev olarak Hz. Peygamber döneminde İslam tebliğinin yapıldığı Dar'ül Erkam gösterilir. Sonraki dönemlerde de ulema evleri, eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü yerler olmaya devam etmiştir. Kendi evinde talebelerine ders veren âlimlerden örnek olarak İbn Sina verilebilir. (Beken, 2014)

Mescid-Camii: Camii ve mescid yapıları arasında ayırım yapıldığı görülmektedir. Camii, el-mescidü'l-cami' (cemaat-i müslimini bir araya getiren, toplayan mescid) teriminin kısaltılmış halidir.(Makdisi, 2018) Camii, içinde minberin bulunduğu, Cuma hutbesinin okunduğu ve daha büyük kitleleri bir araya getiren ibadethane hüviyetindedir. Mescid ise, daha küçük ölçekte ve günlük ibadetlerin yapıldığı bir mekân olarak kullanılmıştır. Yalnız bu ayırım sadece ibadet yapılan mekân olarak değil eğitim faaliyeti açısından da yapılmaktadır. (Makdisi, 2018)

Camii ise namaz ibadetinin haricinde aynı zamanda içerisinde farklı İslami ilimlerin okutulduğu bir eğitim kurumu hüviyetindedir. Yapılan eğitim biçimine ise halka adı

verilirdi (Şekil 1.4.). Halka, bir hoca ve etrafında dairesel şekilde oturan öğrencilerin oluşturduğu oturma düzeninin adıdır. Halife, halkalara atama yapardı. (Makdisi, 2018) “Halkalar zaman zaman, eğitimi verilen ilim dalı ile anılırdı: “Dilciler halkası” (halkatü'n-nahviyyin) gibi.” Mescidler ise bir hoca adına kurulup onun adıyla ünlenebilmekteydi. Örneğin, Bağdat'ta bulunan eş-Şafii Mescidi gibi. (Makdisi, 2018)



Şekil 1.4. Şam Emeviye Camii'nin avlusunda halka şeklinde oturan insanlar, Fotoğraf: Francis Bedford, 29 Nisan 1862 (URL-4)

İslam Dünyasında mescidde halka biçiminde ilk ders veren kişi Hz. Peygamber'dir. Mescid-i Nebevî'nin önce güney giriş tarafında bulunan, sonra kiblenin Mescid-i Aksâ'dan, Mescid-i Haram'a çevrilmesiyle kuzey tarafına taşınan ve temel olarak fakirlere tahsis edilen, aynı zamanda misafirhane işlevi de gören Suffe (gölgelik), zamanla bir ilim merkezi haline gelmiştir. (Dündar, 2012) Buradan hareketle, hem eğitimin verildiği mekân olarak hem de ders verilmiş usulü olarak Mescid-i Nebevî, İslâm eğitim-öğretim kurumlarının temeli olarak kabul edilmektedir.

Bu bağlamda eğitimde camii ile mescid ayrımının tam olarak ne zaman başladığı sorusu incelenmeye değer bir konu olarak bir kenarda durabilir. Ayrıca camiler, medreseler kurulduktan sonra da bu işlevini devam ettirmiştir.

Küttab: Osmanlılar zamanında yer alan sıbyan mektebinin karşılığıdır. “Çocukların eğitimine tahsis edilen küttablarda ilk dönemlerde uygulanan öğretim programı hakkında net bilgi bulunmamakla birlikte çocuklara basit okuma, yazma, şiir, hesap, nahiv ile birlikte Kur'an ve bazı temel dînî bilgilerin öğretildiğini ileri sürmek mümkündür.” İlk olarak Hz. Peygamber döneminde Medine'de kurulan küttablar,

Emeviler ve Abbasiler döneminde de devam etmiş, bu okulların sayısında ciddi artış yaşanmıştır. (Beken, 2014)

Beyt'ül Hikme: Kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte Abbâsî halifelerinden Me'mûn tarafından 830 yılında Bağdat'ta kurulduğu zikredilmektedir. Beyt'ül-Hikme, "tercüme ve yüksek seviyedeki ilmi araştırmaların yapıldığı merkezlere" verilen isimdir. Burada farklı kültürlerden, farklı dillerden eserler toplanıp Arapça'ya çevirileri yapılmıştır. Farklı beldelerden getirilen kitaplarla döneminin en zengin kütüphanesi haline gelmiştir. Bağımsız bir yapı olmayıp saray müstemlatı içerisinde yer almaktadır. 1258 yılında Moğollar tarafından yakılıp yıkılmıştır. (Kaya, 1992)

Diğer Eğitim Yapıları:

Darü'l İlim: Beyt'ül-Hikme kurumunun halka açık ve vakıf destekli bir türü olan bu mekânlar, çeşitli ilimlerde önemli kitapları ihtiva eden büyük kütüphaneler, olarak öne çıkmaktadır. (Dündar, 2012)

Zaviye: Sözlükte "köşe" manasına gelen zaviye, aynı zamanda "Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde genellikle yerleşim merkezleri dışındaki yollar üzerinde, derbentlerde kurulan ve dînî-tasavvufî inanç ve fikirleri yaymak, bölgenin güvenlik ve âsâyişini sağlamak, gelip geçenleri barındırmak, yedirip içirmek gibi işleri üstlenen, Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük rol oynamış olan dînî ve sosyal kurum"dur. (URL-5) Şam ve Kahire camilerinde fıkıh dersi verilen zaviyeler bulunmaktaydı ve bunlara "medrese" de denilmekteydi. (Makdisi, 2018) Bu kadar mana taşımasının sebebi olarak kelimenin özü itibarıyla taşıdığı "köşe" anlamı gösterilebilir. Eğitim için bir caminin köşesinin kullanıldığı bir mekânın zaviye olarak isimlendirilmesi buna örnek olarak verilebilir.



Şekil 1.5. Büyük Selçukluların 1114-1115 tarihinde inşa ettikleri Ribat-ı Şerif (URL-6)

Ribat: Başlangıçta sınır boylarında askerler için yapılmış yapılar iken 12. yüzyılda artık tasavvuf ve fıkıh eğitiminin verildiği mekânlara dönüşmüşlerdir. (Şekil 1.5.). (Makdisi, 2018)

Han: İslam dünyasında hanlar, işlevsel olarak incelendiğinde farklı amaçlar için kullanıldığı görülmektedir. İş merkezi, konaklama mekânı gibi farklı işlevler taşımaktadır. “Han bu fonksiyonlarının dışında, eğitim veren bir mescide şehir dışından gelen öğrenciler için yurt olarak da hizmet veriyordu.” (Makdisi, 2018)

Meclis: “İlk kullanılışı itibarıyla, bir hocanın önce bir cami ya da mescitte namazını kıldıktan sonra işgal ettiği makamı ifade etmektedir. Sonra da bunun bir uzantısı olarak, içinde eğitim faaliyeti ya da diğer ilmi tartışmaların yapıldığı her türlü oturum için kullanılmış, zamanla pek çok faaliyeti ifade eder olmuştur.” (Makdisi, 2018)

Medrese öncesinde var olan eğitimin verildiği mekânlar, görüldüğü üzere tek başına bir eğitim mekânı işlevinde değildir. Çok işlevli yapıların işlevlerinden yalnızca birisidir. Ayrıca aynı zaman diliminde farklı işlevlere sahip birden çok eğitim mekânının varlığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu unsurlar, tek başına bir eğitim mekânı olarak işlev gören medreselerin daha çok ön plana çıkmasında ve insanların rağbet göstermesinde etkili olmuş olabilir.

### **1.3.2. Medreseler: tanımı/tanımsızlığı**

Medrese kelimesi, sözlükte "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamına gelen “ders” (dirase) kökünden türeyen bir mekân ismidir. “Ders” kelimesi, Sami dillerinde ortak kullanılan bir kelimedir. Yahudiler, bu kelimeyle ilişkili olarak Tevrat'ın okutulup öğretildiği binalara Beytülmidras demişlerdir. Lakin medrese kelimesine ilk devir kaynaklarında rastlanılmamıştır. (Bozkurt, 2003)

Modern literatürde medresenin ne olduğuna yönelik farklı tanımlar görmek mümkündür:

- Nebi Bozkurt, medreseleri “İslam tarihinde eğitim ve öğretim kurumlarının genel adı” olarak tanımlamıştır. Bu madde içerisine dârülhadis'i medrese ile birlikte zikretmektedir. (Bozkurt, 2003)
- George Makdisi, medresenin esas itibarıyla fıkıh eğitimine tahsis edildiğini diğer ilimlerin ise yardımcı ders olarak okutulduğunu ifade eder. Türdeş kurumlar olarak gördüğü darülhadis, darülkur'an ve ribat gibi eğitim mekânlarını ayrı zikreder. (Makdisi, 2018)

- Johannes Pedersen, “İslam Ansiklopedisi” adlı eserinin ilk baskısında ayrıca bir medrese maddesine yer vermemiş, medreseyi, “mosque” başlığı içerisinde ele almıştır. Ona göre “medrese ile diğer mescidler arasında ilke olarak hiçbir farklılık ... yoktur.” (Makdisi, 2018)

Bu tanımların izini, döneme ait kaynaklarda sürece olursak, İzzeddin bin Şeddâd'ın, 12. ve 13. yüzyıllarda Şam bölgesindeki yapıları ele aldığı eserinde “eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü müesseseleri; hankâhlar, zâviyeler ve medreseler şeklinde ayrı ayrı tasnif ettiği görülür.” Nu'aymî (ö. 1521) ise Şam'da yer alan ilim müesseselerine dair yazmış olduğu kitabında, medreseleri, dârülhadisleri ve dârülkur'ânları ayrı başlıklar altında toplamıştır. (Yılmaz, 2014) Medreseler, fiziki açıdan da farklı biçimde ele alınmaktadır. Hususi olarak inşa edilmiş eğitim mekânlarının haricinde vakfedilmiş evlere de medrese denilmektedir. Ayrıca bir camide kurulan ders halkasına da o halkada ilk kim ders vermişse onun ismiyle anılan bir adlandırma yapılmıştır.<sup>5</sup> (Yılmaz, 2014)

Aydın Sayılı ise medrese sözcüğünün kullanımıyla ilgili bir takım tereddütlerin bulunduğunu söylemektedir. Ona göre Nizamiye medreseleriyle birlikte Selçuklu devleti dışındaki medreselerin, ona benzemek isteyişinden ötürü var olan okullara da o isim verilmiştir. Yine Aydın Sayılı, yaklaşık olarak 14. ve 15. yüzyıllarda medrese teriminin genel manada her türlü okul için kullanılmaya başlandığını söylemektedir. 13. yüzyılda Bundari'den verdiği örnekte ise “medrese” ve mektep” terimlerini yazarın aynı pasajda birbirinin yerine kullandığını ifade etmektedir. 14. Yüzyılda yaşamış olan İbn Batuta ise Güneybatı İran'da birçok zaviyenin bulunduğu bahsederken halkının bu mekânlara medrese dediğini söylemektedir. (Sayılı, 2002)

Gery Leiser ise medreselerin başlangıçta fıkıh öğretiminin yapıldığı mekânlar olarak kurulduğunu, lâkin orijinal teknik anlamını kaybetmiş olmasından ötürü yalnız “okul” anlamında kullanıldığını ve konuşma diline girişinin Ortaçağ sonlarına rastladığını söylemektedir. Buna örnek olarak Eyyubi Sultanı el-Malik el-Kamil tarafından 1225 yılında Kahire'de inşa ettirilen darülhadisin zaman zaman medrese diye anılmasını gösterir. (Leiser, 1985)

---

<sup>5</sup> Şam'da Gazzali'nin ders verdiği halkaya el-Gazzâliyye medresesi denilmektedir. (Yılmaz, 2014)



### 1.3.3. Ortaya çıkış süreci ve kurumsallaşma

Medreselerin ortaya çıkış sebepleri üzerine birçok görüş beyan edilmiştir. Lâkin medreselerin kuruldukları yer ve zaman dikkate alınmadan genel ifadelerle tüm medreseleri aynı kuruluş sebeplerine bağlamak yanıltıcı olur. Bundan dolayı tarihsel bağlamı göz ardı etmeden yorumlar yapılmalıdır.

Sünnî inancın tahkimi, medreselerin kuruluş sebeplerinin başında gelir. “Sünnî olmayan düşünce, fikir ve akımlara, özellikle de Şiiliğe, İsmailî-Bâtınî düşünceye karşı Sünnî inancı savunmak medreselerin, bilhassa da Nizâmiye Medreselerinin kurulmasının en büyük nedenlerinden biri olarak zikredilmektedir.” (Beken, 2014) Bu en çok dile getirilen görüşlerden biridir.

Harun Yılmaz ise medreselerin kuruluşunda Sünnî ulemanın himayesini ana sebep, Sünnî inancın tahkimini ise bir sonuç ya da bir yan sebep olarak görmektedir. Esas amacın İslâm toplumunun en önemli unsuru olan Sünnî ulemâyı himaye etmek olduğunu söylemektedir. Ona göre “yeni kurulan medreseler Şiiliği geriletmemiştir, Şiiliğin gerilemesine neden olan, her şeyden önce devletin aralarında medreselerin de bulunduğu birçok alanda gerçekleştirdiği yeniliklerdi.” (Yılmaz, 2014)

Burada şöyle bir yorum yapmak mümkündür. Eğer medreselerin esas kuruluş sebebi Sünnî inancın tahkimiyse buna vesile olacak araç da mecburi olarak Sünnî ulema olacaktır. Zaten Sünnî ulemanın himayesi Ehl-i Sünnet’in tahkimi için bir zorunluluk oluşturmaktadır. Biri esas sebebi ifade etmektedir, diğeri ise bir araç konumundadır. Medreseler de burada Ehl-i Sünnet’in tahkiminde Sünnî ulemanın himayesi için bir imkân, bir kapı işlevindedir.

Bu bağlamda döneme ilişkin kaynaklardan, banilerin medreseleri hangi sebeplerden ötürü kurduklarına dair söyledikleri sözler referans alınarak yorum yapılabilir. Nizamülmülk, Eşariler ile Hanbeliler arasında başlayan kavgalardan sonra Bağdat'a, Nizamiye Medresesi'nin müderrisi Ebu İshak el-Şirazi'ye gönderdiği mektupta, “Nizamiye Medresesi'ni, bir mezhebi korumak için değil, ilmi himaye etme ve yükseltmek gayesi ile kurduklarını, mezhepler arası bir tefrik siyaseti gütmediklerini” belirtmiştir. (Çetin, 1999) Bir başka örnekte de Suriye'de Zengi Devleti'nin kurucusu Nureddin Zengî, “Halep'teki bir medresenin müderrisliğinin kime verileceği hususunda cereyan eden bir tartışma sırasında bu kurumları ilmi yaymak ve bidatleri ortadan kaldırmak için kurduğunu” belirtmiştir. (Yılmaz, 2014) Örneklerde görüldüğü üzere banilerin gayeleri; “ilmin himayesi”, “ilmi yaymak” ve “bidatleri ortadan kaldırmak”tır.

Döneme dair örneklerden hareketle şu yorumu yapmak mümkündür: İlimin himayesi, yayılması ve bidatlerin ortadan kaldırılması için ulemanın himayesine ihtiyaç vardır. Ulemanın himayesi de bir eğitim kurumu olarak medreseler önemli bir rol oynar. Gazzali'nin "dinin nizamı, dünyanın nizamına bağlıdır." sözünden referansla siyasi-askeri bağlamda nizamı temin eden devlet, ulemayı himaye ederek dini nizama koymak ve dolayısıyla ulema eliyle de toplumu nizama koymak adına medreseleri sistematik bir düzende kurmuş olabilir.

Konu ile ilişkili olarak Harun Yılmaz'ın görüşleri ise şöyledir: "Ehl-i sünnet inancının hâkim olduğu bölgelerde yerel güçleri kontrol altına almayı sağlayan medreseler, Ehl-i sünnet dışı rakip siyasî güçlerin hâkimiyetindeki bölgelerde ise ulemânın ve topluma yön veren dinamiklerin yeniden dizaynında önemli bir işleve sahipti. Medreselerle birlikte dışarıdan gelen ulemâ şehirdeki siyasî, ilmî ve sosyal dönüşümün en önemli aktörleri olmuşlardı." (Yılmaz, 2014)

Buradan hareketle Anadolu'daki medreselerin kuruluş sebeplerine dair bir yorum yapılabilir. Türklerin İslam'a dâhil olmaya başladıkları bir çağda, Selçukluların Malazgirt zaferiyle yurt haline gelen Anadolu, hem gayrimüslim yerel halkın, hem de Müslümanlığı yüzeysel boyutta kalan ve inançlarında Şamanist etkilerin varlığını sürdüren Türklerin de bulunduğu bir toplum yapısına sahipti. Burada, devlet adamlarının öncülüğünde kurulmuş olan medreseler, nizamın sağlanmasında etkili olmuşlardır. Devlet tarafından Sünni ulemanın desteklenmesi ve onlar adına kurulan medreseler ve tekkelerle sağlanan ilmin himayesi, Anadolu'nun Müslümanlaşmasına ve sıkıntılı addedilen görüşlerin bertaraf edilmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Burada siyasi güç sahipleriyle ulema arasındaki işbirliğinin kesitinde yer alan medreselerin bir toplumun inşasında ne kadar önemli roller oynadığı açık bir şekilde görülmektedir.

Medreselerin kuruluş sebeplerine dair ortaya atılan bir başka yorum ise devletin memur ihtiyacını karşılama düşüncesiyle medreseleri kurmuş olabileceğidir. Medreseler ile makamlar arasında doğrudan bir ilişki olmadığı ve kaynaklarda bir kişinin bir makama getirilirken medrese eğitimi alıp almamasının şart koşulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. (Yılmaz, 2014) Böyle bir zorunluluk olmasa dahi medreselerin devletin memur ihtiyacını karşılamada önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bunu destekler nitelikte Bağdat Nizamiyesi'nin ilk müderrisi Ebu İshak el-Şirazi'nin bir cümlesi örnek olarak verilebilir. Bağdat'tan, Halife'nin siyasi bir görevle

Sultan Melikşah'a gönderdiği Şirazi şunları der: "Geçtiğim hiçbir şehir, hiçbir köy olmadı ki orada öğrencilerimden biri yargıç, kâtip veya vaiz olmasın." (Sayılı, 2002)

Medreselerden önce önemli bir eğitim mekânı olarak işlev gören camilerin mekânsal olarak yetersiz kalması da bir başka sebep olarak ifade edilmektedir. "Öğrenci sayısındaki artış, okutulan derslerin artması ve çeşitlenmesi, cami içerisinde birden fazla ders halkasının bulunması" gibi durumlar, camilerde ders için uygun ve rahat bir ortamın oluşmamasına sebep olmaktadır. Bu faktörlerin medreselerin kuruluşunda etkili olabileceği ifade edilmektedir. (Beken, 2014)

Medreselerin kuruluş sebeplerinden biri de Sünni mezhepler içerisinde bir mezhep tarafgirliği yapıp Şafii mezhebini yaymak için kurulduğu görüşüdür. Bu görüşü desteklemek için verilen örnek ise kurulan Nizamiye medreselerinin birer Şafii medresesi olmasıdır. Hâlbuki devletin böyle bir politikası yoktur. Zira Bağdat Nizamiye Medresesi'nin inşa edildiği tarihte Sultan Alparslan'ın malî işlerden sorumlu nâibi Ebû Sa'd el-Müstevfî tarafından yine Bağdat'ta bir Hanefi medresesi olan Ebu Hanife Medresesi kurulmuştur. (Yılmaz, 2014) Büyük Selçuklu Devleti'nin iki önemli devlet adamının aynı dönemde ve aynı şehirde farklı mezhepler adına medrese kurmaları bu iddiayı çürütmektedir.

Medreselerin ortaya çıkış sebeplerine dair ortaya atılan diğer bazı sebepler ise şunlardır (Beken, 2014):

- Okuma imkânından mahrum fakir, fakat yetenekli ve başarılı öğrencilerin eğitim-öğretim faaliyetlerinden devlet desteğiyle yararlanmalarını sağlamak
- Düzensiz ve sistematik olmayan bir şekilde yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin belli bir düzene oturtulup sistematize edilmek istenmesi ve bu şekilde eğitimin devlet denetimi altına almak
- Fâtımî Devleti tarafından Fâtımî düşünce ve öğretilerini yaymak amacıyla kurulmuş kurumlara bir reaksiyon olmak

Nizâmiye medreselerinin ortaya çıkışıyla ivme kazanan medreseleşme kısa sürede İslâm dünyasının hemen hemen bütün bölgelerinde takip edilen bir model haline dönüşmüş, kurumsallaşma süreci ise zamana yayılmıştır. Medreselerle birlikte ulemâ ile ümerâ arasındaki ilişkinin zaman içinde gelişen ve dönüşen bir yapısının olduğu görülmektedir.

Medreselerin kurumsallaşma sürecinde başı çeken aktörlerin ise siyasi güç sahipleri oldukları anlaşılmaktadır. Nizamiye medreseleriyle birlikte ün kazanan ve hızla

yayılmaya başlayan medreseler, zamanla bulunduğu coğrafyaya göre farklılaşarak bu kurumsallaşma sürecini geliştirir. Bu süreçte siyasi güç sahipleriyle ulema arasındaki ilişki de dönüşmeye başlar. Özerk bir konumda olan ulema, zamanla bu özerkliğini kaybederek devletin çizdiği sınırlara tabi bir konuma doğru dönüşür.

“İdareciler siyasî ve toplumsal organizasyonun sağlanmasında ulemânın oynadığı önemli rolün farkında olarak medreselere büyük önem vermekte, ulemâ ise medreseler yoluyla önlerinde açılacak ilmî ve diğer imkânlardan istifade etmek istemekteydi. Bu açıdan özellikle siyasî güç sahipleri ve ulemânın medreseyi toplumun dinî ve siyasî organizasyonunun teşekkülünde kendi nüfuz alanlarını genişletebilmek için önemli vasıtalardan biri olarak gördüğünü söylemek mümkündür.” (Yılmaz, 2014)

Netice itibariyle ifade edildiği üzere tüm bu sebepler, tarihsel bağlam içerisinde yer ve zamana göre değişebilir. Şu var ki medreseler, öncelikle birer eğitim kurumudur. Eğitim kurumu olması hasebiyle kurucusunun/devletin istekleri doğrultusunda toplumsal bir nizamı ve ortak akılı hedefler. Sünni bir devlet olan Selçuklular da bu bağlamda Sünni ulemayı himaye ederek, onlar adına kurdukları medreseler vasıtasıyla Sünni inancın hâkim kılındığı toplumsal nizamı ve ortak akılı hedeflemiştir.

#### **1.3.4. İlk medreseler üzerine tartışmalar**

Nizamiye medreseleri, her ne kadar büyük bir şöhrete sahip olsa da İslam dünyasında kurulan ilk medreselerden değildirler. Onlardan önce Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde Samanoğulları, Karahanlılar ve Gazneliler tarafından kurulmuş medreseler vardır. (Dündar, 2012) Lakin ilk medresenin ne zaman ve nerede kurulduğu tartışma konusudur. Hâkim en-Nişâbûrî, şunları söylemektedir: “Şurası açıktır ki, Nizâmiye’den önce medreseler kurulmuştur. Benim fikrim bu şekildedir, bununla birlikte zannediyorum ki Nizâmülmülk öğrencilere burs bağlayan ilk kişidir. Fakat ondan yani Nizâmülmülk’ten önce talebelerine burs veren medreseler var mıydı, yok muydu? Bu husus da tarafımızca çok açık değildir. Şunu da belirtmek gerekir ki, daha öncesinde talebelere burs veren bir medreseye rastlanmamıştır.” (Dündar, 2012)

Kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında ilk medreselerin 10. yüzyılda kurulduğu anlaşılmaktadır. Nâci Ma’ruf, ilk medresenin Samanoğullarından İsmâil bin Ahmed bin Esed bin Saman (ö. 907) tarafından Buhara’da kurulduğunu söyler. Kurulan bu medresenin vakıflarla desteklendiği ve bir kütüphanesinin olduğu belirtilir. (Beken,

2014) Ahmet Ocak'ın C. Zeydan'dan yaptığı alıntıda ise, Batı kaynaklarında ilk medresenin Halife Me'mûn'un Horasan valiliği sırasında kurulduğu geçer; lâkin yine aynı kaynaktan bu bilginin Arapça kaynaklardan teyit etme imkânının bulunmadığı belirtilir. (Ocak, 2017)

Yine kaynaklarda, Buhara'nın Bekkâr mahallesinde bulunan ve 936 yılında yanan Farcek adında bir medreseden (Dündar, 2012) ve 959 yılında hala varlığını koruyan Kûlartekin Medresesi'nden de bahsedilir. (Ocak, 2017) "Daha sonraları bazı âlimler evlerini medrese haline getirerek bu işin öncülüğünü yapmışlardır. Ebû Hâtim el-Büstî ilk defa kütüphanesi olan ve yapancılara da barınmasına imkân sağlayan bir medrese kurdu. Taberan'da Hâtimi (v. 1003) için bir medrese inşa edildi." (Ocak, 2017)

Nişabur'da Saiğ en-Nîsâbûrî (ö. 960) ve Ebu Ali el-Hüseynî (ö. 1003) için birer medrese açılmıştır. Nebi Bozkurt ise kaynaklara dayanarak medrese olarak anılan ilk eserin fakih ve muhaddis Ebu Bekir Ahmed bin İshak es-Sıbgî (ö. 954) tarafından Nişabur'da kurulan darüssünne olduğunu ifade eder ve bu darüssünnede 1000 kadar öğrencinin ders yapabildiği belirtilir. (Bozkurt, 2003) Bunun haricinde Gazneliler döneminde de birçok medrese inşa edilmiştir. Nişabur'da Beyhakiyye ve Sa'diyye medreselerinin bulunduğu, burada vali olan Sebüg Tekin'in oğlu ve Gazneli Mahmud'un kardeşi ve başkalarının da medreseler inşa ettikleri ifade edilir. (Turan, 2017) Gazneli Mahmud döneminde de Gaznelilerin mücadele halinde oldukları Kerramilere karşı Sünniliği güçlendirmek adına sultan tarafından bir yüksekokulun kurulduğu da kaynaklarda geçer. (Sayılı, 2002) Gaznelilerin Belh, Nişabur, Gazne ve Huttalan'a inşa ettikleri medreselerin sayısı 25 civarındadır. (Taşdemirci, 1988)

Karahanlıların da birçok medrese kurduğu, hatta Arslan Gazi Tafgac Han'ın (ö. 1035) Merv'de, daha sonradan içine kendisinin gömüldüğü bir medrese yaptırdığı belirtilir. (Sayılı, 2002) Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in ise yeni kurulan devletin başlangıç yıllarında Nişabur'u ilk ele geçirdiğinde, Saraçlar Pazar'ı mevkiinde bir medrese inşa ettirdiği söylenir. (Dündar, 2012)

Tüm bunlar gösteriyor ki Nizamiyeler ilk değildir; Nizamiye medreselerinden önce Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde birçok medrese yapılmıştır. Bazı kaynaklarda bu kurulan medreselerin özel teşebbüs olduğu söylenmektedir. Lâkin hem Karahanlılarda hem de Gaznelilerde, hatta Nizamiye öncesi Selçuklularda, devlet adamları tarafından kurulan medreseler bulunmaktadır. Buradan da medreselerin bir Selçuklu icadı olmadığı açık bir şekilde görülür. Selçukluların buradaki başarısı

medreselerin kurumsallaşma sürecine olan katkılarıyla birlikte, onu tüm ülkeye yayması ve şöhret kazandırması olmuştur. Böylelikle medreseler tedricen tüm İslam dünyasında asli eğitim mekânına dönüşmüştür.

George Makdisi'nin de belirttiği üzere "Nizamülmülk aslında bir mucit değildi. O zaten var olan başarılı bir eğitim kurumundan istifade etmişti. Yönetimi, büyük bir iştiyakla taleplerini karşılamaya hazır oldukları ulemaya bıraktı, böylelikle 'fakih sıfatını taşıyan ve kalabalık müntesipleri(bağlıları) olan ulemanın sahip olduğu nüfuzu yanına aldı. Dolayısıyla Nizamülmülk mucit değil, büyük devlet adamı ve mükemmel bir politikacı idi." (Makdisi, 2018)



## 2. MEDRESE EĞİTİM SİSTEMİ VE MİMARİSİNİN OLUŞUM SÜRECİ

### 2.1. Anadolu'da İlmî Hayat

1071 yılında Malazgirt zaferinin ardından Anadolu'nun fethi için gönderilen Selçuklu kumandanları, ele geçirdikleri beldeleri yurt edinmişler ve kendi adlarıyla beylikler kurmuşlardır. Lakin sürekli devam eden savaşlar, Bizans ve Haçlı seferlerine karşı girişilen mücadeleler, ilmi ve kültürel anlamda gelişmeyi geciktirmiştir. Sükûnetin ve emniyetin sağlanmasıyla gerçekleşebilecek olan bu gelişmeler, Anadolu Selçuklular için ancak 12. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren II. Kılıçarslan (1156-1192) ve oğlu Rükneddin Süleyman (1196-1203) dönemleriyle birlikte başlayabilmektedir. (Uzunçarşılı, 1943)

Bu sükûnet ve emniyet ortamı, farklı diyarlardan birçok insanın Anadolu'ya gelmesinde sebep teşkil etmiştir. 13. yüzyıl başlarında Asya'da yükselen Moğol istilalarından kaçan farklı renklerden birçok âlim, yine bu dönemde Anadolu'ya gelerek var olan sükûnet ve istikrar ortamı içerisinde, ilmi ve kültürel gelişmelere katkı sağlamışlardır. Bu âlimlere örnek olarak meşhur vaiz ve mutasavvıf Bahaeddin Veled ve oğlu Mevlâna örnek olarak verilebilir. Bahaeddin Veled, oğluyla birlikte Moğol saldırısından çekinerek Belh'den ayrılmış ve nihayetinde Sultan Alâeddin Keykubad'ın (1220-1237) daveti üzerine Konya'ya yerleşmiştir. (Şahinoğlu, 1991)

Anadolu'daki ilmi hayata katkıda bulunanlardan birisi de Eyyubiler tarafından katledilen, lâkin Anadolu Selçuklular tarafından kabul gören, özellikle II. Kılıçarslan ve oğullarının hürmet gösterdikleri, işrakiliğin kurucusu, Şahabeddin-i Sühreverdi'dir. (Uzunçarşılı, 1943) I. Giyaseddin Keyhüsrev (1192-1196) onun düşüncelerini benimser; ancak işrakiliğin Anadolu'daki düşünce hayatına esas itibarıyla katılımı ise dönemin bir başka meşhur âlimi, Kutbuddin Şirazî'nin çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. "Şirazî'nin eğitim ve öğretim faaliyetleri ile kaleme aldığı eserler, onun 13. yüzyıl sonlarında Anadolu'daki ilmî hayata olan etkisini göstermesi bakımından dikkate şayandır." Şirazi, Anadolu'da hem eğitim almış, hem de eğitim vermiştir. Konya, Malatya ve Sivas şehirlerinde kadılık yapmış, Sivas Gök Medrese'de de müderrislik görevinde bulunmuştur. 1274'te Konya'da mutasavvıf Sadreddin Konevi'den de ders almıştır. (Fazlıoğlu, 2001)

Suriye uleması tarafından kabul görmeyen ve tekfir edilen meşhur mutasavvıf ve âlim zat Endülüslü Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Suriye'nin aksine Anadolu'da büyük kabul görür. Tasavvufta vahdet-i vücud anlayışı, onun öncülüğünde ve Konya'da kaldığı yıllarda yetiştirdiği üvey oğlu Sadreddin Konevi ile yayılmaya başlamıştır. (Uzunçarşılı, 1943) İhsan Fazlıoğlu bu durumu şu şekilde açıklamaktadır (Fazlıoğlu, 2001):

“İbnü'l-Arabî'nin kendisinden önceki hemen hemen bütün irfanî bilgi birikimini dikkate alarak keşf ve ilham yoluyla kurduğu tasavvufi bilgi manzumesi, Sadreddin Konevî'yle yeni bir yön alır. Bu yön, keşf ve ilhama dayanan tasavvufî bilgi sisteminin Anadolu ilmi hayatında hâkim olan ortak-dile dönüştürülmesi, kısaca teorik bir yapıya büründürülmesidir. Bu yolla hem iki yaklaşım arasında bir dil birliği sağlanmış hem de tasavvufî bilgi teorik bir karakter kazanmıştır. Konevî'nin bu teşebbüsü, hem Konya kadısı Sirâcuddin Urmevi'nin hem de Tokat-Niksar'daki Nizameddin Yağıbasan Medresesinde uzun yıllar matematik, astronomi dersleri veren İbn Sertak'ın öğrencisi Davud-i Kayserî'nin eliyle son şeklini almıştır.”

Anadolu'da İslam düşünce hayatında yaşanan bu gelişmelerin haricinde, aynı dönemde müspet ilimlerde de gelişmeler olmuştur. Anadolu Selçuklular, o zamana kadar İslam dünyasında günlük hayatta ondalık kesirleri ilk ve tek kullanan devlet olmuştur. Anadolu'ya bu bilgi birikimini yoğun bir şekilde aktaran, Azerbeycan-Merâğa (kuruluşu: 657/1257-1258) matematik okulunun mensupları olmuştur. (Fazlıoğlu, 2001)

Yukarıda verilen örneklerden hareketle, Selçuklu asırlarına dek var olan fikri parçalanmışlığın Anadolu'da kurulan ilmi hayatla büyük oranda giderildiği söylenebilir. Bu ilmi hayat, Oğuz Türklerinin regülatif akletme tarzı ve yönetim biçimiyle farklı coğrafyalardan itilen veya Moğol istilaları sebebiyle göçen ulemanın himayesi neticesinde kurulmuştur. Kurulan bu düzen, “ortak aklın” ve “ortak dilin” inşa edilebileceği bir ortam hazırlamıştır.

Bu “ortak aklın” ve “ortak dilin” inşasına yönelik çeşitli örnekler vermek mümkündür. İslam düşünce hayatında yeni bir dönemin başlangıcı kabul edilen Gazzali tarafından, ciddi eleştirilere maruz kalan İbn Sina, Anadolu'da dışlanmamış, aksine İbn Sinacı mantık, Gazzali'nin süzgecinden geçirilerek, Fahrüddin Râzî'nin de eleştirilerini dikkate alarak, Necmüddin Kazvini ile Konya kadısı Sirâcuddin Urmevi tarafından ortak dil üzere telif edilmiştir. (Fazlıoğlu, 2018) Bunun haricinde, Selçuklu Türklerinin İslam tasavvurunda önemli bir yeri olan tasavvuf, ilmi hayatta önemli bir yer edinmiş, medrese ile tekkenin adeta iç içe geçtiği bir ortamda, ulemanın içerisinde tasavvuf yaygınlaşmıştır. Misal, Altun Aba Medresesi, o dönem Konya'sı için halkın kaynaştığı ve kucaklaştığı önemli noktalardan birisidir. Bir başka misalde ise, Mevlâna ve



çevresindeki müritlerin, Karatay Medresesi'nde kitap okuyup bilgi paylaşımında buldukları görülür. (Doğan, 2013)

## 2.2. Medreselerde Eğitim Sistemi

Medreselerde yürütülen eğitim-öğretim sistemi, içerik ve biçim itibarıyla medrese öncesi eğitim sisteminden pek de farklı değildir. Derslerin veriliş biçimi, hoca-talebe ilişkisi, evveliyatında var olan şekliyle devam etmiştir. Bununla beraber medreselerin kurulmasıyla birlikte devlet tarafından belirlenen zorunlu bir müfredat da yoktur. "Bir medreseye karakterini kazandıran, müderrisinin şahsî birikim ve ilmî yetkinliğiydi. Çünkü medresede hangi ilim ve eserlerin okutulacağını yine o medresenin müderrisi belirlemekteydi." (Yılmaz, 2014) George Makdisi, bunun nedenini kısmen eğitim kurumlarını tesis eden kişilerin ve okutulacak derslerin belirlenmesi dâhil vakıf sahibinin kurum üzerindeki tercih özgürlüğüne ait olmasına bağlar. Vakıf sahibi de okutulacak derslerin belirlenmesinde, müderrisin görüşlerini dikkate alır. (Makdisi, 2018) Lâkin yine de fıkıh ilmi, "medreselerdeki eğitimin en merkezî unsuruydu ve medreseler 'fakih' olarak şöhret bulmuş isimler için kurulmuştu." Çünkü fıkıh, "hayatın bütün alanlarını düzenleyen bir özellik arz eder. Bu nedenle diğer disiplinlerle mukayese edildiğinde pratik açıdan çok daha işlevsel bir özelliğe sahiptir." (Yılmaz, 2014)

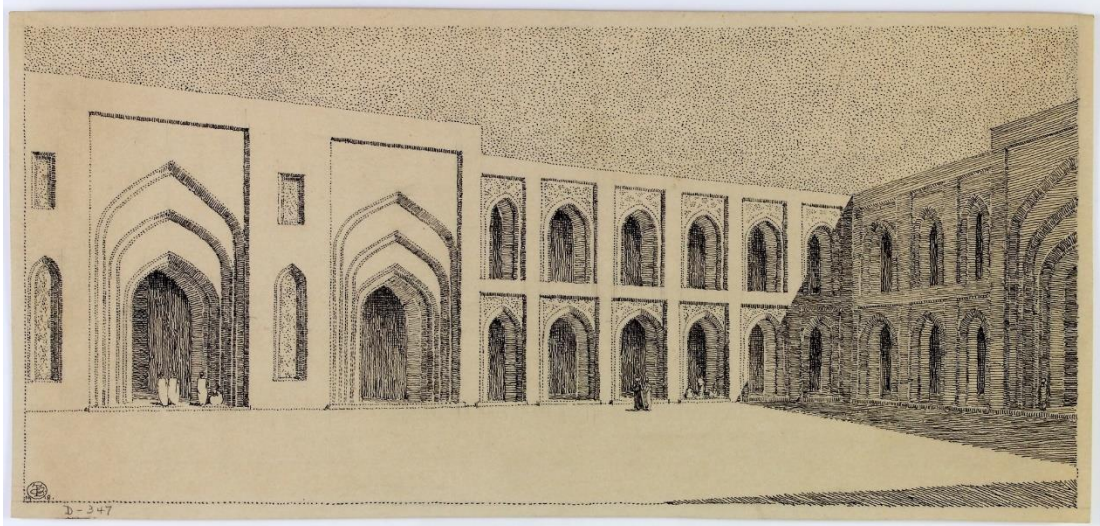
Meşhur Nizamiye medreselerinin belli başlı hocalarının ve yardımcılarının biyografik incelemelerine dayanarak Asad Talas, medreselerde şu içerikte genel bir ders programının olabileceğini ifade etmektedir (Talas, 2000) :

- Kur'an ve Kur'an ilimleri
- Hadis ve ilimleri
- Şafii usulü fıkıhı ve Eşari kelamı
- Şafii fıkıhı
- Arapça ve ilimleri
- Adâb ve kısımları
- Riyâdiyat ve ferâiz (aritmetik ve mirasın taksimi ile ilgili ilim)

Medresedeki bir dersin işleyişini Mez, şu ifadelerle anlatır: "Genellikle öğretim namazdan sonra başlıyordu ve öğrenciler namazı hocalarıyla birlikte kılıyorlardı. Dersler Hz. Peygambere yapılan salâtu selâm ve diğer dini sözlerle birlikte bir kâri (okuyucu) tarafından Kur'an-ı Kerim'in okunmasıyla başlıyordu." (Talas, 2000)

Derslerin öğreniminde genellikle takip edilen yöntem ezberleme, tekrar, tefakkuh<sup>6</sup>, müzakere ve imla şeklindeydi. (Bozkurt, 2003) “Ders esnasında hoca ve talebeler birbirlerine karşılıklı sorular sorarlar ve dersin zihinlerde pekişmesini temine çalışırlardı. Öğrenciler dinledikleri dersle ilgili olarak hocalarına istedikleri soruyu sorup bu sorular etrafında münazaralar geliştirirlerdi. Hocalar da bu tür münazaraları teşvik ederlerdi. Ders esnasında yapılan bu münakaşa ve münazaralarda saygı ve edebe son derece riayet edilir ve bu konuda taviz verilmezdi.” (Ocak, 2017) Salı ve Cuma günleri ise kaynaklarda öğrencilerin tatil günleri olarak belirtilir. (Makdisi, 2018)

Büyük medreselerde ise bugünkü karşılığıyla bir fakülteleşme söz konusudur. Farklı ilimler bir arada okutulabiliyordu. 1233 yılında Halife Mustansır tarafından yaptırılan Mustansırıye Medresesi (Şekil 2.1.), bu konseptte ve dört mezhep için inşa edilmiştir. (Cantay, 2006) Bu medresede şeyh-i hadis ve şeyh-i tıp unvanında iki müderris bulunmaktaydı. (Kuran, 1969)



Şekil 2.1. Mustansırıye Medresesi'nin avlusundan bir görünüm, çizim: E. Herzfeld (URL-8)

Anadolu Selçuklu medreselerinde ise eğitim-öğretim faaliyetlerine dair kaynaklarda pek bilgi yoktur. Vakfiyeler bu konuda yeterince bilgi vermemektedir. Bu metinlerde yer alan bilgiler, genellikle müderrislerde aranan vasıflarla ilgili umumi bilgilerdir. Bu gibi bilgiler her ne kadar ipucu verseler de bir ders programı oluşturmaktan uzaktırlar. (Unan, 2006) Anadolu Selçuklu medreselerinde daha çok bir ihtisaslaşma söz konusudur. Fıkıh merkezli eğitimin verildiği medreselerin haricinde hususi hadis eğitiminin verildiği darülahadisler ve tıp eğitiminin verildiği medreseler de kurulmuştur.

<sup>6</sup> “Fıkıhta bilgi sâhibi olma, fıkıh öğrenme” (URL-7)

(Kuran, 1969) Bunların haricinde Anadolu'da mantık, felsefe, astronomi, matematik, cebir ve kimya eğitimi de önem taşımaktadır. (Fazlıoğlu, 2001)

Medreselerle birlikte hoca tarafından talebeye verilen icazet usulü değişmemiştir. İcazet belgesinde medresenin ismi geçmez ve hoca kendi adına bu icazeti verirdi. Öğrenciler bir medreseyi tercih ederken medresenin kimliğine göre değil öğrenim görmek istedikleri hocaya göre hareket ederlerdi. Bir öğrenci diyar diyar gezerek birden fazla hocadan birden fazla icazet alabilirdi. (Sayılı, 2002)

Medreselerdeki sınıf düzeni ise halka şeklindedir. Derslerde takip edilen halka şeklindeki oturma biçimi, medreselerden önce var olan ve Hz. Peygamber döneminden gelen bir usuldür. Sınıftaki oturma düzeni öğrencilerin bilgi seviyelerine göre ayarlanmaktaydı. Konu hakkında en fazla bilgiye sahip olan talebe, müderrisin en yakınında oturmaktaydı. Bir talebenin oturma düzeninde müderrise göre konumu talebenin bilgi seviyesiyle ilişkilidir. (Makdisi, 2018) Müderris ise ders verirken bir koltuk veya divan üzerine otururdu, haricen post veya seccadede oturduğu da olurdu. (Ocak, 2017)



Şekil 2.2. Semerkand'ta yer alan Shir-Dar Medresesi'nde müderris ve talebeleri, 1905 (URL-9)

Medresenin eğitim kadrosunda, ilk sırada şüphesiz müderris bulunmaktadır (Şekil 2.2.). Medreselerde genellikle bir müderris yer alır ve bu kişi hem eğitim hem de idari faaliyetleri yürütürdü. Ayrıca müderrisler, toplum içerisinde önemli bir yer teşkil ederlerdi. Bağdat Nizamiye Medresesi'ne yeni bir müderris atandığında ilk dersinde merasim düzenlenir, bu merasime devrin ileri gelenleri, devlet adamları ve bazen bizzat halife katılır ve dersin akabinde yeni müderris şerefine konuşmalar yapılırdı. (Kuran, 1969) Medreselerde müderris görevini geçici olarak bıraktığı zaman, yerine ona vekâlet edecek olan naibü'l-müderris atanmaktaydı. Gazzali, Bağdat Nizamiye Medresesi'nin müderrisliğinden ayrıldığında yerine kardeşi Ahmed el-Gazzali vekillik yapmıştır. (Bozkurt, 2003)

Medrese eğitim kadrosunun bir diğer önemli üyesi ise muid'dir. Muid, müderrisin yardımcısını yapar ve bu kişi kıdemli talebeler arasından seçilirdi. Vakfiyeler incelendiğinde bir medresede genellikle iki muidin olduğu anlaşılmaktadır. (Kuran, 1969) Muidin görevi müderrisin verdiği dersi tekrarlamaktır. Subki'ye göre vazifesi şöyledir (Ocak, 2017):

"Muid, dersi dinlemek için talebelerle birlikte oturur. Ancak, bir kısım talebeye dersi anlatmak, onlara faydalı olmak ve dersi tekrar etme hususunda gereğini yapmak bakımından onun dinleyişinin ayrı bir özelliği vardır. İşte, müderrisin işi bitince muidin vazifesi başlamaktadır. Dersin zor kısımlarının açıklanması veya ilk anlatışta anlaşılması güç olan noktaların öğretilmesi hususunda kabiliyeti kıt talebelere yardım etmek, muidin vazifeleri arasına girmektedir."

Medresenin bir eğitim kurumu olması hasebiyle onu oluşturan diğer bir üye ise kuşkusuz talebelerdir. Talebelerin sayısı ve aldıkları burs ücretleri vakfiyelerde yazmaktadır. İaşe ve ibatesi medrese tarafından karşılanan burslu öğrenci sayısı Anadolu Selçuklu medreselerinde 20-40 arasındadır. Sivas Buruciye Medresesi'nde 30, Konya Altun Aba Medresesi'nde 38 öğrenci bulunmaktaydı. Bu sayıların haricinde burslu olmayıp dışarıdan derslere katılım sağlayan kişiler de dâhil edildiğinde, derse katılım sağlayan talebe sayısının daha fazla olduğu söylenebilir. (Kuran, 1969)

Konya Altun-aba Medresesi'nin vakfiyesinde talebeler arasında ileri seviyede olanlara ayda 15 dinar, orta seviyede olanlara ayda 10 dinar, ilk seviyede olanlara ayda 5 dinar harçlık verilmesi şart koşulmuştur. Bu örnek üzerinden talebelerin sınıflara ayrılmış olabileceği düşünülebilir. Talebenin medreseye nasıl kabul edildiğine dair yeterli bilgi yoktur; lâkin kabul için devletin emir ve izni şarttır. (Kuran, 1969) Konya Altun Aba Medresesi'nin vakfiyesinde eğitim süresine dair bir bilgi bulunmaktadır. Vakfiyede eğitimin 5 yıl olduğu yazar. Bu 5 yılın sonunda "eğitime devam etmeyen, yetenek gösteremeyen ve başarısız olan öğrenciler" medreseden atılmaktadır. (Doğan, 2013)

Yukarıda anlatılanların dışında medrese kadrosunda yer alan başka görevliler de vardır. Muhammet Kemaloğlu, bu görevlileri şu şekilde sınıflandırmıştır. (Kemaloğlu, 2015)

- Mütvellî Heyeti: Vakfın yönetiminden sorumludur ve medreselerde yapılan törenleri düzenler.
- Kütüphane Görevlisi: "Hâzinü'l-Kütüb" adı verilen kütüphane görevlisi hem kitapları muhafaza etmek hem de kitapların ödünç verilmesinin güvenli bir şekilde gerçekleşmesini temin etmekte görevlidir.
- Ferraş: Medresenin döşenmesi, öğrenci yataklarının serilip toplanmasından sorumlu olmalıdır. Bazı medreselerde ferraşların yanında temizlik işlerine bakan, kandilleri yakan başka görevliler de bulunmaktadır.
- Bevvab: Medreselerde giriş çıkışları kontrol eden ve gece güvenliği sağlayan kapıcı ve bekçiler olarak algılanabilir.
- Din Görevlileri: Vakfiyelerde bu mescitlerde görevli olan imam, müezzin, duahan ve salâhan gibi kişiler vardı. Bunlar aynı zamanda mübarek gün ve gecelerde düzenlenen törenlerde halka yemek dağıtırlardı.
- Diğer Görevliler: Aşçılar, medresenin gelir gider hesaplarını yapan müşrifler, medresenin tamirini yapan ustalar, vakfın türbesinin bakımını üstlenen türbedarlar, hububat gelirlerini toplama işi ile görevli câbiler, hâfızlardı.

### **2.3. Medrese Mimarisinin Oluşum ve Gelişim Süreci**

10. yüzyılda kurulmuş olan ilk medreselerden mimari anlamda üzerine konuşabileceğimiz hiçbir medrese yapısı günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte kurulan ilk medreselerden olmasa da şekli ve getirdikleri itibarıyla Nizamü'l-Mülk'ün kurduğu Nizamiye medreseleri, sadece eğitim anlamında değil; mimarisiyle de kendisinden sonrakilere önemli bir örnek teşkil etmiştir. Lâkin Nizamiyelerden de hiçbiri günümüze ulaşmadığı için nasıl bir mimariye sahip olduğuna dair kaynaklarda çok sınırlı bilgiler mevcuttur. Andre Godard'ın harabe halde bulunan Hargird Nizamiyesi'ne dair çalışmaları yine de konuya dair ışık tutmaktadır. (Kuran, 1969)

Meşhur Bağdat Nizamiye Medresesi'nin 15. yüzyıl veya 16. yüzyılın başlarında ortadan kaybolduğu tahmin edilmektedir. Asad Talas ise yaptığı araştırmalar sonucunda medresenin tarifine dair sadece bir kaynağa ulaşabilmiştir. Bulduğu kaynaktan, Mahmud Şükrü Alusi'nin "Mesâcidu Bağdat ve Âsâruhâ" isimli eserinde medrese şöyle tariflenmektedir (Talas, 2000):

“Emir Mercan bin Abdullah, 1357 senesinde cami ve okulunu, Nizamiye'nin planına dayanarak taştan ve iki katlı olarak inşa etmiştir. Zeminde, girerken sağda, iki oda olup birincisi kütüphane olarak kullanılırdı; daha sonra kuyunun solunda esas salon ve kurucusunun mezarı, birinci kata çıkan merdiven uzun bir galeri, kütüphane olarak kullanılan bir oda ve diğerleri de pansiyonere ayrılmıştı. Dersler pansiyonere salonda veriliyordu.”<sup>7</sup>

Haricen, Nizamiyelerin mimari oluşumunda hangi kaynakların etkili olduğuna dair birçok görüş ortaya atılmıştır. Görüşlerden biri, Fatimilerin eğitim kurumlarıyla ilgilidir. Fatimilere ait, özellikle El Ezher Camii gibi eğitim kurumlarının, medreselerin gelişimine etkide bulunduğu söylenmektedir. Farklı bir görüş olarak Nizamiyelerin Horasan bölgesinde daha öncesinde var olan medreselerin sürekli gelişiminin bir sonucu olarak ortaya çıktığı da ifade edilir. “Ribera, Yakın Doğu'daki Hıristiyan okullarının, medreselerin uzak bir modeli olabileceği ihtimaline inandığını ifade etmektedir.” (Sayılı, 2002)

George Makdisi ise medreselerin daha öncesinde var olan iki kurumun tabii gelişimi sonucunda ortaya çıktığını söylemektedir. Makdisi'ye göre mescid 8. yüzyıldan itibaren veya daha erken bir tarihten itibaren çalışanlarına maaş veren ve öğrenciden eğitim ücreti talep etmeyen bir eğitim kurumu haline geldi. Daha sonra 10. yüzyılda Bedr bin Hasaneveyh'in faaliyetleriyle yaygınlaşmış olan, mescid yapısına hanın eklenmesiyle vücuda getirilen mescid-han kompleksi artık öğrencilere kalacak yer, hatta yeme-içme imkânının sunulduğu bir mekâna dönüşmüştür. En son olarak da Nizam'ül Mülk'ün kurmuş olduğu medreselerle birlikte öğrencilerin tüm ihtiyaçlarının karşılandığı bir eğitim kurumu vücuda getirilmiştir. (Makdisi, 2018)

Medrese mimarisinin oluşum ve gelişimine dair yukarıdaki yorumların haricinde aşağıda üç farklı yorum aktarılmıştır. Yorumların ilkinde medresenin mescid mimarisinin bir devamı niteliğinde olduğu söylenmektedir. İkinci yorumda ise Andre Godard'ın tezi olan, medrese plan şemasının temelinde Horasan evlerinin olduğu görüşü yer almaktadır. Üçüncü yorumda ise Barthold'un ortaya attığı, Osman Turan gibi tarihçilerin de dillendirdiği ve Aptullah Kuran'ın da desteklediği, medreselerin oluşumundaki Budist viharalarının etkisi anlatılmaktadır.

Yorum 1:

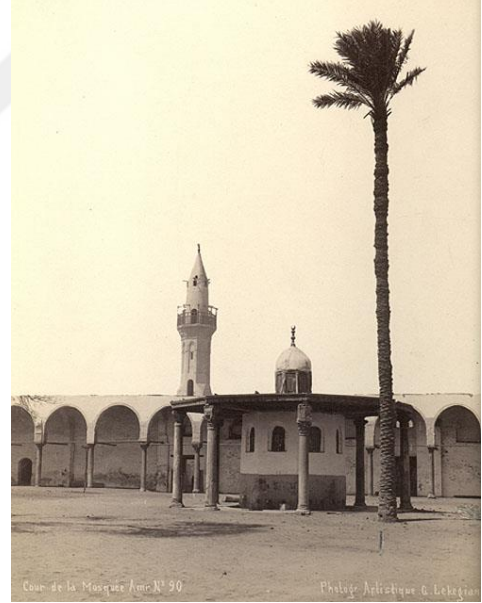
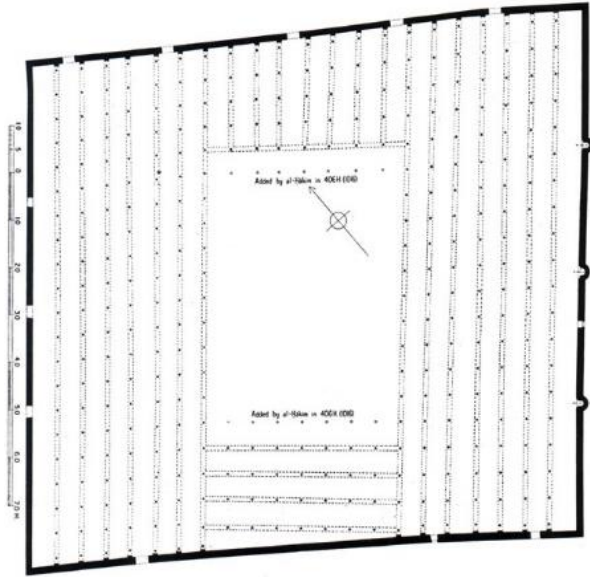
Johannes Pedersen, “İslam Ansiklopedisi” adlı eserinin ilk baskısında medreseyi ayrıca incelememiş, onu “mosque” başlığı içerisinde ele almıştır. Ona göre “medrese

---

<sup>7</sup> Bu alıntıda, pansiyoner olarak ifade edilenler talebelerdir. Salondan kasıt ise ya dersane ya da eyvan olmalıdır.

ile diğer mescidler arasında ilke olarak hiçbir farklılık... yoktur.” (Makdisi, 2018) Burada da yorumuna paralel olarak medrese mimarisinin ilham kaynağı olarak mescidler göstermektedir. Abdulhamit Dündar, Pedersen’in İslam Ansiklopedisi’nde yer alan “mescid” maddesinden alıntılararak bu yorumu şu şekilde aktarmaktadır (Dündar, 2012):

“İlk mescitler, kerpiç ve hurma kütükleriyle yapılmış, bir insan boyu yüksekliğindeki duvarlarla çevrili basit yapılarıdır. Duvarlarla çevrili bu alana avlu denilmekteydi. Mescid-i Nebevî, Mısır’daki Amr Mescidi gibi ilk mescitler bu iptidâî planla kurulmuşlardı. Sonradan revâk adını alan gölgelikler, duvarlar boyunca uzayan önü açık sundurmalar meydana gelmekteydi. Sundurmaların çevirdiği avlu, üstü açık medrese mimarisinin de en belirgin özelliği olmuştur. Muğattâ da denilen bu sundurmalar özellikle kible tarafında daha geniş bulunuyordu. İbadet yerleri de çoğu zaman revak sayısını artırmak suretiyle genişletiliyordu. Kahire’deki Tolunoğlu ve Amr Mescitleri çok sayıdaki revaklarıyla bu türden mescitlere örnek gösterilebilir. Amr Camii’indeki sundurmalarda öğrenciler için hücrelerin bulunması, mescitlerin medrese mimarisine ilham kaynağı olduğunu gösteren önemli ipuçlarıdır. Bu hücreli kısımlara maksûre veya zâviye denilmekteydi ki, Şam’da Emevî Camii’indeki medreselere zâviye denilmesi de bu noktayı aydınlatmaktadır.



Şekil 2.3. Amr Camii’nin planı ve avlunun eski bir görünümü (URL-10)

Alıntıda görüldüğü üzere örnek verilen mescidler, Mısır’da yer alan Tolunoğlu ve Amr Camii’dir (Şekil 2.3.). Pedersen’in ıskaladığı nokta şudur ki, ilk medreselerin ortaya çıktığı coğrafya Horasan ve Maveraünnehir bölgesidir. Dolayısıyla medrese mimarisinin ilham kaynağının ne olduğunun cevabı öncelikli olarak yine bu coğrafyada aranmalıdır. Elbette ki Pedersen’in gösterdiği örnekler, medrese mimarisini etkilemiş olabilir; fakat bu, tek başına bir ilham kaynağı olduğu görüşünü doğru kılmaz. Ayrıca Şam Emevi Camii’ne dair vermiş olduğu örnekte, “medrese” ve “zaviye”yi daha çok bu kelimelerin sözlükteki manasıyla ele almak daha doğru olacaktır. Şam Emevi

Camii'nde, Gazzali'nin ders verdiği halkaya, el-Gazzâliyye medresesi denilmektedir (Yılmaz, 2014). "Zaviye" kelimesi de sözlükte köşe anlamındadır. Buradan hareketle, caminin bir zaviyesinde (köşesinde) ders verilen halkaya "medrese" ismi verilir, şeklinde yorum yapılabilir. Pedersen'in verdiği örnekte, Amr Camii'nde öğrenci hücrelerinin zaviye olarak isimlendirilmesini, yine kelimenin manası üzerinden ele almak doğru olacaktır.

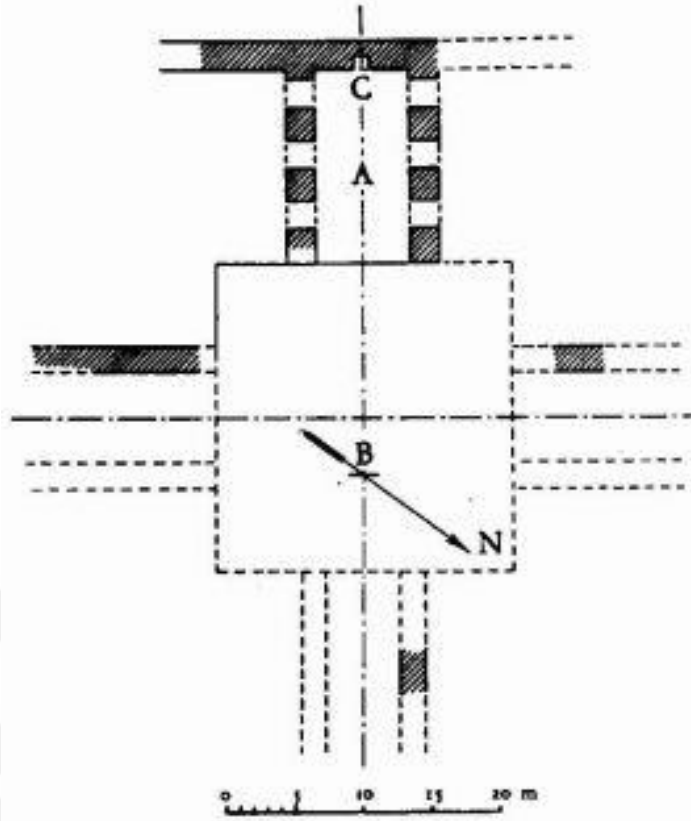
Yorum 2:

Andre Godard, harabe halde bulunan Hargird Nizamiyesinde (1087) (Şekil 2.4.) yaptığı kazı ve araştırmalar sonucu ortaya bir plan çıkartır (Şekil 2.5.). Medresenin dört eyvanı ve kare biçiminde bir avlusu bulunur. En büyük eyvan, kible ekseni üzerinde ve kible duvarına bitişiktir. Bu eyvanın tam karşısında giriş eyvanı yer alır. Ana eyvana kıyasla daha dar diğer iki eyvan aynı aks üzerinde avlunun tam ortasına konumlandırılmıştır. Medresenin diğer hücre ve odaları ise bu eyvanların arasına yerleştirilmiştir. (Kuran, 1969)



Şekil 2.4. Hargird Nizamiye Medresesi'nin harebe görünümü, 1925, Fotoğraf: Ernst Herzfeld (URL-11)

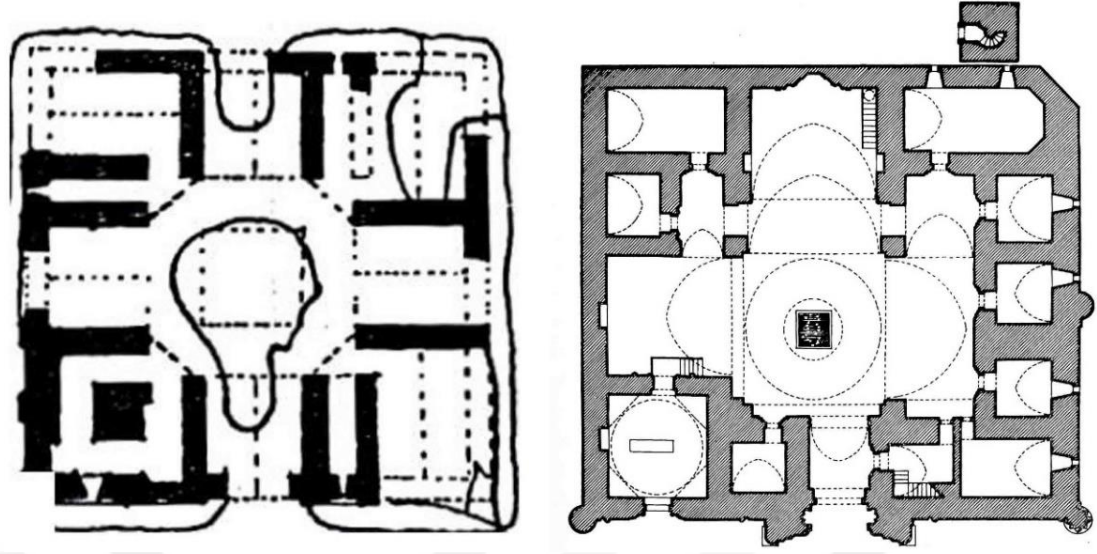




Şekil 2.5. Hargird Nizamiye Medresesi, Plan: Andre Godard (Kuran, 1969)

Creswell, Godard'ın bu hipotezine şüphe ile yaklaşarak kalıntının bir camiye ait olduğunu ve ilk haçvari plana sahip dört eyvanlı medresenin, Kahire'de inşa edildiğini iddia eder. Ayrıca Creswell, iki eyvanlı medresenin ortaya çıkışında müderrislerin oturduğu Kahire evlerinin örnek teşkil edebileceğini söylemektedir. M. Van Berchem ise Creswell'den ayrılarak dört eyvanlı medresenin menşeyini Suriye, Mezopotamya veya Kalde'de aramak gerektiğini söyler. (Kuran, 1969)

İlk medreselerin ne zaman ve nerede kurulduğuna dair yapılan tartışmaların ortak noktası, medreselerin 10. yüzyılda Horasan ve Maveraünnehir coğrafyasında kurulduğudur. Bununla birlikte günümüze ulaşan en eski dört eyvanlı medrese yapısı Anadolu'da bulunan Kayseri Gıyasiye Medresesidir (1205-1206) (Kuban, 2002). Anadolu Selçuklu mimarlığının oluşumunda, İran ve Horasan coğrafyasının birincil rol oynadığı bilinir. Medresenin menşeyine dair bir yorum getirilecekse; bu öncelikle Horasan ve Maveraünnehir coğrafyasında aranmalıdır. Dolayısıyla Creswell ve Van Berchem'in medresenin menşeyine dair görüşleri belki çalıştıkları coğrafya için kendi içinde tutarlı olabilir; sonuçta mimarinin oluşumunda yerel şartlar da etkilidir. Lakin medresenin menşeyine dair genel bir ifade olarak dile getirilmesi doğru olmaz.



Şekil 2.6. Galina Pugaçenkova'nın çizdiği Türkistan'da yer alan bir ev planı (solda) (Kuban, 1965) Kırşehir Caca Bey Medresesi, plan (sağda) (Kuran, 1969)

Andre Godard, Creswell'in görüşüne benzer bir şekilde, fakat farklı bir coğrafyada, Horasan'daki müderris evlerinin medrese mimarisini etkilemiş olabileceğini söyler. (Kuran, 1969) Galina Pugaçenkova tarafından belgelendirilen Türkistan evlerine ait plan şemaları, bu görüşü destekler mahiyettedir. Dört eyvanlı merkezi plan şemasına sahip bu evlerde, eyvanlar, ortada kubbe ile örtülü mekâna açılmaktadır (Kuban, 1965). Bu açıdan Türkistan'da yer alan evlerin, kapalı avlulu medrese mimarisinin oluşumunda etkili olabileceği ifade edilmektedir. Anadolu Selçuklular döneminde yapılan Kırşehir'deki Caca Bey Medresesi (1272-1273) dört eyvanlı ve kapalı avlulu plan şemasına sahip bir medresedir. Bu medrese planı ile Galina Pugaçenkova'nın çizdiği planlar birlikte incelendiğinde birbirleriyle olan benzerlikleri rahatlıkla görülebilir (Şekil 2.6.).

Aptullah Kuran, medresenin büyüklüğüne göre açık veya kapalı avlulu olma durumunun değiştiğini söylemektedir. Ona göre, büyük avlulu Nizamiyeler, muhtemelen açık avluluydu, lakin onlardan daha önce inşa edilmiş olan mütevazı ölçülerdeki medrese yapılarının kapalı avlulu olabileceğini belirtmektedir. Büyük medreselerde açık avlunun tercih ediliyor olması hem biçimsel durumundan, hem de o çağın yapı tekniğinden kaynaklanıyor olabilir. Çünkü kapalı avlulu, kubbeli medreselerde plan kare ya da kareye yakın bir biçimdedir ve dolayısıyla yapı, form ve teknik açıdan sınırlı kalmaktadır. Oysaki açık avlulu medreselerde, talebe hücreleri daha fazla yana yana getirilerek bina istenildiği kadar büyütülebilmektedir. (Kuran, 1969)



Şekil 2.7. Laşkar-i Bazar Sarayı, Avlu, Fotoğraf: Josephine Powell (URL-12)

Gazneli Sultan Mahmud'un yaptırmış olduğu Leşker-i Bazar (Şekil 2.7.), dört eyvanlı plan şemasına sahip bir saraydır. Aptullah Kuran, bu saray yapısından hareketle hem onun hem de oğlu I. Mesud'un yaptırmış olabileceği medreselerin de dört eyvanlı olabileceğini düşünmektedir. (Kuran, 1969) Dolayısıyla Nizamiyelerden önce de açık avlulu ve dört eyvanlı medreselerin olabileceği düşünülebilir, lâkin bu, kesin bir bilgi değildir ve tahminden ibarettir.

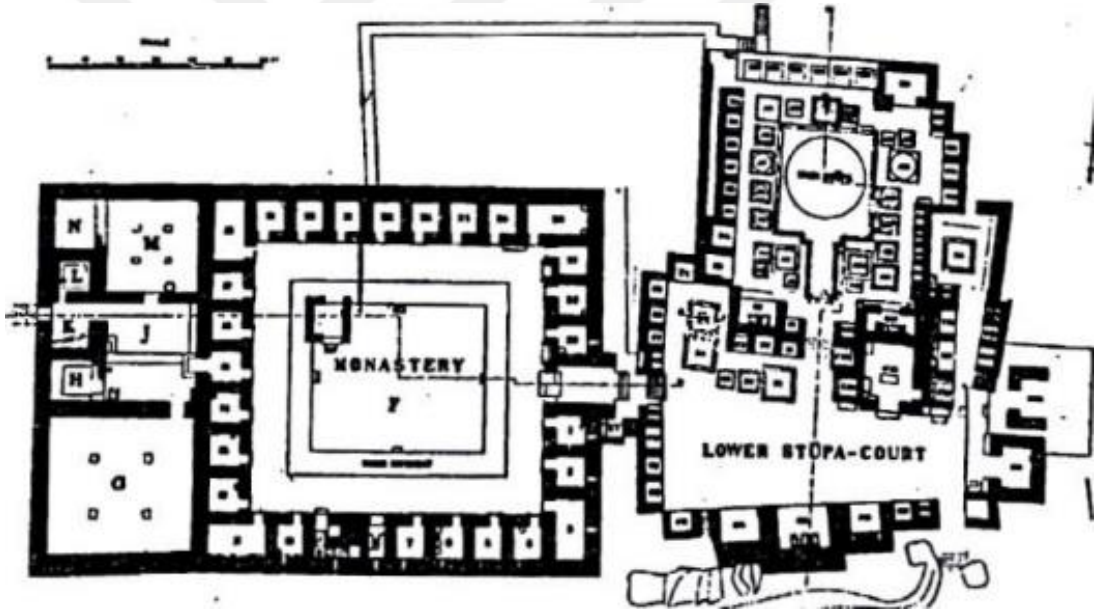
Yorum 3:

Osman Turan, Barthold'un yorumunu dillendirerek "ilk medreselerin Belh ve Buhara'da mevcut eski Budist viharalarını taklit ile kurulduğunu" belirtir. "Nitekim Cuveyni, Buhara adının putperestlerce ilmin toplandığı yer manasında Buhar'dan geldiğini ve Uygurluların da putlarla dolu olan mabedlerine bu adı verdiklerini söyler." (Turan, 2017) "Horasan valisi Kuteybe b. Müslim (715) tarafından Buhara kalesinin iç kısmında 712 yılında inşa ettirilen mescit, Nerşahî'ye göre Budist put hanelerinin üzerine inşa edilmişti." (Dündar, 2012)

Aptullah Kuran, monümental, açık avlulu medresenin eski Budist manastırını (vihara) takliden kurulmuş olabileceğini söylemektedir. Bu yorumunu, bugün Pakistan sınırları içerisinde yer alan Taxila şehrindeki M.S. 2. yüzyıla ait Jaulian Manastırı (Şekil 2.8. ve Şekil 2.9.) ile desteklemektedir. Manastırı şahsen görüp inceleme fırsatı bulan Aptullah Kuran, yapıyı şu cümlelerle anlatmaktadır (Kuran, 1969):

“Bina ana hatlarıyla bir avlunun dört tarafına yerleştirilmiş hücreler ile doğudaki genel hacimlerden teşekkül etmektedir. 25 m. x 23 m. ölçülerindeki avluya batı duvarlarının ortasına rastlayan holden girilir. Avlunun merkezinde kenarları taş kaplı bir döşemeyle belirtilen iki basamak derinliğinde dört köşe bir çukur ve bunun güneydoğu köşesinde yine kare biçiminde, helaları ihtiva eden küçük ve alçak bir yapı vardır. Giriş holünün karşısına düşen hücrelerden birisi içinden büyük hacimlerin tertiplendiği bölüme geçilir. Ortada mutfak, kiler ve depo bulunur. Mutfağın güneyindeki dört kolonlu salon yemekhane; kuzeyindeki yine dört kolonlu salon ise toplantı yeridir.”

Hem Budist viharalarının bulunduğu coğrafyanın ilk medreselerin ortaya çıktığı coğrafya ile örtüşmesi, hem de Aptullah Kuran'ın Pakistan'da bulunan Jaulian Manastırı'nı medrese ile mimari açıdan ilişkilendirerek açıklaması, medreselerin menşei hakkında bu yorumu gerçekçi kılmaktadır. Jaulian manastırı ile medreselerin mimarisi birlikte incelendiğinde bir benzerliğin olduğu görülür. Budist viharaları, tabii ki tek başına mimari açıdan etken değildir; lâkin manastırın açık avlulu yapısı ve hücrelerin yerleşimi, onu önemli bir kaynak olma potansiyeline erişirir.

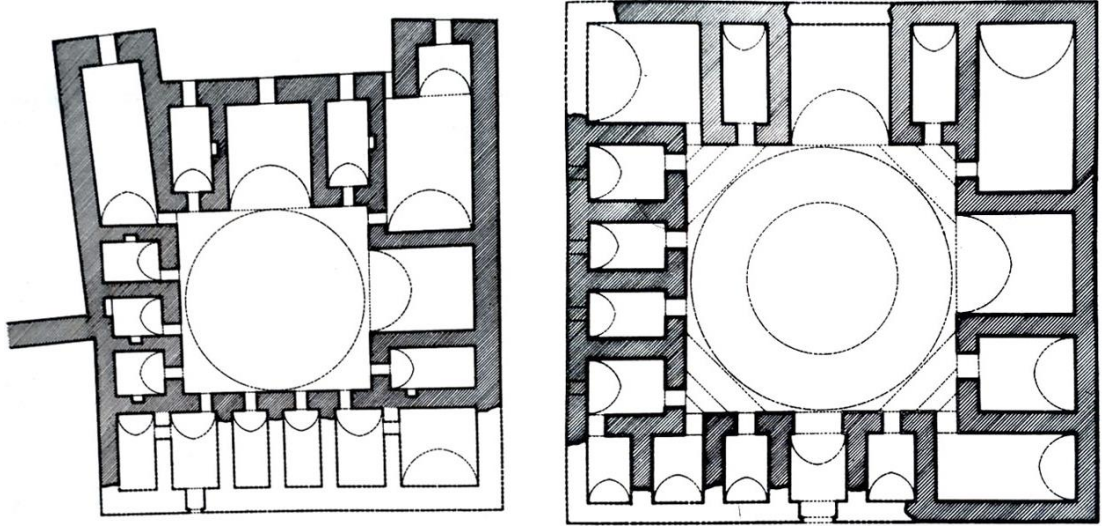


Şekil 2.8. Jaulian Manastırı, Taxila, Plan, Marshall (Kuran, 1969)



Şekil 2.9. Jaulian Manastırı, Taxila, Avlu (URL-13)

Anadolu'da ise medrese mimarisinin oluşumunda iki farklı etki sahası bulunmaktadır. Bunlardan biri İran, diğeri ise Suriye'dir. Anadolu'da esas yaygın olan şema ise İran kaynaklı medrese yapılarından gelir. Suriye mimarisinin etkilerinin görüldüğü medrese yapıları, Artuklular tarafından güneydoğu bölgesinde, Diyarbakır, Mardin ve Urfa'da inşa edilmiştir ve açık avluludur. Anadolu'nun bilinen en eski medrese yapıları olan Tokat Yağlıbasan medreseleri ise Danişmendliler tarafından inşa edilmiştir ve İran geleneğinin devamı niteliğindedir. Yağlıbasan medreseleri (Şekil 2.10.), kapalı avlulu medrese mimarisinin Anadolu'daki en erken örnekleridir. Biçimsel olarak Orta Asya Türk evleri ile ilişkilendirilmektedir. Doğan Kuban, Müslüman ülkelerin hiçbirinde, bir medrese yapısının, Horasan ve Batı Türkistan konutlarına bu denli yakın olmadığını söyler. Kuban, bu medreseleri, Anadolu'daki dindarlığın kökeni olarak belirttiği, Türkistan'da doğmuş olan Yesevilik'ten hareketle, şeyh ve hoca evlerinin biçimsel devamı olarak görmektedir. (Kuban, 2002) Her ne kadar Danişmendli ve Artuklu medrese yapılarının plan düzeni Anadolu Selçuklular tarafından takip edilmese de merkezi kubbeli medrese yapıları devam etmiş, Osmanlı devirlerine kadar uzanmıştır. (Kuran, 1969)



Şekil 2.10. Danişmendliler döneminde 12. yüzyılın ortalarında inşa edilen Yağlıbasan Medreseleri, Niksar Yağlıbasan Medresesi (sol), Tokat Yağlıbasan Medresesi (sağ), Planlar: Aptullah Kuran

### 3. ANADOLU SELÇUKLU MEDRESELERİNE DAİR MİMARİ VE TARİHSEL BİR İNCELEME

Anadolu coğrafyası, Selçukluların Malazgirt zaferinin akabinde gerçekleşen fetih hareketleriyle birlikte Türk yurdu haline gelmiş ve birçok beylik kurulmuştur. Malazgirt'ten bir asır sonra gerçekleşen Miryakefelon Savaşı ile birlikte ise Anadolu'nun artık kesin olarak Türk yurdu olduğu kabullenilmiştir. Lakin uzun süre boyunca tam bir sükûnet ortamı sağlanamamıştır. Tarihsel sürece bakıldığında Anadolu coğrafyasının, Selçuklu asırları boyunca sürekli bir mücadele ve savaş içerisinde olduğu görülür. Bu mücadele, sadece Bizans'ı değil, Haçlı seferleri ve Beyliklerin birbirleriyle olan mücadelelerini de kapsar. Alaeddin Keykubad döneminde merkezi irade, hâkimiyet sahasını epey genişletmiş olmasına rağmen, bu hâkimiyet kısa süreli olmuş; gerçekleşen Moğol işgali ile Anadolu'daki kargaşa ortamı devam etmiştir.

Anadolu, özellikle 13. yüzyılda doğudan yükselerek gelen Moğol istilalarının önünde sürüklediği büyük insan kitlelerinin sığınağı olmuştur. Bir asır boyunca yaşanan mücadeleler sebebiyle azalan Türk nüfusu, bu asırda yaşanan göçlerle birlikte tekrardan canlanmıştır. Özellikle bu asır içerisinde yoğun göçlerle birlikte gelen âlim ve zanaatkârlarla, Anadolu, o dönemin İslam dünyası içerisindeki en renkli toplumlarından biri olmuştur.

13. yüzyıl içerisinde “kente doğudan gelen Türkler, çeşitli ülkelerden Müslüman ve Hıristiyan tüccarlar, Müslüman zanaatkârlar, kendilerine büyük hürmet gösterilen fakihler, şeyhler, hocalar, Müslümanlığı kabul eden yerliler, dünyanın dört bir yanından gelmiş kadın, erkek köleler, Gürcü, Ermeni, Frank paralı askerler, kent çevresine yerleşmeye başlamış, Türkmenlerle birlikte yeni bir toplum meydana gelmiştir.” (Kuban, 2002) Belh'ten gelen Mevlana, Endülüs'ten gelen İbn Arabi, Suriye'den gelen Şahabeddin-i Sühreverdi, Anadolu'da kabul görmüş ve devlet tarafından destek görmüştür. Bu şahıslar, fikri manada yaşanan canlılığa güzel bir örnek teşkil etmişlerdir.

Anadolu'da fikri hayatta yaşanan bu renklilik, aynı zamanda sanatta ve mimaride de yaşanır. Yerel zanaatkâr ustalarla birlikte farklı coğrafyalardan gelen zanaatkârlar Anadolu'da buluşmuş ve bir terkip gerçekleştirilmiştir. Özellikle cihan hâkimiyeti mefkûresine sahip olan hükümdarın banisi olduğu bir mimari eserde, farklı coğrafyalardan gelen ustaların gerçekleştirmiş olduğu bu terkip, daha net görülebilmektedir. Doğan Kuban, Anadolu Selçuklu çağını "heterojen (çok türlü) ve senkretik (farklılıkları bağdaştırıcı) bir çağ" olarak tanımlar. (Kuban, 2002) Bir yapıyı oluşturan, onu tezyin eden farklı coğrafyaların insanı, mesela; bir taş ustası, bir tuğla ustası, bir hattat, bir mozaik ustası aynı yapıda bir araya gelebilmektedir. Bu renkli ve canlı ortam, bir medrese yapısının inşasında sürekli yeni arayışları, yeni denemeleri beraberinde getirir.

Tüm bu arka planın iyi okunabileceği Anadolu coğrafyasında; siyasetin ve fikriyatın medrese mimarisine nasıl etkide bulunduğu dair analiz çalışması yapılacaktır. Sahip olduğu nitelikleri ile önemli bir kaynak olan Anadolu'da, medrese planları çeşitli şekillerde vücut bulmuş ve sürekli olarak yeni tipler denenmiştir. Kapalı medreselere sadece Anadolu'da rastlanılır. Açık medreseler ise tek tip değildir ve eyvan sayılarına göre farklılaşmaktadır. 13. yüzyılda inşa edilmiş Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası ve Gıyasiye Medresesi hem mimarlık tarihinde, hem de tıp tarihinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Ayrıca devletin yönetim anlayışında olduğu kadar mimari anlamda da İran coğrafyasının birincil kaynak olması, Anadolu'yu, kendinden önceki dünyayı; Büyük Selçukluları, İran ve Maveraünnehir coğrafyasını anlama konusunda daha da dikkate değer kılmaktadır.

Malazgirt zaferinin ardından Anadolu Selçuklularının haricinde Anadolu'da hüküm süren başka devletler de olmuştur. Bunlar; Danişmendliler, Mengücekliler, Saltuklular ve Artuklulardır. Bu devletler, sadece siyasi anlamda var olmamışlar, vücuda getirdikleri mimari eserlerle de Anadolu'nun medeni gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Anadolu'daki medrese yapıları içerisinde günümüze ulaşabilmiş en eski yapı, Danişmendlilere aittir ve bu yapı, 12. Yüzyılda inşa edilmiştir. Lâkin günümüze ulaşabilen Danişmendlilere ait medrese yapısı oldukça azdır. Mengücekliler ve Saltuklulara ait bir medrese yapısı ise günümüze ulaşamamıştır. Artuklulara ait medrese yapıları bulunmasına rağmen, bu yapılar Anadolu'nun genel üslubundan uzaktırlar. Anadolu Selçuklular haricinde, Anadolu'da yer alan diğer beyliklere ait medrese yapılarının azlığı ve Artuklu mimarisinde farklı bir üslubun hâkim olması sebebiyle bu analizde, sadece Anadolu Selçuklulara ait medrese

yapıları ile yıkıldıkları tarihe kadar bir süre hâkimiyeti altında kaldıkları İlhanlılara ait medrese yapıları incelenecektir.

Anadolu'da, planlarına ulaşılabilen ve üzerinde değerlendirme yapılabilen 25 medrese yapısı belirlenmiştir. Bunun haricinde günümüze bir kısmı ulaşabilmiş olan ve günümüze ulaşamamış olsa da kayalarda ismi geçen toplam 33 medrese yapısı da belirlenip listelenmiştir. Böylece oluşturulmuş olan medrese külliyatı ile birlikte daha gerçekçi analiz yapma fırsatı doğacaktır. Bu medreseler, dönemin siyasi kırılma noktaları dikkate alınarak, avlu tipine göre bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırmayı oluşturan üç dönem belirlenmiştir. Miryakefelon Savaşı (1176), Köseadağ Savaşı (1243), vezir Muinüddin Süleyman Pervane'nin idamı (1277) bu üç dönemin belirlenmesinde referans noktası olmuşlardır. Bu üç dönem şu şekildedir: Yükselme Dönemi Mimarisi (1176-1243), Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi Mimarisi (1243-1277), Dağılma Dönemi Mimarisi (1277-1308).

Siyasi kırılma noktaları baz alınarak yapılan bu sınıflandırma, Anadolu Selçuklu medreselerine farklı bir bakış açısı ile bakma imkânını doğurmuştur. Bu bakış açısı, medreselerin mimarisi ile dönemin siyasi-fikri ortamını bir arada düşünmeye olanak sağlayacaktır. Bu çerçevede yapılacak olan analizlerle dönemin siyasi-fikri ortamının, medrese mimarisine ne denli etki ettiği ve bir tipolojinin oluşup oluşmadığı okunmaya çalışılacaktır. Bunun yanında, büyük siyasi olaylar, sosyal hayattan ekonomiye birçok alanda etkileyici olabilmektedir. Büyük siyasi olayların bu yönü, doğal olarak mimarinin vücuda geldiği bağlamı da etkilemektedir. Oluşturulan bu sınıflandırma, aynı zamanda dönemin mimarisini, çoklu bakış açısı ile anlama fırsatı da tanıyacaktır. Bu sayede dönemsel değişimlerin medrese mimarisine ne kadar etkide bulunduğu, büyük siyasi olayların oluşturduğu izlerin mimaride de görünüp görünmediği irdelenecektir.

Analiz çalışması için her bir yapı; kimlik ve mimari yönüyle tek tek incelenmiştir. Bu başlıklarda anlatılan içerik, ileride analiz çalışmasında kullanılmak üzere her bir yapı için tabloya dökülmüştür. Yapılara dair değerlendirme iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlar; "(tarihsel) kimlik ve konum", "mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme"dir. "(Tarihsel) kimlik ve konum" başlığı altında; yapının yeri, tarihi, banisi, banisinin görevi, eğitim türü, yapının konumu gibi genel bilgiler bulunmaktadır. "Mimari unsurlar ve malzeme" başlığında ise bir medrese yapısında bulunan bina elemanları; avlu, eyvan, revak, mescid, kışlık dershane, talebe hücreleri, türbe, havuz, hela, minare, köşe kuleleri ele alınmaktadır. Ayrıca yapının hangi malzemeden inşa



edildiği de belirtilmektedir. Tabloda yer alan tüm bu bilgiler, genel analiz kısmında grafiğe dökülerek tek tek kendi içinde, siyasi kırılma noktalarının referans alınması yoluyla oluşturulmuş dönemlere atıflar yapılarak yorumlanmaktadır. Bu yöntemle birlikte medreseyi oluşturan tüm unsurlar, dönemin siyasi ortamı dikkate alınarak daha görünür bir biçimde incelenebilir hale getirilmiştir.

### **3.1. Yükselme Dönemi Mimarisi (1176-1243)**

Anadolu Selçukluların 1176 yılında gerçekleşen Miryakefelon Savaşı'ndaki zaferi ile birlikte artık Anadolu, kesin bir Türk yurdu haline gelmiştir. 1176 yılında başlayan ve özellikle Sultan Alâeddin Keykubad döneminde tam sağlanan sükûnet ortamıyla birlikte siyasi anlamda Anadolu Selçuklu, en zirve dönemini yaşamıştır. Moğol tazyikiyle ve başka sebeplerden dolayı farklı coğrafyalardan birçok âlim ve zanaatkâr 13. yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelmişler ve bu sükûnet ortamı içerisinde birçok eser vermişlerdir. Örneğin; Bahaeddin Veled, oğlu Mevlana ile birlikte bu dönemde Sultan Alâeddin Keykubad'ın davetliyle Konya'ya gelmiştir. Fikri ortamda yaşanan bu canlılık muhakkak maddi planda; sanatta ve mimaride de yaşanmıştır. Lâkin Anadolu Selçukluların mimari faaliyetleri esas itibarıyla 13. yüzyılın başlarında kendini göstermeye başlamıştır. 12. yüzyıldan günümüze ulaşan mimari eserler sadece Konya Alâeddin Camii ile II. Kılıçarslan Türbesi'dir (Kuran, 1969). Çünkü Anadolu Selçukluların Bizans sınırında olmaları ve yaşanan Haçlı seferleri onları sürekli askeri mücadelelere sevk etmiştir. 1176 yılında kazanılan büyük zaferle her ne kadar Anadolu, kesin bir Türk yurdu haline gelmiş olsa da, sonrasında II. Kılıçarslan'ın ülkeyi on bir oğlu arasında taksim etmesi, akabinde oğulları arasında yaşanan taht kavgaları ve haçlı seferi devleti ciddi sıkıntılara sokmuştur.


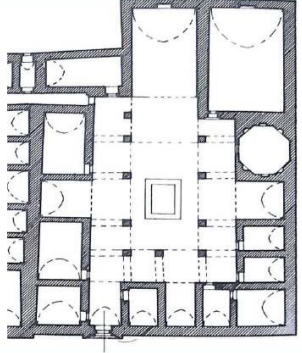
Anadolu Selçukluların mimari faaliyetlerinden hareketle, esasında istikrar ve sükûnet ortamının 13. yüzyılın başlarından itibaren hissedilmeye başlandığı söylenebilir. Bu dönem içerisinde mimari faaliyetler giderek artış göstermiş, özellikle Sultan Alâeddin Keykubad ile birlikte farklı işlevlerde birçok mimari eser vücuda getirilmiştir. Bu dönemde, daha fazla medrese yapısı inşa edilmiş olmasına rağmen planlarıyla birlikte günümüze ulaşabilen sadece 11 adet medrese yapısı vardır. Günümüze bir kısmı ulaşmış olan ve günümüze ulaşamamış olup kaynaklarda ismi geçen medrese sayısı ise 19'dur. Planlarına ulaşılabilen medreseler aşağıda; "(tarihsel) kimlik ve konum", "mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme" yönünden genel bir analize tabi tutulmak üzere tek tek incelenmiştir. Diğer yapılar ise, haklarında mimari anlamda pek

bir malumat olmadıkları için sadece “(tarihsel) kimlik ve konum” yönünden incelenmiştir.

### 3.1.1. Açık avlulu medreseler

Gıyasiye Medresesi-Çifte Medrese (1205-1206):

Tablo 3.1. Gıyasiye Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Mahmut Akok (Aslanapa, 1991), Fotoğraf: Safa Meral, 2020

Gıyasiye Medresesi-Çifte Medrese					
Yapının Yeri:	Kayseri				
Tarihi:	1205-1206				
Banisi	I. Gıyaseddin Keyhüsrev				
Baninin Görevi	Sultan				
Eğitim Türü:	Tıp Medresesi				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BINA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Açık Avlulu	Dört Eyvanlı	Avlunun Üç Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kişlik Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	-	Var	Belirsiz	Penceresiz	Avlunun Yanında
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Var	Yok	Yok	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Gıyasiye Medresesi'nin hemen bitişiğinde yer alan şifahanenin kitabesi bulunmasına rağmen, medresenin günümüze ulaşan bir kitabesi olmadığı için yapım tarihine dair kesin bir bilgi yoktur. Lâkin her iki yapının da aynı tarihlerde yapılmış olduğu düşünülerek, yapım tarihi olarak 1205-1206 yılları verilmektedir. Şifahanenin kitabesinde, sultanın kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun'un vasiyeti üzerine abisi I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yaptırıldığı ve yine buradan referansla medresenin de onun tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. (URL-14) Bu görüşten farklı olarak, günümüzde müze olarak kullanılan medreseye yönelik yapılan saha gezisinde, müzede verilen bilgiye göre medrese, daha ileri bir tarihte 1210-1214 yılları arasında I. İzzettin Keykavus tarafından yaptırılmıştır. Medrese, vermiş olduğu tıp eğitimi sebebiyle bir tıp medresesi olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte tek katlı olup bir yapı grubunun parçasıdır (Tablo 3.1.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Açık avlulu ve dört eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında moloz taş ve onun üzerine kaplama olarak kesme taş kullanılmıştır (Tablo 3.1.). (URL-14)

Plan düzleminde düzensiz bir yerleşimden söz edilebilir. Giriş merkezden değildir, sol yanda bulunan revakların içine açılmaktadır (Şekil 3.1.). Giriş cephesinde yer alan eyvan, tam olarak ana eyvanın oluşturduğu eksen üzerinde değildir. Yan eyvanlar ise şifahane ile birlikte tam bir eksen üzerinde konumlandırılmıştır. Oda ve hücrelerin yerleştirilmesinde bir karmaşıklık göze çarpar. Hücreler penceresizdir. Ana eyvanın sağındaki büyük odanın kışlık dersane olabileceği tahmin edilmektedir. (Sözen, 1970) Avlunun sağında ve yan eyvanın bitişiğinde bir türbe yer alır (Şekil 3.2.). Türbe, iki katlı olup altı mezar, üstü mescit olarak kullanılır (Şekil 3.1.); dıştan sekiz köşelidir ve yine sekiz köşeli prizmatik bir külahla örtülmüştür. Türbenin sandukası olmadığı için kime ait olduğu bilinmemektedir. Türbenin Gevher Nesibe Hatun'a ait olduğu tahmin edilmektedir. Beşik tonozlu dar bir geçitten de darüşşifa ile bağlantısı sağlanmaktadır.



Şekil 3.1. Medresenin giriş aksı (sol), iki katlı türbe mekânının girişi (sağ) (Safa Meral, 2020)


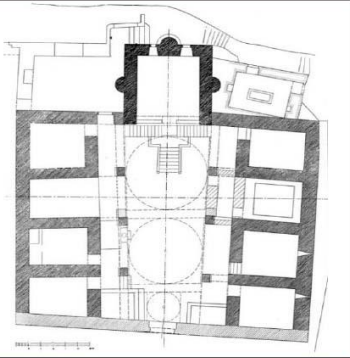
Şifahaneyle birlikte medresenin yer aldığı bu yapı grubu, tarihçiler tarafından önemli görülür. Tarihi bilinen ve ayakta kalmış olan ilk çifte medresedir. (Sözen, 1970) Medrese, bu plan şemasıyla günümüze ulaşabilmiş en erken tarihli dört eyvanlı medresedir. (Kuban, 2002) Ayrıca şifahane kısmı, Anadolu'da yer alan en eski hastane yapısıdır. (Aslanapa, 1991) Bu açıdan hem mimarlık tarihi hem de tıp tarihi açısından önemli bir yapıdır.



Şekil 3.2. Revak ve türbenin bitişiğinde yer alan yan eyvan (Safa Meral, 2020)

Ümmühan Hatun Medresesi (1207-1208):

Tablo 3.2. Ümmühan Hatun Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Karl Wulzinger (URL-15), Fotoğraf: (URL-16)

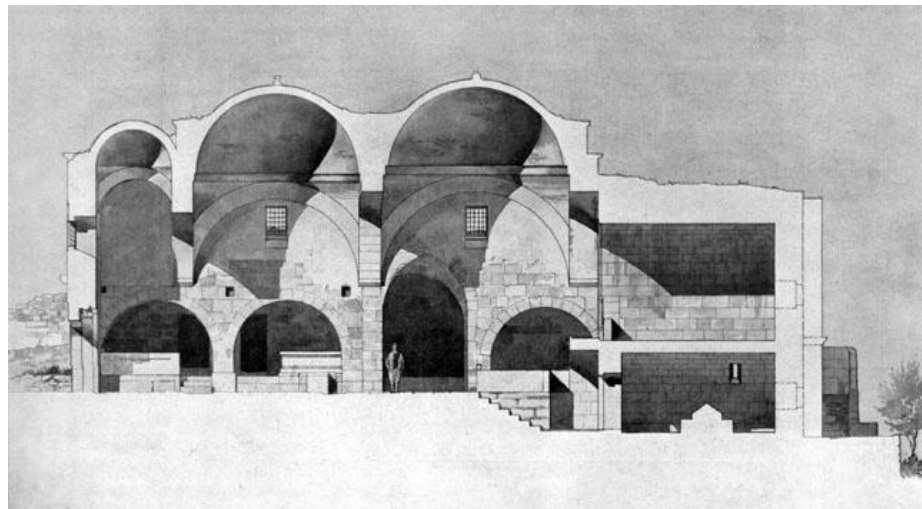
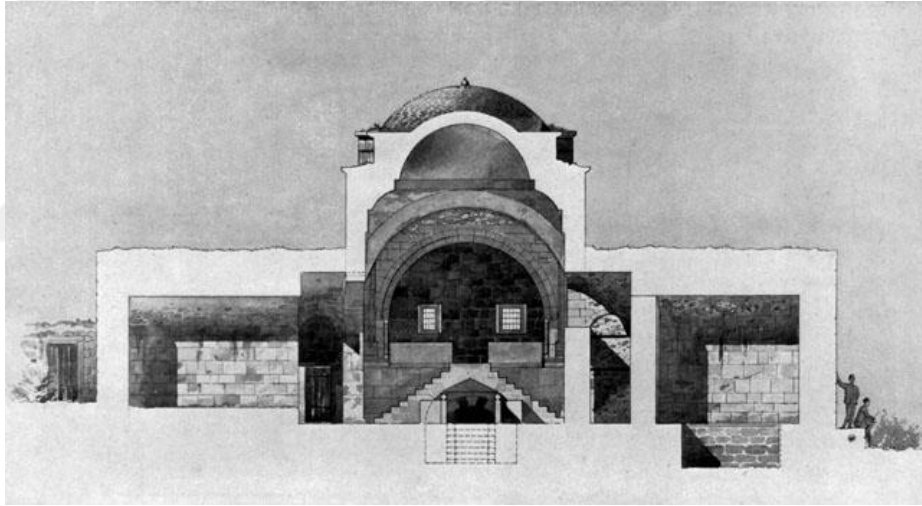
Ümmühan Hatun Medresesi					
Yapının Yeri:	Seyitgazi				
Tarihi:	1207-1208				
Banisi	Ümmühan Hatun				
Baninin Görevi	Hükümdar Eşi				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK				BINA ELEMANLARI	
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
-	X	Açık Avlulu	Üç Eyvanlı	Avlunun İki Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kişlik Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	-	Yok	İki Yana Yaslı	Mazgal Pencere	Avlunun Gerisinde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	X	Yok	Yok	Yok	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Eskişehir, Seyitgazi'de Seyyid Battal Gazi Külliyesi içerisinde yer alan Ümmühan Hatun Medresesi'ne ait bir kitabe günümüze

ulaşmamıştır. Medrese, bir yapı grubunun parçasıdır. Külliye'ye ait caminin kitabesinden yola çıkılarak, I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, sultanın eşi Ümmühan Hatun tarafından 1207-1208 tarihlerinde yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Eğitim türü hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Tablo 3.2.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, açık avlulu ve üç eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında düzgün kesme taş ve yer yer devşirme taşlar da kullanılmıştır (Tablo 3.2.). (URL-16)


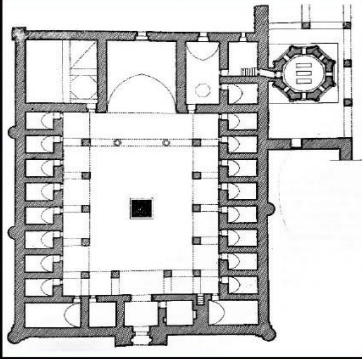
Binanın dış hatları, düzgün dikdörtgen bir görünüme sahip değildir. Giriş güney cephesinden sağlanır. İki yanda eyvanlar ve kuzeyde merdivenle çıkılan ana eyvan bulunur (Şekil 3.3.). Ana eyvanın bulunduğu yer, aynı zamanda bir türbedir. Odalarda küçük mazgal pencere açıklıkları vardır. Medrese, II. Beyazıd döneminde hanikâh haline getirilmiş ve bu sırada kubbelerle örtülmüştür. (Sözen, 1970)



Şekil 3.3. Medresenin enine ve boyuna kesitleri, Çizim: Karl Wulzinger (URL-15)

Huand Hatun Medresesi (1237-1246):

Tablo 3.3. Huand Hatun Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: (URL-17)

Huand Hatun Medresesi					
Yapının Yeri:	Kayseri				
Tarihi:	1237-1246				
Banisi	Mahperi Hatun				
Baninin Görevi	Hükümdar Eşi				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Açık Avlulu	İki Eyvanlı	Avlunun Dört Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	-	Var	İki Yana Yaslı	Penceresiz	Avlunun Gerisinde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Var	Yok	Yok	Var

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Kayseri'de bulunan Huand Hatun Medresesi, tek katlı olup, cami, türbe ve hamamdan oluşan bir yapı grubunun parçasıdır. Medreseye ait bir kitabe yoktur. Lâkin camiye ait iki adet kitabe vardır. Kitabelerden anlaşıldığı üzere 1237/1238 yılında Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun tarafından caminin yapım emri verilmiştir. Medresenin de yine o tarihlerde 1237-1246 yılları arasında Mahperi Hatun tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Eğitim türü hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Tablo 3.3.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Açık avlulu ve iki eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Yapının tamamında kesme taş ve bazı mahallerin örtüsünde moloz taş kullanılmıştır (Tablo 3.3.).

Bu yapı grubu, sayılı Selçuklu külliyelerinden biri olarak görülür. (Sözen, 1970) Medresenin ön, sağ ve sol cephelerinde masif kuleler bulunur. Bu kulelerin camide de kullanılmış olması külliyenin bütüncül bir dille tasarlandığını düşündürür. Kayseri kalesinin dışında yer alan külliye, bir kale yapısına benzer. Külliyenin böyle bir görünüme sahip olmasına sebep olarak emniyet kaygısı gösterilebilir.

Yapı düzgün bir dikdörtgen forma sahiptir; bu form, avluda da devam eder. Genel itibarıyla simetrik bir plan çözümü görülür. Medresenin girişi, taç kapısıyla sağlanır ve buradan avluya açılan giriş eyvanına (Şekil 3.5.) geçilir. Avluyu saran revaklar (Şekil

3.4. ve Şekil 3.5.), üç cephe boyunca ayaklarla, ana eyvanın önünde ise iki ayakla vücut bulur. Lâkin günümüzde ana eyvanın önündeki bu iki ayağın yaklaşık bir bel hizası yüksekliğine kadar olan kısmı mevcuttur. Revaklar, arkalarında yer alan odalardan daha yüksek yapılmıştır. Giriş eyvanının hemen sağında yer alan ve eyvana kapısı açılan odanın işlevine dair yorum farklılıkları vardır. Albert Gabriel, kapıcı odası olduğunu söylemektedir. (Kuran, 1969) Metin Sözen, burasının belki “giriş çıkışlarla ilgili kişilerin oturdukları” bir mekân olabileceğini düşünmektedir. (Sözen, 1970) Aptullah Kuran ise burasının bir mescit olabileceği görüşündedir. (Kuran, 1969) Avlunun iki tarafına ise öğrenci hücreleri sıralanmıştır.

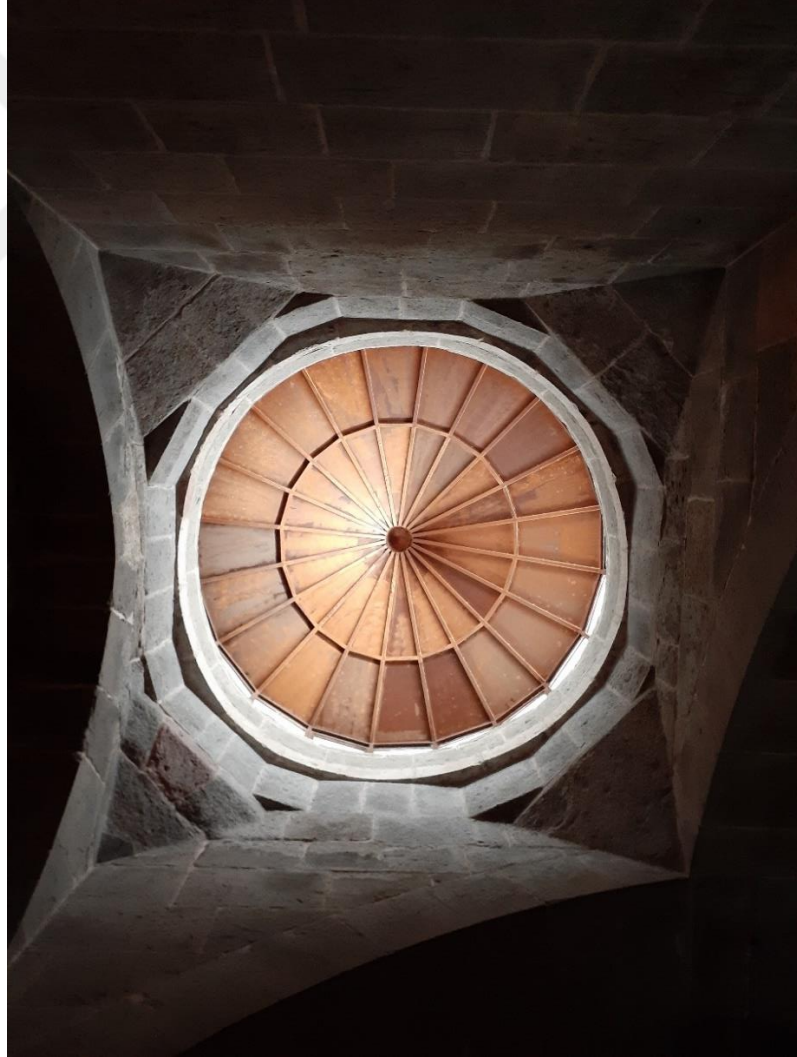


Şekil 3.4. Yan revaklar ve arkasında yer alan talebe hücreleri (Safa Meral, 2020)



Şekil 3.5. Giriş eyvanı (sol), yan revak aksı (sağ) (Safa Meral, 2020)

Ana eyvan bir pencereyle dışarı açılır. Eyvanın solunda değişik örtü biçimine sahip bir mekân vardır. Bu mekân, tavanda yer alan, kısmi olarak sekizgen şeklindeki aydınlık, açıklığıyla dışarı açılır (Şekil 3.6.). Niçin açıldığına dair bir bilgi mevcut değildir. Bu mekânın imaret ve kışlık dersane olabileceği yönünde görüşler vardır. (Sözen, 1970) Benzer bir örtü düzeni eyvanın sağındaki odada görülür. Gabriel, eyvanın solundaki bu odanın, duvarlarında yer alan is tabakasından ötürü mutfak olabileceğini düşünmektedir. Aptullah Kuran ise bu görüşten farklı olarak burayı, kışlık dersane olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Aptullah Kuran, eyvanın sağındaki odayı da kışlık dersane olarak görmektedir. Buradan türbeye (Şekil 3.7.) geçilen odanın ise türbedar odası olduğunu tahmin etmektedir. (Kuran, 1969) Metin Sözen, yapının önemini, oranlarından ve mimari organların birbirine olan uyuşumundan aldığını ifade etmektedir. (Sözen, 1970)



Şekil 3.6. Ana eyvanın solunda yer alan mekânın tavanındaki ışıklık (Safa Meral, 2020)





Şekil 3.7. Türbede yer alan sandukalar (Safa Meral, 2020)

Seraceddin Medresesi (1238-1239):

Tablo 3.4. Seraceddin Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: Safa Meral, 2020

Seraceddin Medresesi					
Yapının Yeri:	Kayseri				
Tarihi:	1238-1239				
Banisi	Serâceddîn Bedr				
Baninin Görevi	Emir/Vali				
Eğitim Türü:	Fıkıh Medresesi?				
Yapının Konumu:	Müstakil				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK				BİNA ELEMANLARI	
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Açık Avlulu	Üç Eyvanlı	Avlunun Dört Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri	Türbe	
-	-	Var	İki Yana Yaslı	Mazgal Pencere	Yok
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Yok	Yok	Yok	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Kayseri’de bulunan Seraceddin Medresesi, kitabesinde bulunan bilgiye göre 1238-1239 yılında Kayseri Emiri Serâceddîn Bedr tarafından yaptırılmıştır. Medrese, bir yapı grubunun parçası olmayıp müstakil bir konumdadır. Eğitim türü hakkında kesin bir bilgi yoktur (Tablo 3.4.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, açık avlulu, üç eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında moloz taş ve onun üzerine kaplama olarak kesme taş kullanılmıştır (Tablo 3.4.). (URL-18)

Taç kapısında hiçbir süs unsuru bulunmamakta (Şekil 3.8.) ve diğer medreselerin aksine giriş eyvanı dışarıya açılmaktadır (Şekil 3.8.). Bu kapıdan girildikten sonra kapının sağında ve solunda yer alan merdivenlerden çatıya çıkılır. Medrese hücreleri, sağlı sollu iki yana yaslı biçimde yerleştirilmiş ve hepsi de mazgal pencerelerle dışarıya açılmıştır. Bu medreseyi özgün kılan şey ise ana eyvanla yan eyvanların bir araya gelişidir. Burada yan eyvanlar, medresenin merkezinde değil ana eyvanın hemen bitişiğinde ve çapraz bir tonozla bir araya gelir. Doğan Kuban, bu özelliği ile özel bir örnek oluşturduğunu ifade eder. (Kuban, 2002) Çatıda, etrafı dönen dendanlar bulunur. Bu dendanların günümüze ulaşabilmiş olan kısmı, dışarıdan da görülür. Dendanlar<sup>8</sup>, medreseyi bir kale görünümüne sokmuştur. Yine bu medresenin yapımında da bir emniyet kaygısının varlığı hissedilmektedir.


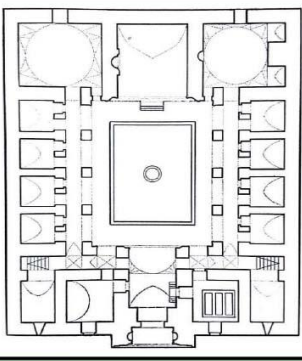


Şekil 3.8. Çatısı dendanlarla çevrili medresenin taç kapısı (Safa Meral, 2020)

<sup>8</sup> "Kale surları ve burçları üzerinde, aralarında boşluklar bulunan çıkıntılar şeklindeki atış yerleri ve bu çıkıntılardan her biri" (URL-19)

### Sırçalı Medrese (1242):

Tablo 3.5. Sırçalı Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Metin Sözen, Fotoğraf: Safa Meral, 2015

Sırçalı Medrese					
Yapının Yeri:	Konya				
Tarihi:	1242				
Banisi	Bedreddin Muslih				
Baninin Görevi	Atabey				
Eğitim Türü:	Fıkıh Medresesi				
Yapının Konumu:	Müstakil				
Kat Adedi:	İki Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Açık Avlulu	İki Eyvanlı	Avlunun Üç Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	-	Var	İki Yana Yaslı	M. Pencere(Alt Katta) Pencere(Üst Katta)	Avlunun Önünde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
X	-	Var	Yok	Yok	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Konya'da bulunan Sırçalı Medrese, taç kapısı üzerinde bulunan kitabede yer alan bilgiye göre Atabey Bedreddin Muslih tarafından 1242 yılında yaptırılmıştır. Medresenin kitabesi, eğitim türü hakkında fikir vermektedir. "Hanefî mezhebine uygun fıkıh âlimleri ve talebeleri için yaptırıldı" ifadesiyle yapıda fıkıh merkezli bir eğitimin mevcudiyeti anlaşılmaktadır. (Doğan, 2013) Ayrıca kitabesinde fıkıh, tefsir, hadis olmak üzere din ve şeriat bilimleri okutulmak üzere yaptırıldığı yazmaktadır. (Sözen, 1970) Medrese, bir yapı grubunun parçası olmayıp bağımsız ve müstakil bir konumdur (Tablo 3.5.). Yapının mimarı, İran kökenli Tus'lu Mehmed adında biridir. Yapı 1924 yılına kadar medrese olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Mimari Unsurlar ve Malzeme - İki katlı, açık avlulu ve iki eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Yapıda kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır (Tablo 3.5.).

Taç kapısından sonra giriş eyvanına geçilir. Yapı iki katlı olduğu için eyvanın bir kısmı basık ve bursu kemerlidir (Şekil 3.9.). Eyvanın sağ tarafında türbe, solunda ise medrese odası yer alır. Eyvanda yer alan merdivenden türbeye çıkılır. Dikdörtgen avlunun ortasında bir havuz bulunmaktadır. Ana eyvan haricinde avlunun üç cephesi revaklarla çevrilidir. Giriş eyvanının bulunduğu cephede yer alan revakın sağ ve sol köşelerinde üst kata çıkan birer merdiven vardır.



Şekil 3.9. Giriş eyvanı ve iki yanında yer alan odalar (URL-20)

Avlunun iki yanında talebe hücreleri yer alır (Şekil 3.10.). Alt kattaki hücreleri mazgal pencereyi olup, üst kattaki hücrelerde ise normal pencereler açılmıştır. Ana eyvanın sağında ve solunda ise kışlık dersane olarak kullanılan kubbeli birer oda vardır. Eyvanın sağındaki oda, dikdörtgen bir formda olduğu için duvardan çıkıntı yapan bir ayakla desteklenmiştir. Her iki odada da kubbeye geçişler Türk üçgenleriyle sağlanmaktadır. Ana eyvanın güneyinde bir adet mihrap yer alır. Muhtemelen ana eyvan, aynı zamanda mescid olarak da kullanılmaktadır.



Şekil 3.10. Avlu, ana eyvan, havuz ve yan revaklar (URL-20)


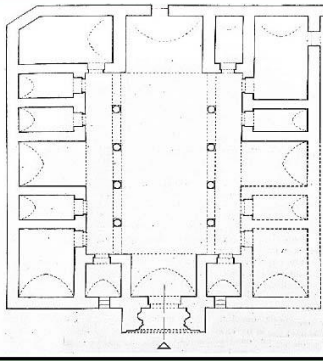
Yapının mimarı soyu itibariyle Tus'a bağlansa da sanatını Konya'da öğrenmiştir. Bugün yerinde olmayan Farsça kitabede mimarın, "yaptığım eserin dünyada eşi yoktur, ben baki değilim, bu eser hatıra olarak bakidir." cümlesi yazılıdır. (Aslanapa, 1991) Medresenin yapım tarihi göz önüne alındığında yapının, 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'ndan önce yapıldığı ve mimarının da muhtemelen bu Moğol akınlarından kaçarak Anadolu'ya sığınanlardan biri olduğu düşünülebilir. Doğan Kuban, medrese tasarımının, Horasan kökenli olabileceğini söylemektedir. (Kuban, 2002) Metin Sözen ise bu yorumu destekler nitelikte, medresenin diğer Anadolu medreselerinden farklı olarak revaklarının darlığı (Şekil 3.11.), sütunlar yerine kalın ayakların tercih edilmesini ve bunların örtü şekillerinden dolayı mimarın, İran yapı geleneklerinden çok sıyrılmadığını ifade etmektedir. Burada mimarın, yapıdaki ağır görünümü hafifletmek adına çinileri kullandığını söyler. (Sözen, 1970) Çiniler bir süsleme öğesi olarak yapının bütününe yansımıştır. Bu sebepten dolayı yapı "sırçalı" ismiyle ünlenmiştir. Lâkin günümüze bu süs öğelerinin çoğu ulaşamamıştır (Şekil 3.11.). Yapının tasarımında, dönemin siyasi-fikri ortamı, banisinin dünya görüşü ve istekleri her ne kadar önemli girdiler oluştursa da mimarın tutumu, göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Sırçalı Medrese'de de mimarın tutumunun, yapının oluşumunda ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu tutumdan kaynaklı olarak mimari, vücuda geldiği dönemin genel görüntüsünden farklılaşmış, mimarın soyu itibariyle bağlandığı İran yapı geleneği öne çıkmıştır.



Şekil 3.11. Revak aksı (sol) (Safa Meral, 2015), çini bezeme detayı (sağ) (URL-20)

### Antalya İmaret Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı):

Tablo 3.6. Antalya İmaret Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Metin Sözen, Fotoğraf: (URL-21)

Antalya İmaret Medresesi					
Yapının Yeri:	Antalya				
Tarihi:	13. yüzyılın ilk yarısı				
Banisi	?				
Baninin Görevi	?				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Açık Avlulu	Dört Eyvanlı	Avlunun İki Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
X	-	?	İki Yana Yaslı	Mazgal Pencere	Yok
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Yok	Yok	Yok	Yok


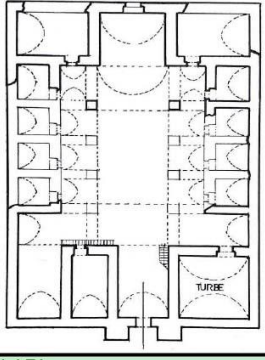
(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Antalya'da bulunan İmaret Medresesi'nin kitabesi günümüze ulaşmadığından ötürü banisi ve yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Evliya Çelebi'de "ve medresenin mukabelesinde yol aşırı darphane medresesi Sultan Keyhüsrev ve hatununundur." diye bir cümleye rastlanmaktadır. Mimari özelliklerinden hareketle yapım tarihi olarak 13. Yüzyılın ilk yarısı gösterilebilir (Tablo 3.6.). (Sözen, 1970)

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, açık avlulu ve dört eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş, moloz taş ve kaba yonu taş kullanılmıştır (Tablo 3.6.). (Doğan, 2012)

Cepheden çıkıntı yapılarak ön plana çıkartılan taç kapıdan giriş eyvanına geçilir. Giriş eyvanının sağında ve solunda bulunan odalardan ön cepheye birer pencere açılmıştır. Medresenin giriş eyvanının eniyle ana eyvanın eni birbirine yakındır. Lâkin giriş eyvanının boyu daha kısa kalır. Yan eyvanlara kadar planda görülen simetrik düzen, sonrasında bozular. Ana eyvanda, dışarıya açılan bir pencere vardır. Medresede taç kapının haricinde üzerinde durulacak bir süsleme bulunmamaktadır.

### Avgunu Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı):

Tablo 3.7. Avgunu Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: Safa Meral, 2020

Avgunu Medresesi					
Yapının Yeri:	Kayseri				
Tarihi:	13. yüzyılın ilk yarısı				
Banisi	?				
Baninin Görevi	?				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Müstakil				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Açık Avlulu	Dört Eyvanlı	Avlunun Üç Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri	Türbe	
-	-	Var	İki Yana Yaslı	Mazgal Pencere	Avlunun Önünde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Yok	Yok	Yok	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Kayseri'de bulunan Avgunu Medresesi'nin kitabesi günümüze ulaşmadığından dolayı banisi ve yapım tarihine dair kesin bir bilgi yoktur. Mimari özelliklerinden dolayı yapımı, 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilir. Yine medresenin eğitim türü hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Medrese, bir yapı grubunun parçası olmayıp bağımsız ve müstakil bir konumdadır (Tablo 3.7.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, açık avlulu ve dört eyvanlı plan şemasına sahip bir medrededir. Medrese, moloz taş dolgu üzerine kesme taşla kaplanarak inşa edilmiştir. (URL-22) Ayrıca hiçbir devşirme malzeme kullanılmamıştır (Tablo 3.7.). (Sözen, 1970)


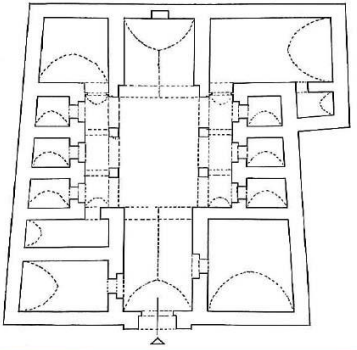
Taç kapıdan sonra giriş eyvanına geçilir. Giriş eyvanı avlunun orta aksında değildir (Şekil 3.12.). Eyvanın sağında bir türbe vardır. Türbe, sekizgen plana sahiptir ve örtüsü de prizmatik külah şeklindedir. Mescide giriş eyvanında yer alan birkaç basamaklı merdivenle çıkılır. Giriş eyvanından sonra, hemen iki yanda eyvan yer alır. Medresede Seraceddin Medresesi'ne benzer bir durum vardır, lâkin burada eyvanlar, giriş eyvanına bitişiktir. Sağdaki eyvandan türbenin mezar odasına geçilir. Lakin günümüzde içerisinde kabir bulunmamaktadır. Avlunun iki yanında mazgal pencereci talebe hücreleri vardır. Ana eyvanın iki yanında ise birer dershane yer alır.



Şekil 3.12. Günümüzde üzeri kapatılan avluda, ana eyvan ve yan revakların görünümü (Safa Meral, 2020)

Kalehisar Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı):

Tablo 3.8. Kalehisar Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Metin Sözen, Fotoğraf: (URL-23)

Kalehisar Medresesi					
Yapının Yeri:	Alaca				
Tarihi:	13. yüzyılın ilk yarısı				
Banisi	?				
Baninin Görevi	?				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	-	Açık Avlulu	İki Eyvanlı	Avlunun İki Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri	Türbe	
-	-	Var	İki Yana Yaslı	?	Yok
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Yok	Var?	Yok	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Çorum'un Alaca/Mahmudiye Köyü'nde bulunan Kalehisar Medresesi'nin kitabesi günümüze ulaşmadığından dolayı banisi ve yapım tarihine dair bir bilgi yoktur. Lâkin mimari özelliklerinden yola çıkılarak 13. Yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Keza yine eğitim türü hakkında bir



bilgi bulunmamaktadır. Medrese, hamam, türbe ve handan oluşan bir yapı grubunun parçasıdır (Tablo 3.8.). (URL-23)

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, açık avlulu ve iki eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Yapımında moloz taş kullanılmıştır (Tablo 3.8.). (Sözen, 1970)

Harabe bir vaziyette bulunan medresenin planı, yapılan kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkarılmıştır. Giriş eyvanından sağda ve solda bulunan odalara geçişler bulunmaktadır. Eyvandan sonra ulaşılan avluda, iki yanda revaklar ve onların arkasında talebe hücreleri yer alır. Ana eyvanın iki yanında da oda bulunmaktadır. Eyvan içerisinde bulunan mihrap nişi burasının aynı zamanda bir mescit olarak da kullanıldığını gösterir. Eyvanın sağında yer alan odadan küçük bir odaya geçiş bulunmaktadır. Metin Sözen, bu küçük odanın belki bir hela olabileceğini söylemiştir. Medrese süsleme yönünden de yalın tutulmuştur. (Sözen, 1970) Ayrıca dış çeperi, yamuk ve düzensiz bir plan şemasına sahiptir.

### 3.1.2. Kapalı avlulu medreseler

Ali Gav Medresesi (13. yüzyılın ilk çeyreği):

Tablo 3.9. Ali Gav Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Ceray Mimarlık, Fotoğraf: (URL-24)

Ali Gav Medresesi					
Yapının Yeri:	Konya				
Tarihi:	13.yüzyılın ilk çeyreği				
Banisi	?				
Baninin Görevi	?				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Müstakil				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Kapalı Avlulu	İki Eyvanlı	Avlunun Dört Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri	Türbe	
-	-	Var	?	Mazgal Pencere	Avlunun Gerisinde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
X	-	Var	Yok	Yok	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Konya'da bulunan Ali Gav Medresesi, 20. yüzyılda harabe haldeydi ve ana eyvanı ile onun iki yanındaki kubbeli odalar ayakta idi (Şekil 3.13.). Yapılan çalışmalar neticesinde uzmanlar, yapının mimari karakterine ve plan

şemasına dair yorumlarda bulundu. En son geçirdiği restorasyonda medresenin ayakta durmayan kısımları yeniden yapılmıştır. Kitabesi günümüze ulaşmayan medresenin, banisi ve yapım tarihine dair bir bilgi yoktur. Mimari özelliklerinden yola çıkılarak 13. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Keza, eğitim türü hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır. Bir yapı grubunun parçası olmayıp bağımsız ve müstakil bir konumdadır (Tablo 3.9.).

Medreseye ismini veren Ali Gav Baba ise 15. yüzyılda yaşamış olup, Hacı Bayram Veli'nin torunlarından. (Kuran, 1969) Medrese, 15. ve 16. yüzyıla tarihlenen belgelerde zaviye olarak geçmektedir. Ayrıca bir rivayette, Ali Gav'ın Selçukluların Konya'yı fethinde öküz postu giymiş bir derviş mücahid olduğu belirtilmektedir. (Kuban, 2002) Yapı 1901 yılında geçirdiği onarımda bazı ekler alarak değişmiş ve Mahmudiye Medresesi olarak anılmaya başlamıştır. (Sözen, 1972)



Şekil 3.13. Medresenin restorasyon öncesi görünümü, (URL-25)

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, kapalı avlulu ve iki eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır (Tablo 3.9.). (Sözen, 1972)

1965 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarım programına alınmış olan medresenin, yapılan kazı ve onarım çalışmaları sonucu revaklı avlunun kapanmasından oluşan kapalı avlulu bir medrese olduğu ortaya konmuştur. (Sözen, 1972) Avlu, dört sütuna binen bir kubbeye örtülüdür (Şekil 3.14.). Sütunlardan kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanır. Bu orta alanın etrafını, çapraz tonozlu revak dönmektedir. Ana eyvan ise doğrudan doğruya kubbeli kısma açılır. Eyvanın güney

duvarında bulunan niş, burasının aynı zamanda yazlık dershanenin haricinde bir mescit olarak da kullanıldığını gösterir. Metin Sözen, ana eyvanın iki yanındaki kubbeli odalardan birinin türbe, birinin de kışlık dersane olabileceğini ve bulunan su kanallarından ötürü ortadaki kubbeli mekânın altında bir havuzun bulunabileceğini ifade etmiştir. (Sözen, 1972)

2009 yılında yapılan kazı çalışmaları neticesinde asıl plan şeması ortaya çıkarılmış ve medresenin iki eyvanlı olduğu anlaşılmıştır. 2013 yılında biten son restorasyon çalışmasıyla medresenin günümüze ulaşmayan kısımları, hazırlanan rekonstrüksiyon projesiyle tekrar vücuda getirilmiştir. (Şenalp, 2019)

Bu medrese, tahmin edilen yapım tarihi itibariyle Konya'daki ilk kapalı avlulu medresedir ve plan şeması olarak da Konya'daki diğer medreselerden farklı olarak revaklı avlunun örtülmesiyle meydana getirilen tek örnektir. Bu açıdan önemli bir konuma sahiptir.



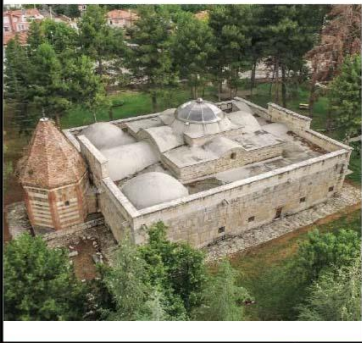
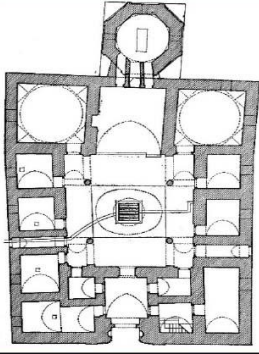
Şekil 3.14. Restorasyon sonrası medresenin avlusu (URL-26)

Ertokuş Medresesi (1224):

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Isparta, Atabey'de bulunan Ertokuş Medresesi'nin taçkapısı üzerinde bulunan kitabede, yapının güney batı Anadolu'nun fethinde önemli hizmetleri bulunan Atabey Mübarizeddin Ertokuş bin Abdullah tarafından 1224 yılında

yaptırıldığı yazmaktadır. Medrese, cami ve türbeyle birlikte bir yapı grubunun parçası olup tek katlıdır. Eğitim türü hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Tablo 3.10. Atabey Ertokuş Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: (URL-27)

Ertokuş Medresesi					
Yapının Yeri:	Atabey				
Tarihi:	1224				
Banisi	Ertokuş bin Abdullah				
Baninin Görevi	Atabey				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BINA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Kapalı Avlulu	Bir Eyvanlı	Avlunun Dört Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	-	Var	Üç Yana Yaslı	Pencereli	Avlunun Gerisinde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
X	X	Var	Var?	Yok	Yok

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Kapalı avlulu ve bir eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş, tuğla, moloz taş ve devşirme malzeme kullanılmıştır (Tablo 3.10.). (Sözen, 1972)

Yapının taç kapısından bir hole geçilir. Holün solunda hole dik doğrultuda uzun ve dar bir mekân yerleştirilmiştir. Holün sağında ise bir merdiven ve merdivenin bulunduğu mekândan geçilerek ulaşılan yine dar ve uzun bir oda bulunur. Bu bölümün avluyla bir bağlantısı yoktur ve kendi içine kapalı bir biçimde çözümlenmiştir. Avlunun ortasında bir havuz ve havuzun üzerinde 4 sütuna basan tepesi açık, avluyu örten bir kubbe vardır (Şekil 3.15.). Bu sütunlar, devşirme olup Bizans yapılarından alınmadır. (Kuran, 1969) Ayrıca bütün giriş kapılarının söveleri de devşirmedir. (Sözen, 1972) Devşirme malzeme kullanımı bu dönem için oldukça normaldir. Birçok yapıda devşirme malzemenin kullanıldığı görülür.

Talebe hücreleri, üç yana yaslı olmak üzere üçü solda üçü sağda ve ikisi de avlunun girişe bakan cephesinde yer alır. İki yanda bulunan hücrelerin pencereleri vardır. Aptullah Kuran, avlunun solunda bulunan dar hücrenin, içerisinden su geçmesi sebebiyle hela olabileceğini düşünmektedir. (Kuran, 1969) Ana eyvanın iki yanında yer alan, kubbeye geçişlerin tromplarla sağlandığı mekânlar ise kışlık dershane olarak kullanılır. Genel manada plan, asimetrik bir yapıya sahiptir.



Şekil 3.15. Medresenin revaklı avlusu, ana eyvan, havuz ve kubbeyi taşıyan devşirme sütunlar (URL-27)



Şekil 3.16. Ana eyvana üç adet geçişle bağlanan türbe, (URL-27)

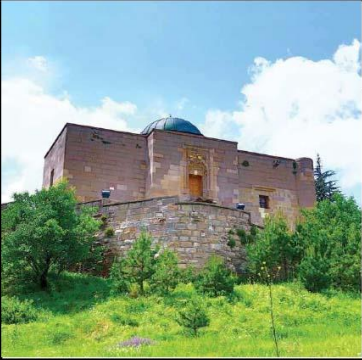
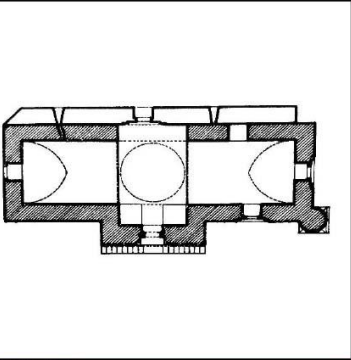
Ana eyvanın kible istikametindeki sol duvarına yerleştirilen mihrap sebebiyle bu mekânın aynı zamanda bir mescit olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eyvanın arka duvarından ise üç adet geçişle birlikte türbeye varılır. Bu geçişler, Atabey Ertokuş Medresesi'ne has bir durumdur. Türbe, sekizgen bir plan şemasına ve çift cidarlı bir

örtüye sahiptir (Şekil 3.16.). Metin Sözen, türbenin sonradan yapılarak medreseye eklendiği görüşündedir. (Sözen, 1972)

Bu medreseyi diğer medreselerden ayıran bir diğer özellik de giriş çıkışların, ana girişin olduğu taçkapının haricinde avlunun sağında ve solunda bulunan dar hücrelerden de sağlanmasıdır. Yani yapının toplamda üç adet giriş çıkışı vardır. Bunun haricinde orta avluyu örten, kubbeyi taşıyan 4 adet sütun, tam bir kare formda olmadığı için tasarımsal anlamda bir sorun yaşanmış ve elips biçiminde bir kubbe açığa çıkmıştır. Kubbelerde yaşanan bu sorun, tam manasıyla geç devir Selçuklu medreselerinde çözümlenebilmiştir. (Sözen, 1972)

Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi (1242):

Tablo 3.11. Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: (URL-28)

Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi					
Yapının Yeri:	Çankırı				
Tarihi:	1242				
Banisi	Cemâleddin Ferruh				
Baninin Görevi	Atabey				
Eğitim Türü:	Hadis Medresesi				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
-	X	Kapalı Avlulu	İki Eyvanlı	Yok	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	-	Yok	Yok	-	Avlunun Yanında
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
X	-	Yok	Yok	Yok	Var

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Çankırı'da bulunan Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi'nin taçkapısı üzerinde bulunan kitabesine göre yapı, türbe ile birlikte 1242 yılında Atabey Cemâleddin Ferruh tarafından yaptırılmıştır. Medrese ve türbe, kendisinden önce, 1235 yılında inşa edilmiş olan darüşşifa ile birlikte bir yapı grubunu oluşturmaktadırlar. Türbe ile birlikte bütünleşik bir şekilde inşa edilmiş olan medrese, bir yapı grubunun parçasıdır. Dârü'l-hadîs olması hasebiyle de eğitim hadis ilmi üzerindedir (Tablo 3.11.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, kapalı avlulu ve iki eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medrese, kesme taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. (URL-29)

Günümüze ulaşmamış olan şifahanenin medreseye bitişik olan duvarı ise moloz taştan yapılmıştır (Tablo 3.11.).

Medrese mahali, yerden yüksekçe bir kotta olup, iki kollu dar merdivenle erişim sağlanır. Giriş kapısı, klasik bir taç kapı görünümünden farklıdır. Mukarnaslı sade bir kapı olup, kapının açıldığı orta hacim öne doğru çıkıntı yapmıştır (Şekil 3.17.). Orta hacmin üstü pandantiflere oturan kubbe ile örtülüdür. Orta hacmin iki yanında eyvan vardır ve bu eyvanlar orta hacme kıyasla yerden yükseltilmiştir. Girişin solunda yer alan eyvan, türbedir ve baninin sandukası yer almaktadır. Mihrap nişinin bulunduğu diğer eyvan ise mescid işlevindedir (Şekil 3.18.).

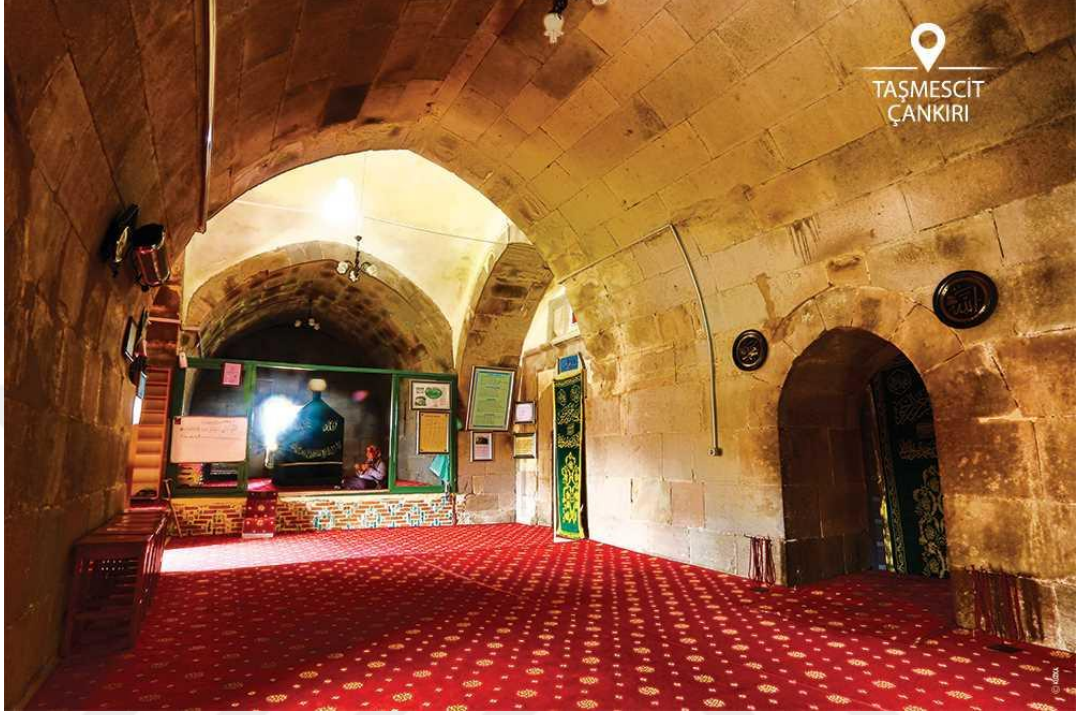


Şekil 3.17. Medresenin genel görünümü, (URL-29)

Medrese, her ne kadar iki katlı bir görünüme sahip olsa da tek katlı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü esas mahal, giriş katıdır ve bodrum kat olarak tariflenebilecek olan medresenin alt katında mezar odaları bulunmaktadır. Ayrıca arazi şartlarından ötürü alt katın bir cephesi de toprağa gömülüdür. Bodrum katta bulunan mezar odalarına giriş ise, iki kollu merdivenin ortasındaki kapıdan sağlanmaktadır. (Kuran, 1969)

Bu medresede talebe hücreleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla burada ya gündüzlü öğrenciye ders verilmekteydi ya da talebeler şifahanenin hücrelerinde kalmaktaydı. Bunun haricinde Dershane olarak da mescid mahalının kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. (Kuran, 1969) Medresenin şifahane ile bitişik olan duvarında, her iki

mekânı birbirine bağlayan bir kapı bulunmaktadır. Aptullah Kuran, buradan hareketle dârü'l-hadîsin müstakil olarak inşa edilmediği, şifahaneye ek olarak yapıldığı savını öne sürmektedir. (Kuran, 1969)



Şekil 3.18. Mescidin bulunduğu eyvandan türbe eyvanına doğru bakış, (URL-28)

### 3.1.3. Diğer yapılar

Bu dönemde, yukarıda bahsi geçen medreselerin haricinde başka medrese yapıları da inşa edilmiştir. Bu medreselerden, günümüze ulaşamayanlar olduğu gibi bir kısmı ayakta olanlar da vardır. Bu nitelikte ismi tespit edilebilen toplam 19 medrese yapısı bulunmaktadır (Tablo 3.12.). Bunlardan 8'i, bir kısmı ayakta olacak şekilde günümüze ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşamamış olup sadece kaynaklarda ismi geçen medrese sayısı ise 11'dir. Bu medreselerin ekseriyeti için mimari anlamda pek bir malumat yoktur. Vakfiyesinde yer alan bilgiler, Altun-aba Medresesi hakkında fikir vermektedir. En az 38 talebeye ev sahipliği yaptığı için Aptullah Kuran, bu sayıdan hareketle medresede 10-12 adet talebe hücrelerinin bulunduğunu ifade eder. (Kuran, 1969) Ayrıca bir kısmı halen ayakta olan medreselerde, günümüze ulaşan kısım, ağırlıklı olarak türbe yapısıdır. Medreselerdeki türbe varlığı kendini bu yapılarda da göstermektedir. Mimarinin dışında, yapıların "(tarihsel) kimlik ve konumu"na dair bilgiler ise ilgili kaynaklardan tespit edilmeye çalışılmıştır. Edinilen bilgiler ışığında, aşağıdaki tablo oluşturulmuştur. Yapıların çoğunda banilerin, sultandan ziyade devlet adamları olduğu görülmektedir.



Tablo 3.12. Yükselme Dönemi'nde inşa edilmiş olup günümüze bir kısmı ulaşabilen ve günümüze ulaşamamış olup kaynaklarda ismi geçen medreselerin künye bilgileri.

YÜKSELME DÖNEMİ MİMARISI (1176-1243)-BİR KISMI AYAKTA OLAN VE KAYNAKLARDA ADI GEÇEN MEDRESELER					
YAPININ ADI	YAPININ YERİ	TARİHİ	BANİSİ	BANİNİN GÖREVİ	EĞİTİM TÜRÜ
Hoca Hasan Medresesi	Kayseri	1193	Hoca Hasan	Vezir	-
Kadı Hürremşah Medresesi	Konya	12. yy sonları?	Kadı Hürremşah	Kadı	Hadis Medresesi
Muzafferiye Medresesi	Aksaray	II. Kılıçarslan dönemi veya 13. yüzyıl başları	Muzaffereddin Mahmud?	Melik-Emir	-
Şemseddin Altun-aba Medresesi	Konya	1202	Şemseddin Altun-aba	Sipehsâlâr-Atabey	-
Bedriyye Medresesi	Aksaray	1205-1211	Bedreddin Yusuf	-	-
Melikiye Medresesi	Aksaray	1205-1211	-	-	-
Akıncı Medresesi	Konya	1210	Emir Ali oğlu Cemaleddin İshak	Mimar	-
Keykavus Şifaiye Medresesi	Sivas	1217-18	I. İzzeddin Keykavus	Sultan	Tip Medresesi
Ebubekriye Medresesi	Aksaray	1220-1237	Seyfeddin Ebubekir	Subaşı	-
Seyfiye Medresesi	Aksaray	1220-1237	Seyfeddin Ay-Aba	-	-
Halifet Gazi Medresesi	Amasya	1225	Halifet Gazi	Emir	-
Hatuniye/Devlet Hatun Medresesi	Konya	1229	Raziye Hatun	Hanedan Kızı	-
Hisarardı Medresesi	Afyon	1231-1233	I. Alâeddin Keykubat	Sultan	-
Gühertaş Medresesi (Molla-i Atik)	Konya	13. yy ilk yarısı	Bedreddin Gühertaş	Lala-Emir	-
Nizamiye/Nalıncı Medresesi	Konya	1237	Nizameddin Ali bin İl-almış	Emir?	-
Atabey Armağan Medresesi	Antalya	1239	Atabey Armağan	Emir	-
Tac ül-Vezir Medresesi	Konya	1239	Tacüddin Ahmed	Vezir	-
Şeref Mes'ud Medresesi	Konya	1239	Şerefşah oğlu Mesud	Ümeradan?	-
Lala Ruzbe Medresesi	Konya	13. yy ilk yarısı	Abdullah oğlu Ruzbe	Lala	-

### 3.2. Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi Mimarisi (1243-1277)

1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Savaşı ile birlikte Anadolu Selçuklular, Moğol tahakkümü altına girmişlerdir. Bu tahakküm ile birlikte sultanlar gücünü yitirmiştir. Artık Moğol hükümdarlarının onayı olmadan tahta geçmek hayal olmuştur. Bu tarihten itibaren sultanlardan ziyade vezirler ön plana çıkmaya başlamışlardır. Celaleddin Karatay, Muinüddin Süleyman Pervane, Sâhib Ata Fahreddin Ali gibi devlet adamları bu dönemin önemli isimlerindendir. Özellikle 1261 yılında iktidarı tamamen ele geçiren (Kesik, 2006) vezir Muinüddin Süleyman Pervane, bu döneme damgasını

vuran siyasi figürlerdendir. Sultan semboliktir, devleti esas yöneten Süleyman Pervane'dir. Moğol baskıları ve zulmü altındaki Anadolu'yu uzun yıllar boyunca iyi idare etmiş, sükûneti ve istikrarı tesis etmiştir. (Turan, 2017) Memlük sultanı Baybars'ı Moğollara karşı Anadolu'ya gelmesi için teşvik edip onunla iş birliği yapan Pervane, 1277 yılında Moğolların Memlüklere yenilmesinin ardından, bu işbirliğini her ne kadar reddetse de Moğol hükümdarı Abaka Han tarafından idam edilmiştir. (Kesik, 2006) 1261-1277 arasında Muinüddin Süleyman Pervane'nin iktidar olduğu bu devir, bazı kaynaklarda "Muinüddin Pervane devri" olarak geçmektedir. Moğol tahakkümü her ne kadar var olsa da bu durum, fikri hayatı çok olumsuz etkilememiştir. Fikri manadaki canlılık devam etmiş, Mevlânâ, Sadreddin Konevî, Kutbuddin Şirazî gibi meşhur isimler bu dönemde Anadolu'da faaliyet göstermiştir. Fikri manadaki bu canlılık mimaride de devam etmiştir. Örneğin, Konya Karatay Medresesi, İnce Minareli Medrese, Afyon Ulu Camii gibi önemli eserler bu dönemde inşa edilmiştir. Bu dönemden günümüze, planlarıyla birlikte ulaşabilen 12 adet medrese yapısı bulunmaktadır. Günümüze bir kısmı ulaşmış olan ve günümüze ulaşamamış olup kaynaklarda ismi geçen medrese sayısı ise 9'dur. Planlarına ulaşılabilen medreseler aşağıda; "(tarihsel) kimlik ve konum", "mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme" yönünden genel bir analize tabi tutulmak üzere tek tek incelenmiştir. Diğer yapılar ise haklarında mimari anlamda pek bir malumat olmadıkları için sadece "(tarihsel) kimlik ve konum" yönünden incelenmiştir.


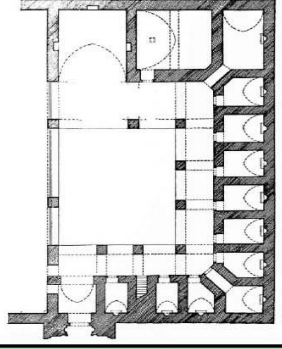
### **3.2.1. Açık avlulu medreseler**

Hacı Kılıç Medresesi (1249-1250):

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Kayseri'de bulunan Hacı Kılıç Medresesi'nin, taç kapısı üzerinde bulunan kitabeden, Emir Ebû'l Kasım bin Ali el-Tusî tarafından 1249-1250 tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Eğitim türü açısından herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Medrese, çağındaki diğer Anadolu medreselerinden farklı bir görünüme sahiptir. Medrese, bir yapı grubunun parçası olup, müstakil değildir ve yanındaki caminin hemen bitişiğinde konumlandırılmıştır (Tablo 3.13.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, açık avlulu ve iki eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Kesme taşın haricinde medresenin batı cephesinde, kaba yonu taş ile birlikte devşirme taşlar da kullanılmıştır (Tablo 3.13.).

Tablo 3.13. Hacı Kılıç Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: Safa Meral, 2020

Hacı Kılıç Medresesi					
Yapının Yeri:	Kayseri				
Tarihi:	1249-1250				
Banisi	Ebü'l Kasım bin Ali el-Tusi				
Baninin Görevi	Emir/Vali				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
-	X	Açık Avlulu	İki Eyvanlı	Avlunun Üç Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri	Türbe	
X	-	Var	L biçiminde	Penceresiz	Yok
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	X	Yok	Yok	Yok	Yok

Cephe üzerinde görülen iki taç kapının birinden camiye birinden de medreseye girilir. Caminin ana eksenini güney-kuzey, medresenin ise doğu-batı yönündedir. Plan düzleminde incelendiğinde sanki medrese, caminin revaklı avlusu gibidir (Şekil 3.19.). Bu sebepten ötürü klasik Osmanlı camilerini hatırlatır. Medresenin avlusu, aynı zamanda caminin de avlusu izlenimini verir.



Şekil 3.19. Camii ile medresenin birleştiği duvar ve ana eyvan (Safa Meral, 2020)



Şekil 3.20. Revak aksları (Safa Meral, 2020)


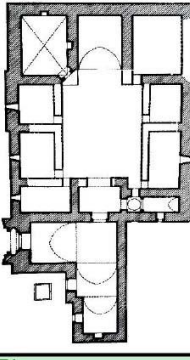
Süslü taç kapısıyla birlikte medresenin giriş eyvanına geçilir. Giriş eyvanıyla ana eyvanın oluşturduğu eksen, medresenin merkezinde değil, camiye bitişik bir konumdadır (Şekil 3.19.). Avluda üç yanı saran revaklar (Şekil 3.20. ve Şekil 3.21.), ana eyvana denk geldiği noktada eyvanın genişliğine uymaktadır. Medresenin kuzey ve doğu cephelerinde talebe hücreleri yer alır (Şekil 3.21.). Hücreler penceresizdir. Avlunun doğusunda, iki talebe hücrelerinin arasında bulunan merdivenlerden çatıya çıkılır. Caminin güneydoğu köşesiyle medresenin kuzeybatı köşesine birer masif kule koyulmuştur. Ayrıca caminin taç kapısına bitişik bir minare vardır. Günümüzde yer alan minaresi, 1901 yılında inşa edilmiştir.



Şekil 3.21. Avluyu dönen revaklar ve arkasında yer alan talebe hücreleri (Safa Meral, 2020)

Hüseyin Gazi Medresesi (13. yüzyıl ortaları):

Tablo 3.14. Hüseyin Gazi Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: Ersin Demirel (URL-30)

Hüseyin Gazi Medresesi					
Yapının Yeri:	Alaca				
Tarihi:	13. yüzyılın ortaları				
Banisi	?				
Baninin Görevi	?				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BINA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Açık Avlulu	İki Eyvanlı	Yok	?
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	X	?	İki Yana Yaslı	Mazgal Pencere	Avlunun Gerisinde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Yok	Yok	Yok	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Çorum, Alaca'da bulunan Hüseyin Gazi Medresesi'nin, taç kapısı üzerinde günümüze ulaşabilmiş bir kitabe bulunmamaktadır. Aptullah Kuran, yapının özelliklerinden yola çıkarak medresenin, 13. yüzyılın ortalarında yapılmış olabileceğini tahmin etmektedir.(Kuran, 1969) Yapının banisi hakkında da kesin bir malumat yoktur. Medreseye ismi verilen, evliya olarak tanımlanan Hüseyin Gazi, Battal Gazi'nin babasıdır. Anadolu Selçuklulardan çok önce yaşamasına rağmen, onun manevi gücünü harekete geçirmek amacıyla inşa edildiği belirtilmektedir. (Solmaz, 2013) Eğitim türü açısından herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Tablo 3.14.). Medrese, türbe, aşevi, misafirhane, çeşme ve havuzdan oluşan yapı grubunun parçasıdır (Şekil 3.22.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, açık avlulu ve iki eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır. Ayrıca taç kapısında mermer kullanımı da vardır (Tablo 3.14.).

Bugün harabe bir halde bulunan yapı iki bölümden oluşmaktadır. Siyah ve beyaz mermer kullanılarak yapılan taç kapıdan, giriş holüne geçilir. Holün sağ bölümünde aşevi, sol bölümünde ise medrese yapısı bulunmaktadır. İki yanında odalar bulunan giriş eyvanından medresenin avlusuna geçiş yapılır. Avlunun her iki tarafında da talebe hücreleri bulunmaktadır. Hücreler dışarıya mazgal pencerelerle açılır. Giriş eyvanının tam karşısında aynı aksa üzerinde ana eyvan bulunmaktadır. Türbe,


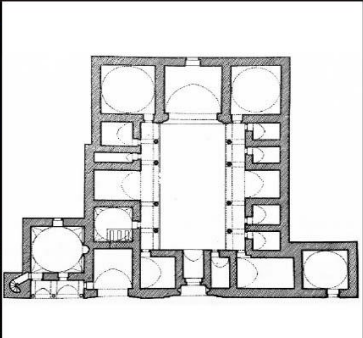
avlunun gerisinde ana eyvanında solunda yer almaktadır. Türbenin kapısı, avluya doğru pahlı bir şekilde düzenlenmiştir. İki basamak çıkılarak girilen türbe mekânının iç hacim örtüsü çapraz tonozdur, dışarıdan ise kubbe görünümü verilmiştir. (Kuran, 1969)



Şekil 3.22. Medresenin genel görünümü, Fotoğraf: Ersin Demirel (URL-30)

Akşehir Taş Medrese (1250):

Tablo 3.15. Akşehir Taş Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: (Kalfazade, 2011)

Akşehir Taş Medrese					
Yapının Yeri:	Akşehir				
Tarihi:	1250				
Banisi	Sâhib Ata Fahreddin Ali				
Baninin Görevi	Vezer				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	-	Açık Avlulu	Dört Eyvanlı	Avlunun İki Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	X	Var	Bir Yana Yaslı	Penceresiz	Avlunun Yanında
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
X	X	?	Yok	Var	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Akşehir Taş Medrese, 1250 yılında Vezer Sâhib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır. Eğitim türü hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Medrese, içerisinde mescit, türbe, hanikâh, imaret ve çeşmeden oluşan bir yapı grubunun parçasıdır. Yalnız günümüze sadece medrese, mescit ve türbe ulaşabilmiştir. Metin Sözen'e göre diğer yapılar, medreseyle bağlantılı olarak yapılmıştır. (Sözen, 1970) O halde medrese, bu yapı grubunun birincil yapısıdır. Zaten plan üzerinden bakıldığında ölçek olarak medresenin ön planda olduğu görülmektedir (Tablo 3.15.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, açık avlulu ve dört eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında mermer, tuğla ve moloz taş kullanılmıştır (Tablo 3.15.). (Sözen, 1970)

Medresenin taç kapısı cepheden içeriye doğru girinti yapmaktadır ve malzeme olarak mermer ile kaplıdır. Taç kapıdan giriş eyvanına geçilir. Giriş eyvanı ile ana eyvan aynı eksen üzerinde bulunur. Giriş eyvanından da avluya geçilir. Avlu iki yanda revakları bulunan dikdörtgen ve muntazam bir görünümündedir. Revaklardaki sütunların hepsi devşirmedir. Hâlihazırda medrese, üç eyvanlıdır. Şu var ki, hem Metin Sözen hem de Aptullah Kuran, medresenin esasında dört eyvanlı olduğu, lâkin bir onarım sırasında bir eyvanın iptal edilip yerine hücre koyulduğu görüşündedir. Çünkü avludaki revakların durumu medresenin doğu cephesinde bir eyvanın varlığına işaret eder.


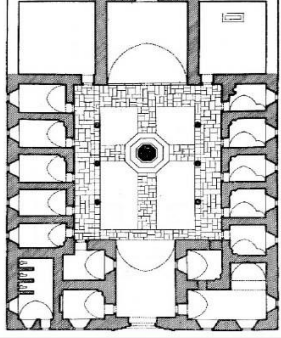
Talebe hücreleri de bir yana yaslı ve dış cepheye bakan pencereleri yoktur. Ana eyvanın sağında ve solunda yer alan odalar ise kışlık dersane olarak kullanılmıştır. Bu odaların kubbe ile örtülü olduğu düşünülmektedir. Aptullah Kuran, yapı grubunun güneybatı köşesinde yer alan, kapısı sokağa açılan odanın dar ül-kur'a olabileceğini düşünmektedir. Medresenin taç kapısı 1910 yılındaki onarım sırasında tamir edilmek için yerinden sökülmüş ve bir daha yapılmamıştır. (Kuran, 1969) Lâkin son restorasyon çalışmasında taç kapı yeniden yapılarak yerine koyulmuştur. Medrese kurgu itibarıyla İnce Minareli Medrese ile benzerlik göstermektedir. Minare ve mescidin medrese ile ilişkisi bu benzerliğe örnek olarak verilebilir.

Alaeddin Medresesi-Pervane Medresesi (1262/1263):

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Sinop'ta bulunan Alaeddin Medresesi, taç kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre Vezir Muinüddin Süleyman Pervane tarafından Sinop'un düşmandan geri alınması anısına 1262/1263 yılında yaptırılmıştır. Eğitim türü hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Medrese, bir yapı grubunun parçası olmayıp bağımsız ve müstakil bir konumdadır (Tablo 3.16.).

Burada medresenin kitabesinde geleneğe aykırı olarak devrin sultanı IV.Kılıçarslan'ın unvan ve lakaplarına yer verilmemiştir. Muinüddin Süleyman Pervane'nin daha öncesinde Merzifon'da yaptırmış olduğu caminin kitabesinde sultanın isminin zikredilip burada zikredilmemiş olması, vezirin IV.Kılıçarslan'la yaşadığı anlaşmazlığı ve onu sultan olarak tanımadığını göstermektedir. Bu durum, siyasi gücünü direkt Moğol hanına dayandıran Pervane'nin, kendi isteklerine boyun eğmeyen Selçuklu sultanına karşı bir meydan okuması olarak yorumlanmaktadır. (Yavaş, 2010)

Tablo 3.16. Pervane Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: (URL-31)

Alaeddin Medresesi-Pervane Medresesi					
Yapının Yeri:	Sinop				
Tarihi:	1262-1263				
Banisi	Muinüddin Süleyman Pervâne				
Baninin Görevi	Vezir				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Müstakil				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Açık Avlulu	İki Eyvanlı	Avlunun İki Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri	Türbe	
-	-	Var	İki Yana Yaslı	Pencereli	Avlunun Gerisinde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Var	Var	Yok	Yok

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, açık avlulu ve iki eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır (Tablo 3.16.). (Sözen, 1970)

Mermerden yapılmış taç kapı, malzemesiyle moloz taşlı diğer yüzeyden farklılaşır. Taç kapının ardından giriş eyvanına geçilir. Eyvana sağlı sollu birer pencere ve kapı açılır. Sağdaki oda L şeklinde, soldaki oda ise dikdörtgen şeklindedir. Giriş cephesinin en solunda ise medreseden bağımsız ve dışarıya açılan bir hela bulunur. Ancak bu hela medreseye de hizmet eder. (Kuran, 1969) Eyvana açılan odaların arkasındaki odalar ise avluya açılır.

Avlu, dikdörtgen formdadır ve ortasında bir havuz vardır. Avlunun sağında ve solunda üç sütundan oluşan revaklar ve onların arkasında talebe hücreleri yer alır. Talebe hücreleri pencerelidir. Ana eyvanın iki yanında yer alan odalardan soldaki kubbeli, sağdaki ise beşik tonozludur. Soldaki odanın kışlık dershane olabileceği



düşünülmektedir. (Sözen, 1970) Sağdaki oda ise türbedir. Ana eyvandan dışarıya bir pencere açılır.


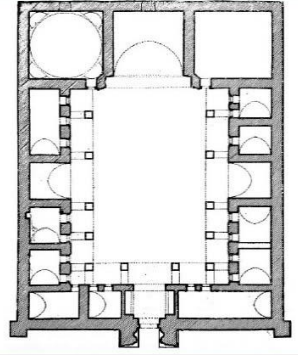
Medrese, plan şeması itibariyle muntazam bir görünüme sahiptir. Selçuklu çağı diğer medreselerinden farklı olarak bu medrese, pencere açıklıklarının fazlalığı sebebiyle aydınlıklı ve ferah bir görünüme sahiptir. Aptullah Kuran, bu durumu medresenin şehir surlarının içinde yapılmasından ötürü fazlaca bir emniyetin gerekmemesine bağlamaktadır. (Kuran, 1969)

Kitabesi şu şekildedir (Kuran, 1969):

“Allah hüsn-ü akıbeta mazhar etsin. Din-i mübine dört elle sarılan ve Allah kelamına uygun hareket eden, Allah'ın affına muhtaç, sahib-i maali ve mefahir, Mehmed oğlu Ali'nin oğlu Süleyman'ın gayretleriyle Sinop şehrinin facir kâfirlerinden alınması işi müyesser olunca mumaileyh bu mübarek medresenin yapılmasını emretti. Burasının tamamlanması 661 yılının aylarına tesadüf etti.”

Sahibiye Medresesi (1267-1268):

Tablo 3.17. Sahibiye Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: (URL-32)

Sahibiye Medresesi					
Yapının Yeri:	Kayseri				
Tarihi:	1267-1268				
Banisi	Sâhib Ata Fahreddin Ali				
Baninin Görevi	Vezir				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Açık Avlulu	Dört Eyvanlı	Avlunun Üç Yanında	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri	Mazgal Pencere	Türbe
-	-	Var?	İki Yana Yaslı	Mazgal Pencere	Yok
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Yok	Yok	Yok	Var

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Kayseri'de bulunan Sahibiye Medresesi, 1267-1268 yılında Vezir Sâhib Atâ Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır. Eğitim türü hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Metin Sözen, medresenin tek başına yapılmadığını karşısında çeşme ve mescidin yer aldığını söylemektedir (Tablo 3.17.). (Sözen, 1970)

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, açık avlulu ve dört eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır (Tablo 3.17.).

İki yanında yuvarlak köşe kuleleri bulunan ve cepheden çıkıntı yapmış bir biçimde konumlandırılan taç kapısıyla giriş eyvanına ve buradan da üç yanı revaklarla sarılı avluya geçilir (Şekil 3.23.). Yan eyvanlar, aynı eksen üzerinde merkeze yakın bir konumda yerleştirilmiştir. Bu medresede, diğer medreselerden farklı olarak ayrı ayrı talebe hücreleri yoktur. Onun yerine uzun bir oda içerisinde koğuş sistemi uygulanmıştır. Odalar mazgal pencerelidir. Bu odalar, L biçiminde olup avlunun sağında ve solunda yer alır. Günümüzde, avluda sonradan yapılmış özgün olmayan bir havuz yer alır.




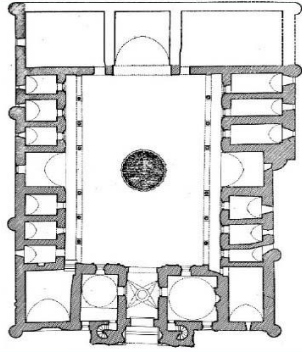
Şekil 3.23. Giriş eyvanından avluya bir bakış (Safa Meral, 2020)

Sivas Gök Medrese (1271):

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Sivas Gök Medrese, taç kapısında bulunan kitabeye göre 1271 yılında Vezir Sâhib Atâ Fahreddîn Ali tarafından yaptırılmıştır. Mimarı Kalûyan el- Konevi'dir. Medresede fıkıh eğitimi verilmektedir. Medresenin mescit kapısı üzerinde yer alan *"ibadetlerin en üstünü fıkıh öğrenmektir"* yazısıyla

medresedeki eğitimin türüne vurgu yapılmaktadır. (Doğan, 2013) Vakfiyesinde yer alan bilgiye göre müderrisin Şafii mezhebinden olması zorunlu tutulmuştur. Şafii bir müderris bulunmadığı takdirde Hanefi mezhebinden birinin müderris olarak başa geçmesi, sonrasında Şafii mezhebinden birinin bulunması halinde ise Hanefi müderrisin istifa etmesi vakfiyede şart koşulmuştur. (Bayram ve Karabacak, 1981) Medrese, bir yapı grubunun parçası olup hamam ve imaretle birlikte bütünü oluşturmaktadır (Tablo 3.18.). Lâkin günümüze hamam ve imaret yapıları ulaşamamıştır. (Sözen, 1970)

Tablo 3.18. Sivas Gök Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: Daniel C. Waugh, 2014 (URL-33)

Sivas Gök Medrese					
Yapının Yeri:	Sivas				
Tarihi:	1271				
Banisi	Sâhib Ata Fahreddin Ali				
Baninin Görevi	Vezir				
Eğitim Türü:	Fıkıh Medresesi				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	İki Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyyvan	Revak	Mescid
-	X	Açık Avlulu	Dört Eyyvanlı	Avlunun İki Yanında	Var
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	X	Var	İki Yana Yaslı	Mazgal Pencere	Yok
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Var	Var?	Var	Var

Mimari Unsurlar ve Malzeme - İki katlı, açık avlulu ve dört eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş ve mermer kullanılmıştır (Tablo 3.18.). (Sözen, 1970)

Evliya Çelebi, 1650 yılında geldiği Sivas'ta, Gökmedrese'yi "kızıl medrese" olarak tanımlamakta ve zamanın, nice yerlerini bozduğunu söylemektedir. (Kuban, 2002) Daha 17. Yüzyılda birçok yerinin bozulduğu ifade edilen medresenin günümüzdeki halinin özgünlüğü soru işaretidir.

Mermerden yapılmış taç kapısı ve hemen taç kapının iki yanından yükselen tuğladan yapılmış tek şerefeli iki minaresi ve köşe kuleleriyle birlikte ön cephe meydana getirilmiştir. İki minaresi sırlı tuğla ve çinilerle süslüdür. Köşe kulelerinden ön cephede olanlar, diğerlerine nazaran daha süslü tutulmuştur (Şekil 3.24.). Ön cephenin sol kanadında ise bir adet çeşme bulunur. Taç kapıdan yıldız tonozlu giriş eyvanına

geçilir. Giriş eyvanının iki yanındaki oda kubbelidir, soldaki odanın kubbesi odanın formundan dolayı daha küçüktür. Sağdaki oda mescittir ve iki kat yüksekliğindedir. Burada kubbeye geçişler, Türk üçgenleriyle sağlanmaktadır. Metin Sözen, eyvanın solundaki odanın kışlık dersane olduğunu düşünmektedir. (Sözen, 1970) Aptullah Kuran ise o odanın dar ül kur'a olduğunu belirtmektedir. Ona göre kışlık dersaneler, ana eyvanın iki yanındaki odalardır. (Kuran, 1969) Ön cephenin en solunda yer alan odanın işlevi ise ancak 1995-96 yılındaki çalışmayla netlik kazanmış ve üzerindeki dolgunun kaldırılmasıyla açığa çıkarılan mekânın üç kabinli bir abdesthane olduğu belgelenmiştir. Temiz su-pis su kanallarının varlığı, yapının altyapısının dönemine göre gelişkin bir örnek olduğunu ortaya koymaktadır. (Kuban, 2002)


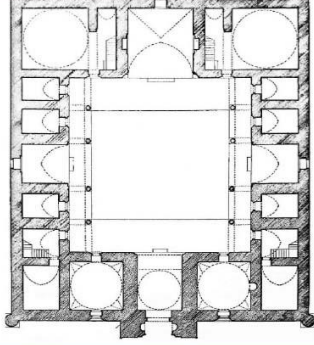


Şekil 3.24. Medresenin cephesinde bulunan köşe kuleleri (Daniel C. Waugh, 2014) (URL-33)

Yapının iki katlı olup olmadığı tartışma konusudur. Medresenin günümüze ulaşabilen halinde ikinci kat, özgün değildir. Lâkin hem ön cephenin durumu hem de kaynaklarda geçen ifadeler, yapının iki katlı olduğunu düşündürmektedir. Evliya Çelebi, yazın medresenin üst katının kışın ise alt katının kullanıldığını söyler, lâkin günümüze ulaşabilen bir merdiven yoktur. (Sözen, 1970) Eski kaynaklarda geçen bilgiye göre medrese, iki kat üzerine 24 odadan meydana gelmektedir. (Aslanapa, 1991) Mevcutta avlunun ortasında bir adet havuz bulunmakta, iki yanda devşirme sütunların kullanıldığı revaklar ve revakların arkasında yan eyvanların iki yanında üçerli talebe hücreleri yer almaktadır. Metin Sözen, yapıda süslemenin yapıya göre daha ağır bastığını söylemektedir. (Sözen, 1970)

### Buruciye Medresesi (1271/1272):

Tablo 3.19. Buruciye Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: Daniel C. Waugh, 2014 (URL-34)

Buruciye Medresesi					
Yapının Yeri:	Sivas				
Tarihi:	1271-1272				
Banisi	Muzafferüddin Burûcirdî				
Baninin Görevi	?				
Eğitim Türü:	Fıkıh Medresesi				
Yapının Konumu:	Müstakil				
Kat Adedi:	İki Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
-	X	Açık Avlulu	Dört Eyvanlı	Avlunun İki Yanında	Var
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	-	Var	İki Yana Yaslı	Penceresiz	Avlunun Önünde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Yok	Yok	Yok	Var

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Sivas'ta bulunan Buruciye Medresesi, Muzafferüddin Burûcirdî tarafından 1271/1272 yılında yaptırılmıştır. Baninin, isminin künyesinden İran, Burucerd'li olduğu anlaşılmaktadır. Baninin görevinin ne olduğu bilinmemektedir. Maalesef günümüze ulaşabilmiş bir vakfiyesi yoktur. Lâkin vakfiyesinde yer alan bazı şartlar, medrese avlusuna girerken sağ tarafta üç dairevi madalyonun içine kazılmıştır. İlk iki madalyonun içerisinde: "Vakfeden, bir müderris, üç müderris yardımcısı, otuz fakih, dört hafız, bir imam, bir müezzin, bir kütüphane memuru olmasını şart koştu." ifadesi geçmektedir. (Nafiz, Uzunçarşılı, 1992) Burada yazan bilgidен hareketle, medresenin fıkıh medresesi olabileceği düşünülebilir. Medrese, bir yapı grubunun parçası olmayıp bağımsız ve müstakil bir konumdadır (Tablo 3.19.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - İki katlı, açık avlulu ve dört eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş kullanılmıştır (Tablo 3.19). (Sözen, 1970)

Medresede tam bir simetri hâkimdir. Mimari kompozisyonu; hem içi hem de dışı itibarıyla Anadolu Selçuklu Çağı medreseleri içerisindeki en muntazam yapılardan biridir. Giriş cephesinin merkezinde öne doğru çıkıntı yapan taç kapısı, taç kapının iki yanında yer alan pencereler ve iki köşesindeki kuleler, bahsedilen simetriyi destekler niteliktedir (Şekil 3.25.). Metin Sözen, zengin görüntüsüne rağmen taç kapının, genel cephe kompozisyonu içerisinde erimekte ve tek başına ortaya çıkmamakta olduğunu

ifade etmektedir. (Sözen, 1970) Taç kapının ardından giriş eyvanına, oradan da avluya geçilir (Şekil 3.26.). Giriş eyvanının örtüsü kubbeli olup diğer Anadolu medreselerinden farklılaşmaktadır. Eyvanın iki yanında yer alan odalar da kubbelidir. Sağdaki oda mescit, soldaki oda ise medresenin banisinin türbesidir. Hem türbede hem de mescitte zengin çini süslemeleri vardır. Metin Sözen, ana eyvanın iki yanında yer alan merdivenli mekânların ikinci katlarının kütüphane olabileceğini düşünmektedir. (Sözen, 1970) Aptullah Kuran ise merdivenli mekânların yanındaki kubbeli mekânlardan birisinin dersane, diğerinin de kütüphane olabileceğini söylemektedir. (Kuran, 1969)



Şekil 3.25. Genel görünüm. (Daniel C. Waugh, 2014) (URL-34)


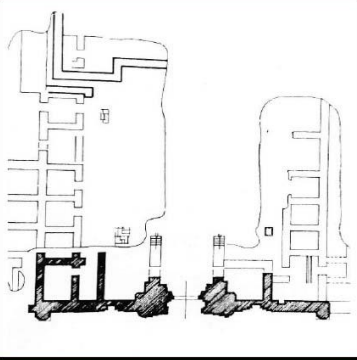


Şekil 3.26. Avludan ana eyvana doğru bir bakış. (Daniel C. Waugh, 2014) (URL-34)

Buruciye Medresesi, kesin simetrisinin hâkim olduğu, Selçuklu çağı medreseleri içerisinde plan şeması itibarıyla oturmuş, olgun karakterli bir yapıdır. Doğan Kuban, son dönem yapılarında kubbenin giderek daha fazla kullanıldığını, erken dönem medreselerinin aksine yapının bütün işleyişinin açıkça görüldüğünü ifade etmektedir. (Kuban, 2002)

Sivas Çifte Minareli Medrese (1271/1272):

Tablo 3.20. Sivas Çifte Minareli Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Metin Sözen, Fotoğraf: Daniel C. Waugh, 2014 (URL-35)

Sivas Çifte Minareli Medrese					
Yapının Yeri:	Sivas				
Tarihi:	1271-1272				
Banisi	Şemseddin Cüveynî				
Baninin Görevi	İlhanlı Veziri				
Eğitim Türü:	Hadis Medresesi				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	İki Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
-	X	Açık Avlulu	Dört Eyvanlı	?	?
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kişlik Dershane	Talebe Hücreleri	?	Türbe
-	-	?	?	?	Yok
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	?	?	Var	Var


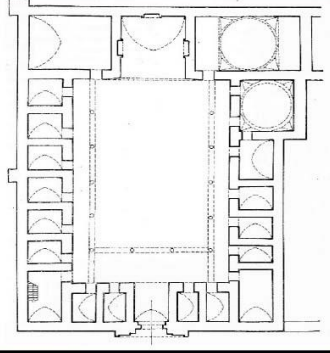
(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Sivas Çifte Minareli Medrese, İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî tarafından 1271/1272 yılında yaptırılmıştır. Medrese, Dârü'l-hadîs adıyla da tanınmıştır (Sözen, 1970) ve buradan hareketle hadis eğitiminin merkeze alındığı bir medrese olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 3.20.). Maalesef yapının büyük bir kısmı yıkılmış ve günümüze yapının ön cephesi ulaşabilmiştir. Metin Sözen, yapılan kazı çalışmalarına referansla medresenin tek başına, müstakil bir konumda olmadığını, kazı çalışmalarında ortaya çıkan yapıların hamam ve zaviye olabileceğini söylemektedir. (Sözen, 1970) Haluk Karamağralı ise güney tarafında yer alan yapının imaret, kuzeydekinin ise hamam olabileceğini söylemektedir. (Kuran, 1969)

Mimari Unsurlar ve Malzeme - İki katlı, açık avlulu ve dört eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş kullanılmıştır (Tablo 3.20.). (Sözen, 1970)

Medresenin ön cephesi, süsleme açısından oldukça zengindir. Taç kapısı, köşeleri yuvarlatılarak cepheden öne çıkartılmış ve iki yanından minare yükseltilmiştir. Cephenin iki köşesinde süslü kuleler yer alır. Cephede simetri yoktur. Hareketli ve birbirini tekrarlamaktan kaçınan bir cephe kurgusu vardır. Doğan Kuban “bu dönemde yavaş yavaş cephenin tümünün bir tasarım sorunu olarak ele alınmaya başladığını” söylemektedir. (Kuban, 2002) Medresenin, ön cepheyle birlikte girişin sağında bulunan iki ve solunda bulunan üç odanın haricinde geri kalan kısmı günümüze ulaşmamıştır. (Sözen, 1970)

Tokat Gök Medrese (1275):

Tablo 3.21. Tokat Gök Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Metin Sözen, Fotoğraf: (URL-36)

Tokat Gök Medrese					
Yapının Yeri:	Tokat				
Tarihi:	1275				
Banisi	Muînüddin Süleyman Pervâne				
Baninin Görevi	Vezir				
Eğitim Türü:	Tıp Medresesi				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	İki Katlı				
MALZEME VE TEKNİK			BİNA ELEMANLARI		
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Açık Avlulu	İki Eyvanlı	Avlunun Üç Yanında	Var
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	-	Var	Üç Yana Yaslı	Pencereli	Avlunun Gerisinde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	X	Yok	Yok	Yok	Var

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Tokat Gök Medrese, Selçuklu veziri Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından 1275 yılında yaptırılmıştır. Yazıtı günümüze ulaşmamıştır. Tıp eğitiminin verildiği bir medresedir. Bitişğinde yer aldığı tahmin edilen şifahaneyle birlikte yapılmıştır. Bu sebepten ötürü bir yapı grubunun bir parçasıdır (Tablo 3.21.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - İki katlı, açık avlulu ve iki eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında moloz taş (Ertuğrul, 1996), kesme taş, devşirme ve değişik malzemeler kullanılmıştır (Tablo 3.21.). (Sözen, 1970)

Taç kapıdan içeri girince giriş eyvanına geçilir, oradan da üç yanı revakla çevrili avluya varılır. Revaklarda zemin katta sütunlar, ikinci katta ise ayaklar kullanılmıştır. Burada



sütunlarla ayaklar arasında zıt bir ilişki vardır. Normalde kesiti büyük olan ayaklar zemin katta, daha zarif olan sütunlar ise ikinci katta olması gerekirdi (Şekil 3.27.). Yerleşim olarak avlunun solundaki odalarla, sağındaki odalar birbirinden farklıdır. Solda beşik tonozlu altı oda sağda ise farklı ebatlarda dört beşik tonozlu oda ve iki kat yüksekliğinde bir kubbeli oda yer almaktadır. Odalarda mazgal pencereler açılmıştır. Kubbeli odadan itibaren yapının dışarıdan dikdörtgen görüntüsü bozulmaktadır.

Ana eyvanın üç cephesi niş vardır. Güneydeki kible yönündeki nişin mihrap olduğu ve bu sebepten eyvanın aynı zamanda mescit görevini de gördüğü söylenmektedir. (Sözen, 1970) Ana eyvanın yanındaki oda, kemerler kullanılarak kubbeyle örtülmüştür ve burası türbe olarak düşünülmüştür. Aptullah Kuran, eyvanın solundaki odayı içerisindeki mihrap nişini delil göstererek bu mekânın mescit olarak kullanıldığını söylemektedir. Türbenin doğusundaki kubbeli odanın kütüphane hemen onun yanındaki odanın ise kışlık dersane olarak kullanıldığını tahmin etmektedir. (Kuran, 1969) Celal Esad Arseven, eyvanın solundaki odanın dersane, türbenin doğusundaki kubbeli odanın ise mescit olduğunu düşünmektedir. (Arseven, 1955)



Şekil 3.27. Avlunun genel görünümü (URL-37)

Medresenin güneyinde biri ortada, biri de köşede olmak üzere iki adet köşe kulesi yer almaktadır. Pek sık rastlanmayan bir tasarım olarak medresenin taç kapısına ikinci kattan iki adet pencere açılmıştır.


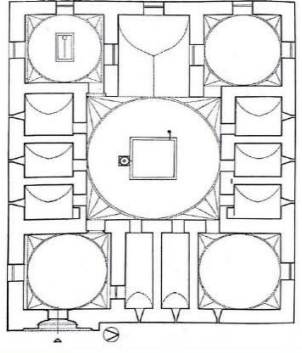
Gök Medrese, ismini bezemesinde kullanılan firuze rengindeki çinilerden almıştır. Lâkin bu çinilerin büyük bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Erken Anadolu Selçuklu medreselerinde bezemede görülen taş oyma sanatı, son dönem medreselerinde

yerini çiniye bırakmıştır. Burada, Moğol egemenliğinde İran ile olan irtibatın etkili olabileceği düşünülebilir. (Kuban, 2002)

### 3.2.2. Kapalı avlulu medreseler

Karatay Medresesi (1251-1252):

Tablo 3.22. Karatay Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Metin Sözen, Fotoğraf: (URL-38)

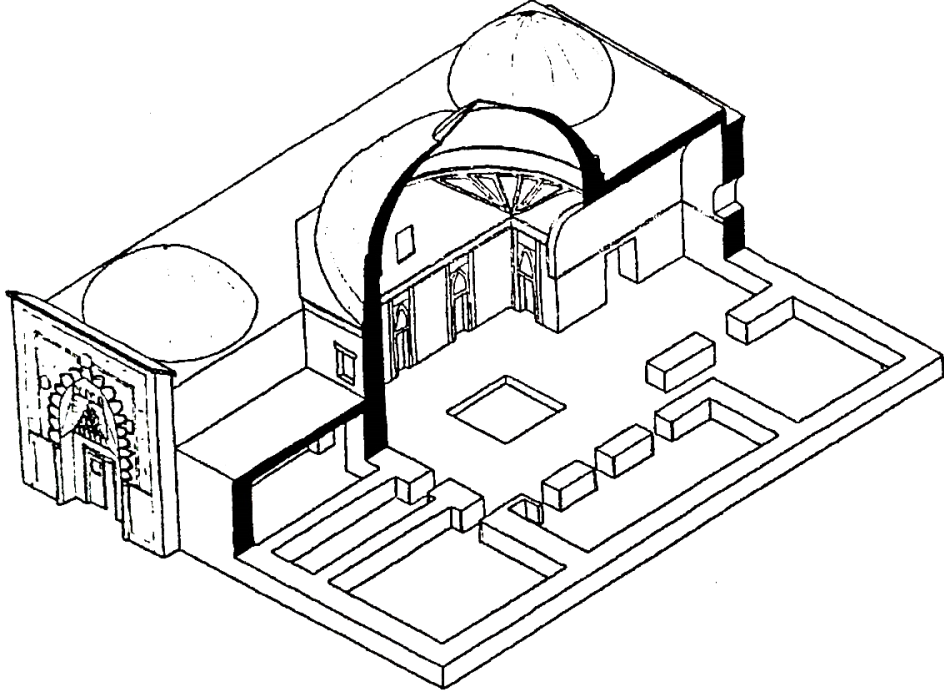
Karatay Medresesi					
Yapının Yeri:	Konya				
Tarihi:	1251-1252				
Banisi	Celaledin Karatay				
Baninin Görevi	Atabey				
Eğitim Türü:	Fıkıh Medresesi				
Yapının Konumu:	Müstakil				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BINA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Kapalı Avlulu	Bir Eyvanlı	Yok	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	X	Var	Üç Yana Yaslı	Mazgal Pencere	Avlunun Gerisinde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
X	-	Var	Yok	Yok	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Konya Karatay Medresesi, 1251-1252 yılında Celaledin Karatay tarafından yaptırılmıştır. Mevcut vakfiyesinden medresenin fıkıh merkezli bir eğitim verdiği anlaşılmaktadır. Vakfiyesinde öğretim kadrosunun; müderris ve müderrisin Hanefi mezhebinden olması gerektiği, talebelerin ise dört Sünni mezhepten olabileceği yazmaktadır. (Turan, 1948) Medrese, bir yapı grubunun parçası olmayıp bağımsız ve müstakil bir konumdadır (Tablo 3.22.).

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, kapalı avlulu ve bir eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş, moloz taş, mermer ve tuğla kullanılmıştır (Tablo 3.22.). (URL-38)

Taç kapısı medresenin merkezinde olmayıp ön cephenin sol köşesine yerleştirilmiştir. Buradan kubbeli bir hole geçilir, ardından da avluya varılır. Avlu, ortası delik bir kubbeye örtülmüştür (Şekil 3.28.). Bugün bu delik, fener şeklinde olsa da ilk yapıldığında açıktır. Buradan içeriye hava ve ışık alınır, yağmur suları avlunun ortasında yer alan havuza düşerdi. Ana eyvan, sivri tonozludur ve bir adet pencereyle

dışarı açılır (Şekil 3.29.). Eyvanın solunda yer alan kubbeli oda ise türbedir. Türbede Celaledin Karatay yatmaktadır. Eyvanın sağındaki oda ise kışlık dershanedir. Ön cephenin sağ köşesindeki odanın ise kütüphane ya da aşhane olduğu düşünülmektedir. (Kuran, 1969) Talebe hücreleri üç yana yaslı ve mazgal pencerelidir.



Şekil 3.28. Medresenin kesit perspektifi (Hillenbrand, 1994)



Şekil 3.29. Avluyu örten ortası delik fener kubbe (URL-38)

Taç kapısı Anadolu Selçuklu mimarisinin en güzel örneklerinden biri olarak görülür. Medrese süsleme açısından Anadolu Selçuklu medreseleri içerisinde önemli bir konumdadır. Avlu ve eyvanda yer alan mozaik çini kaplamaları dikkate şayandır (Şekil 3.30.). Sarre, Sırçalı Medrese ile Karatay Medresesi'nin bezemesinde aynı sanatçının çalıştığını ifade eder. (Kuban, 2002)


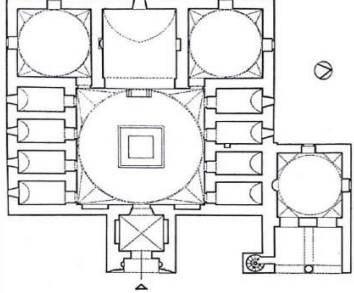


Şekil 3.30. Medresede yer alan mozaik çini kaplamalar (URL-38)

Mehmet Önder, taç kapının merkezde yer almamasını medresenin dört köşesine koyulan kubbeli odalardan kaynaklandığını söyler. (Önder, 1961) Lakin Aptullah Kuran bu görüşe katılmamaktadır. Ona göre kuzey-doğu köşesi çarpıktır ve burada kubbeli bir mekân yerine tonozlu bir oda bulunduğunu düşünmektedir. (Kuran, 1969)

### İnce Minareli Medrese-Sahip Ata Dârü'l-hadîsi (1264):

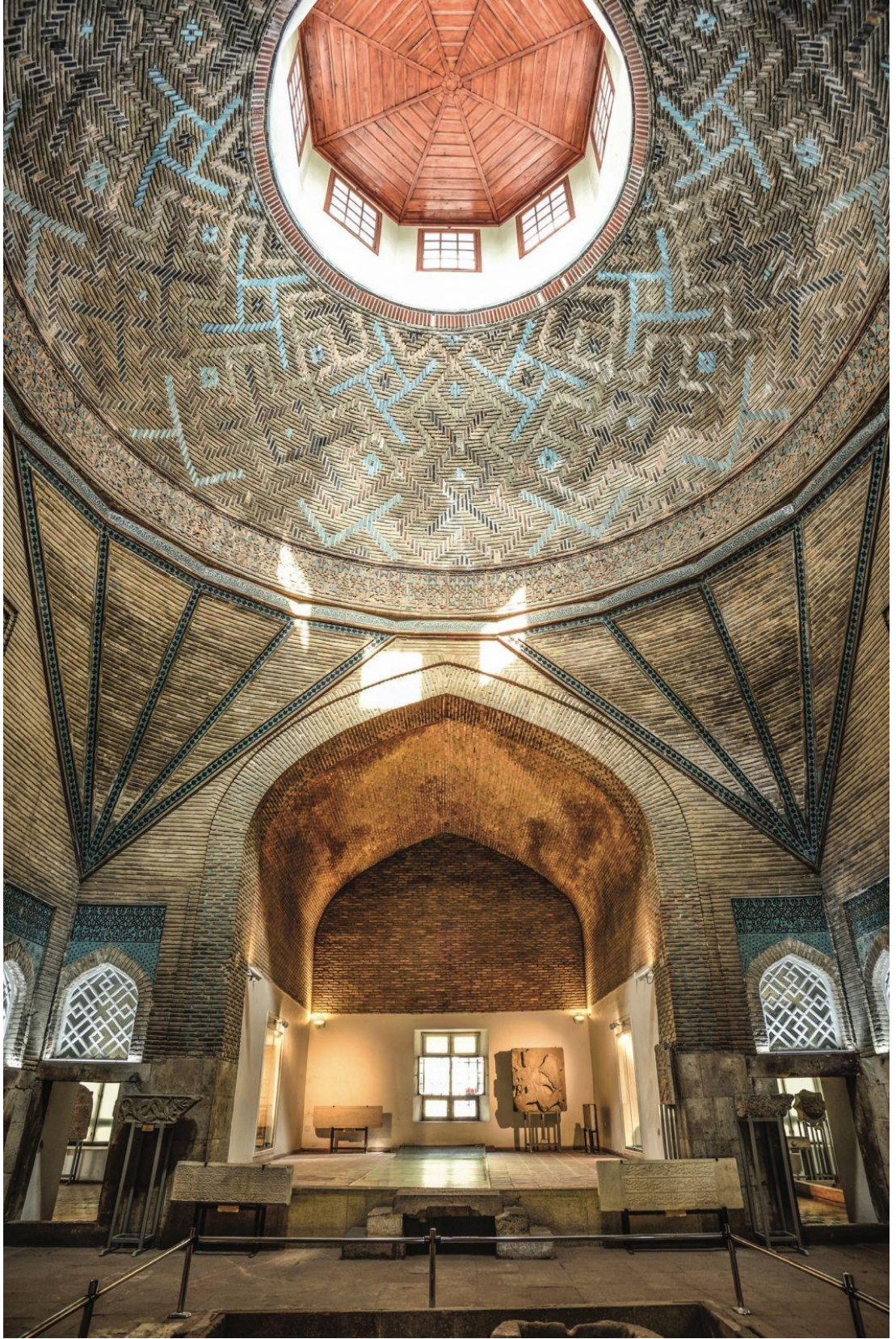
Tablo 3.23. İnce Minareli Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Metin Sözen, Fotoğraf: (URL-39)

İnce Minareli Medrese-Sahip Ata Dârü'l-hadîsi					
Yapının Yeri:	Konya				
Tarihi:	1264				
Banisi	Sâhib Ata Fahreddin Ali				
Baninin Görevi	Vezir				
Eğitim Türü:	Hadis Medresesi				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Kapalı Avlulu	Bir Eyvanlı	Yok	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kişlik Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	-	Var	İki Yana Yaslı	Mazgal Pencere	Yok
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
X	-	Var	Yok	Var	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Konya'da bulunan İnce Minareli Medrese, 1264 yılında vezir Sâhib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır. Medrese, verdiği hadis eğitiminden dolayı kaynaklarda dârü'l-hadîs olarak geçmektedir. Medrese, dışarıya hizmet veren küçük bir mescit ile birlikte bir yapı grubunu meydana getirmektedir (Tablo 3.23.). Yapının mimarı, Kelûk bin Abdullah'tır. (Kuran, 1969)

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, kapalı avlulu ve bir eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır (Tablo 3.23.). (Sözen, 1972)

Taç kapısı, Anadolu Selçuklu çağıının en mühim örneklerinden biridir. Taç kapının mimari ve bezemesel şemasının ne Selçuklu döneminde ne de İslam mimari tarihinde öncüsü ya da izleyeni yoktur. (Kuban, 2002) Kapı, cephenin tam ortasına konumlandırılmıştır. Buradan çapraz tonozlu bir giriş holüne geçilir. Diğer medreselerden farklı olarak giriş holü ön cepheden dışarı çıkartılmıştır ve böylece cephede hareketli bir görünüm elde edilmiştir. Giriş holünden sonra üzeri kubbeyle örtülü avluya geçilir. Kubbenin ortası deliktir ve bugün fenerle kapalıdır. Kubbeğe geçiş ise "dört üçgenli yelpaze bingilerle yapılmıştır." (Kuran, 1969) Avlunun tam ortasında ise bir havuz yer alır. Yağmur suyu, ortası delik kubbeden içeri alınarak havuza boşalmaktadır (Şekil 3.31.).



Şekil 3.31. Aydınlıklı kubbe, Türk üçgenleri, ana eyvan ve havuz (URL-39)

Eyvan, giriş holünün ekseninde konumlandırılmış olup buraya üç basamaklı bir merdivenle çıkılır. Eyvanın arka duvarında bir adet pencere vardır. Kible duvarında yer alan niş ise mihrap olarak kullanılmış olabilir. Eyvanın her iki yanındaki kubbeli odalar ise kışlık dersane olarak kullanılmaktadır. Talebe hücreleri, mazgal pencereli olup avlunun iki yanına yaslı bir biçimdedir.

Medreseye adını veren minare ise mescidin bitişiğinde yar alır. Esasında minare günümüzde görülenden daha uzun olup iki şerefelidir (Şekil 3.32.). Fakat 1901 yılında düşen yıldırımla birlikte minare, birinci şerefesine kadar yıkılmıştır (Sözen, 1972) ve bununla birlikte mescit de zarar görmüştür. Minarenin, oranı itibarıyla sadece mescide değil, bir bütün olarak medreseyle birlikte yapı grubuna ait olabileceği söylenebilir. (Kuban, 2002) Akşehir'de yer alan iki şerefeli minareden sonra bu medresede yer alan minare, minareli medrese yapıları içerisindeki ikinci bir örnektir.

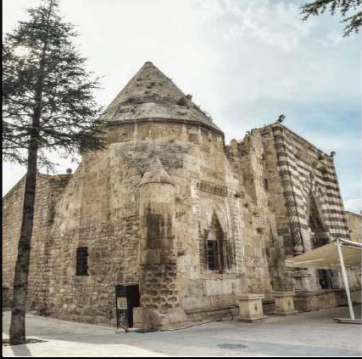
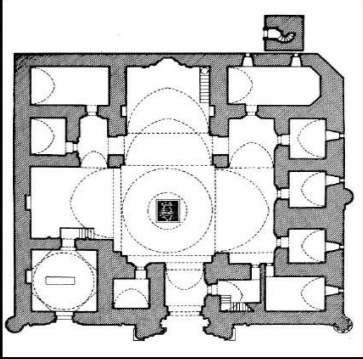


Şekil 3.32. John Henry Haynes'in fotoğrafını çektiği 1881-82 tarihli İnce Minareli Medrese (URL-40)

İnce Minareli Medrese, plan bakımından diğer medreselerden farklılaşır. Ön cephede, giriş holünün haricinde cepheye yaslı hiçbir oda yer almamaktadır. Kapı kısmı giriş holüyle birlikte dışarıya taşırılmıştır.

### Caca Bey Medresesi (1272/1273):

Tablo 3.24. Caca Bey Medresesi'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: (URL-41)

Caca Bey Medresesi					
Yapının Yeri:	Kırşehir				
Tarihi:	1272-1273				
Banisi	Nureddin Cibril bin Caca Bey				
Baninin Görevi	Emir/Vali				
Eğitim Türü:	Rasathane				
Yapının Konumu:	Müstakil				
Kat Adedi:	İki Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
-	X	Kapalı Avlulu	Dört Eyvanlı	Yok	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kişlik Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	X	Var	İki Yana Yaslı	Mazgal Pencere	Avlunun Önünde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
X	-	Var	Yok	Var	Var

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Kırşehir'de bulunan Caca Bey Medresesi, Emir Nureddin Cibril bin Caca Bey tarafından 1272-1273 yılında yaptırılmıştır. Yapı, rasathane olarak kullanılmıştır. Medrese, bir yapı grubunun parçası olmayıp bağımsız ve müstakil bir konumdadır. Medresenin Arapça olarak yazılmış vakfiyesinin sonunda, 67 satırdan oluşan Uygur dilinde Moğolca kaleme alınmış bir metin vardır.<sup>9</sup> Anadolu'da günümüze ulaşabilmiş Moğolca başka bir belge yoktur. Bu açıdan Caca Bey Vakfiyesi, oldukça kayda değer öneme haiz bir belgedir. (Temir, 1959)

Mimari Unsurlar ve Malzeme - İki katlı, kapalı avlulu ve dört eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş, mermer (URL-41) ve tuğla kullanılmıştır (Tablo 3.24.). (Sözen, 1972)

İki renkli taştan yapılarak farklı bir görünüme bürünen taç kapısı, öne doğru çıkartılarak cephede vurgulanmıştır (Şekil 3.33.). Cephenin iki yanında konik külahlı köşe kuleleri yer alır. Soldaki köşe kulesi, cepheye pencere veren yine konik külahlı türbeden sonra gelir. Taç kapıdan sonra giriş eyvanına geçilir, eyvan, tam orta eksen üzerinde değildir. Eyvanın sağındaki açıklıktan üst kata çıkılan merdivenli mekâna

<sup>9</sup> Moğolca metinde şu ifadeler geçmektedir (Temir, 1959): "biçin cil cun-ı terigün, sara-yin hoyar hauçid-ta. Latib kermen saray-a bükü-y-tur. Caca-yin kübegün inu Nureddin über-un yağu ked-iyen bugüde tngri-yin tulada uğb bolhacu talbiba. ene biçik-tur orağulba. (Maymun yılı, yazın ilk ayının sonuncu onunun iki(sin-)de Latib Kervan Sarayında iken. Caca'nın oğlu Nureddin, kendisinin mal ve mülkünün hepsini, tanrı uğrunda vakıf yapıp hepsini bıraktı(m). Bu yazıya ithal ettim.)"



geçilir. Eyvandan sonra ortasında havuz bulunan avluya varılır (Şekil 3.34.). Avlunun üzeri ise ortası delik bir kubbeyle kapatılmıştır. Kubbe, ikisi bağımsız, ikisi de duvarda olan ayaklarla taşınmaktadır. Solda bir talebe hücresi, sağda ise üç talebe hücresi bulunur. Sağdaki bir hücre hariç diğerlerinin dışarıya açılan penceresi vardır. Türbeye giriş, yan eyvandan merdivenle sağlanır. Ana eyvanın kible duvarında açılmış bir mihrap nişi bulunur. Bu niş eyvanın mescit olarak kullanıldığını göstermektedir. Medresenin güneyinde ise tuğladan yapılmış tek şerefeli bir minare vardır. Yapının ikinci katı ise ön cephede sınırlıdır ve iki mekândan oluşmaktadır.



Şekil 3.33. İki renkli taştan yapılarak farklı bir görünüme bürünen taç kapısı (URL-42)



Şekil 3.34. Avlu, çeşme ve eyvanlar (URL-41)

Üç talebe hücrelerinin önünde yer alan sağdaki yan eyvanın eyvan olup olmadığı tartışma konusudur. Buna sebep olarak da bu mekânın özel bir işlevinin olmayıp bir koridor veya hol işlevinde olması gösterilmektedir. (Kuran, 1969) Medrese hem ön cephenin tasarımı, hem plan şeması, hem de minaresinin konumu itibarıyla Selçuklu çağı medreselerinden farklılaşmaktadır. Doğan Kuban, bu medreseyi “karmaşık işlevli, iki katlı ve plan tasarımı açısından ortaçağın en gelişmiş mimari tasarım örneklerinden biri” olarak görmektedir. (Kuban, 2002) Medresenin ilk dönem Osmanlı camilerine de kaynak teşkil ettiği ifade edilmektedir. (Sözen, 1972) Yapı, plan şeması itibarıyla de Orta Asya Türk evleri ile benzerlik göstermektedir.

### 3.2.3. Diğer yapılar

Bu dönemde, yukarıda bahsi geçen medreselerin haricinde başka medrese yapıları da inşa edilmiştir. Bu medreselerden, günümüze ulaşamayanlar olduğu gibi, bir kısmı ayakta olanlar da vardır. Bu nitelikte ismi tespit edilebilen toplam 9 medrese yapısı bulunmaktadır (Tablo 3.25.). Bu medreselerin çoğu günümüze ulaşamamıştır. Bunlardan 3’ü, bir kısmı ayakta olacak şekilde günümüze ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşamamış olup sadece kaynaklarda ismi geçen medrese sayısı ise 6’dır. Bu medreselerin ekseriyetinde, mimari anlamda pek bir malumat yoktur. Bir kısmı ayakta olan medreselerden; Seyfiye Medresesi’nin kümbet kısmı (Özkan, 2007), Kemaliye Medresesi’nin ana eyvanı (Kuran, 1969), Pervane Bey Medresesi’nin ise temel kalıntıları (Çayırdağ, 1997) günümüze ulaşabilmiştir. Yapıların “(tarihsel) kimlik ve konumu”na dair bilgiler ise ilgili kaynaklardan tespit edilmeye çalışılmıştır. Edinilen bilgiler ışığında, yapıların hiç birisinde bir sultanın baniliği görülmemektedir. Baniler, devlet adamlarından oluşmaktadır. Bu dönemde Moğol devlet adamlarının etkisi de görülmektedir. Taciye Medresesi’nin banisinin, Moğol veziri Taceddin Mutez olabileceği ileri sürülmektedir. (Sözen, 1972)

Tablo 3.25. Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi’nde inşa edilmiş olup günümüze bir kısmı ulaşabilen ve günümüze ulaşamamış olup kaynaklarda ismi geçen medreselerin künye bilgileri.

MOĞOL TAHAKKÜMÜ VE VEZİRLER DÖNEMİ MİMARİSİ (1243-1277)-BİR KISMI AYAKTA OLAN VE KAYNAKLARDA ADI GEÇEN MEDRESELER					
YAPININ ADI	YAPININ YERİ	TARİHİ	BANİSİ	BANİNİN GÖREVİ	EĞİTİM TÜRÜ
Seyfiye (Buka’ası) Medresesi	Konya	13. yy ilk yarısı?	Seyfeddin Karasungur	Emir	-
Melik Gazi Medresesi	Kırşehir	1246	Muzafferüddin Muhammed	Melik	-
Kemâliye (Küçük Karatay) Medresesi	Konya	1250-1251	Kemâleddin Rumtaş	Emir	Tıp Medresesi ?
Kadı İzzeddin Medresesi	Akşehir	13. yy ortaları	Kadı İzzeddin	Kadı-Vezir	-

Tablo 3.25. (Devam) Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi'nde inşa edilmiş olup günümüze bir kısmı ulaşabilen ve günümüze ulaşamamış olup kaynaklarda ismi geçen medreselerin künye bilgileri.

Atabekiyye (Atabey-Ağazade) Medresesi	Konya	1256	Fahrettin Aslandoğmuş	Atabey	-
Hüsamiye Medresesi	Aksaray	1256	Hüsameddin	Kadiaskeri	-
Tâciye Medresesi	Aksaray	1260-1280?	Taceddin Mutez?	Moğol Veziri	-
Eminüddin Mikail Medresesi	Sivrihisar	1260-1277	Eminüddin Mikail	Saltanat Naibi	-
Pervane Bey Medresesi	Kayseri	1273-1277	Muinüddin Süleyman Pervane	Vezir	-


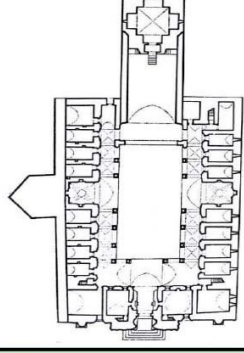
### 3.3. Dağılma Dönemi Mimarisi (1277-1308)

1277 yılında vezir Muinüddin Süleyman Pervane'nin idamıyla birlikte Selçuklu hanedanlığı mevcudiyetini her ne kadar devam ettirse de, artık tam bir çöküşe geçmiştir. Pervane'nin öldürülmesinden sonra Moğollar baskılarını daha da arttırmışlardır. Atadıkları umumi valilerle Anadolu'yu idare etmişler, askeri olarak işgal altına almışlardır. Baybars'ın gelişi ve ardından yaşanan kargaşa ortamında, Karamanoğulları Konya'yı işgal ve yağma etmişler, ardından da buradan atılmışlardır. Moğolların, orduyu ve iktisadi sistemi yıkması, halkı ağır vergilerle ezmesi neticesinde huzursuzluk ve asayişsizlik ortamı vuku bulmuştur. Bunlara ek olarak ara sıra gerçekleşen Moğol valilerinin isyanları da bu kargaşa ortamını beslemiştir. (Turan, 2017) Tüm bu yaşananlar, esasında Anadolu'da var olan sükûnet ortamının, 1277 yılından itibaren yerini büyük bir kargaşaya bıraktığını göstermektedir. Devlet her ne kadar 1308 yılında fiilen yıkılsa da bu yıkım esasında 1277 yılında başlamıştır. Birçok beylik bu dönemde bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Bu dönemde hem fikri manada, hem de mimari anlamda bir duraklama söz konusudur. İmar faaliyetleri her ne kadar devam etse de önceki dönemlere nazaran oldukça kısırdır. İnşa edilen ağırlıklı yapı tipi türbedir. Bu dönemden günümüze kadar planlarıyla birlikte ulaşabilen yalnızca 2 adet medrese yapısı bulunmaktadır. Bunlardan biri ise İlhanlılara aittir. Günümüze ulaşamamış olup kaynaklar ismi geçen medrese sayısı ise 5'tir. Planlarına ulaşılabilen 2 medrese yapısı, aşağıda; "(tarihsel) kimlik ve konum", "mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme" yönünden genel bir analize tabi tutulmak üzere tek tek incelenmiştir. Diğer yapılar ise haklarında mimari anlamda pek bir malumat olmadıkları için sadece "(tarihsel) kimlik ve konum" yönünden incelenmiştir.

#### 3.3.1. Açık avlulu medreseler

Erzurum Çifte Minareli Medrese (1270-1291):

Tablo 3.26. Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Metin Sözen, Fotoğraf: (URL-43)

Erzurum Çifte Minareli Medrese					
Yapının Yeri:	Erzurum				
Tarihi:	1270-1291				
Banisi	Padişah Hatun				
Baninin Görevi	Hükümdar Eşi				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Müstakil				
Kat Adedi:	İki Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
-	X	Açık Avlulu	Dört Eyvanlı	Avlunun Dört Yanında	Var
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücreleri		Türbe
-	-	Var	İki Yana Yaslı	Mazgal Pencere (Bir kısmı)	Avlunun Gerisinde
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
-	-	Yok	Yok	Var	Var

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Erzurum Çifte Minareli Medrese'ye ait günümüze ulaşabilmiş bir kitabe veya vakfiye yoktur. Bu sebepten dolayı banisi ve yapım tarihine dair farklı yorumlar vardır. Metin Sözen, İbrahim Hakkı Konyalı'dan referansla yapının 1291 yılında, İlhanlı tahtına oturan Keyhatu'nun karısı Padişah Hatun tarafından yaptırıldığı görüşündedir. (Sözen, 1970) Yapım tarihine dair 1270-1291 yılları verilebilir. Eğitim türüne dair herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır (Tablo 3.26.). Yapı, Anadolu'nun en büyük medresesidir. Medrese bir yapı grubunun parçası olmayıp bağımsız ve müstakil bir konumdadır.

Mimari Unsurlar ve Malzeme - İki katlı, açık avlulu ve dört eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş kullanılmıştır (Tablo 3.26.). (Sözen, 1970)

Medrese, Erzurum iç surlarına bitişik bir biçimde yapılmıştır. Dışarıdan duvarı yamuk seyreden medrese içeriden muntazam bir biçimdedir. Biraz dışarı taşkın taç kapısına birkaç basamaklı merdivenden çıkılarak varılır. Taç kapısından iki adet yivli minare yükselmektedir (Şekil 3.35.). İki yanında, tam köşede bulunmayan duvara yapışık, konik külahlı kuleler yer almaktadır. Ayrıca ön cephede, taç kapının solunda çeşme yer almaktadır.



Şekil 3.35. Medresenin giriş cephesi (URL-43)

Taç kapıdan sonra giriş eyvanına geçilir. Eyvanın iki yanında birkaç basamakla çıkılan odalar bulunur. Sağdaki kubbeli oda mescit işlevindedir ve kubbeye geçişler Türk üçgenleriyle sağlanmıştır. Mescit, hem avluya hem de ön cepheye pencereler verir. Eyvandan üç yanı revaklarla çevrili avluya geçilir. Avlunun iki yanında, yan eyvanlar ve talebe hücreleri yer alır. Hücrelerin genelinde üstü pencereli, mukarnaslı kapılar yer alır. Medresenin batı cephesinde bulunan talebe hücrelerinin bir kısmında ise dış mekâna açılan mazgal pencere bulunur. Giriş eyvanının ekseninde, karşıda ana eyvan, ana eyvanın arkasında ise türbe yer alır (Şekil 3.36.). Medresenin ana eyvanında kullanılan taşlardan ötürü bu mekânın Saltuklular zamanında inşa edildiği düşünülmektedir. Aynı malzemenin türbede de kullanılmış olması, bu mekânın da Saltuklar döneminde inşa edilmiş olabileceği yönünde fikirler doğurmuştur. Haluk Karamağaralı, kümbetin üslup özelliklerinden hareketle medrese ile aynı dönemde inşa edildiğini belirtmiştir (Kuban, 2002).

Medresenin üst katı genel hatları itibariyle alttaki planı takip eder. Yapının dört eyvanı da iki kat yüksekliğindedir. Bu sebepten dolayı yukarıda kesilen koridorlara ulaşım için dört merdiven yer alır. Medresenin bir kısmı yıkıldığından dolayı ana eyvanın yanında odaların olduğu ve bu odaların kışlık dersane işlevinde olabileceği düşünülmektedir. (Sözen, 1970) Medrese süslü olmasına karşın tezeynatı bilinmeyen sebepten dolayı yarım kalmış bitirilememiştir. Bu da yapının tamamlanamadığını göstermektedir (Kuban, 2002).


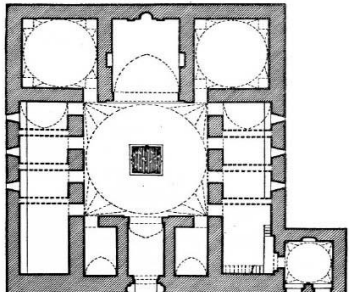


Şekil 3.36. Ana eyvanın arkasında kalan türbe (URL-43)

### 3.3.2. Kapalı avlulu medreseler

Çay Taş Medresesi-Yusuf Bin Yakub Medresesi (1278/1279):

Tablo 3.27. Çay Taş Medrese'nin (tarihsel) kimlik ve konum, mimari unsurlar (bina elemanları) ve malzeme yönünden analiz tablosu. Plan: Aptullah Kuran, Fotoğraf: (URL-44)

Çay Taş Medresesi-Yusuf Bin Yakub Medresesi					
Yapının Yeri:	Çay				
Tarihi:	1278-1279				
Banisi	Ebü'l-Mücâhid Yûsuf b. Ya'kûb				
Baninin Görevi	Ümeradan?				
Eğitim Türü:	?				
Yapının Konumu:	Yapı grubunun parçası				
Kat Adedi:	Tek Katlı				
MALZEME VE TEKNİK		BİNA ELEMANLARI			
Moloz Taş	Kesme Taş	Avlu	Eyvan	Revak	Mescid
X	X	Kapalı Avlulu	İki Eyvanlı	Yok	Yok
Kaba Yonu Taş	Mermer	Kışlık Dershane	Talebe Hücresi		Türbe
-	-	Var	İki Yana Yaslı	Mazgal Pencere	Yapıdan Bağımsız
Tuğla	Devşirme	Havuz	Hela	Minare	Köşe Kuleleri
X	-	Var	Yok	Yok	Yok

(Tarihsel) Kimlik ve Konum - Çay Taş Medresesi, kitabesinde yer alan bilgiye göre ümeradan Ebü'l-Mücâhid Yûsuf b. Ya'kûb tarafından 1278/1279 yılında yaptırılmıştır.

Mimarı Oğul Bey bin Mehmed'tir. Eğitim türüne dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır (Tablo 3.27.). Medrese, han, hamam ve çeşmeyle birlikte yapılmış, lâkin hamam günümüze gelememiştir.

Mimari Unsurlar ve Malzeme - Tek katlı, kapalı avlulu ve iki eyvanlı plan şemasına sahip bir medresedir. Medresenin yapımında kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır (Tablo 3.27.). (Sözen, 1972)

Medresenin taç kapısına birkaç basamak merdivenle çıkılarak varılır. Ön cephenin sağında, medreseye bitişik kurgulanmış, kubbeli, iki penceresi olan bir türbe yapısı vardır. Türbe iki katlı olup altta mezar mahzeni, üstte ise mescit yer alır. Medreseden merdivenle türbenin üst katına geçiş vardır. Ön cephenin solunda ise bir adet çeşme yer alır. Taç kapıdan giriş eyvanına, buradan da ortasında havuz bulunan avluya geçilir. Avlunun üzeri ortası delik kubbeye örtülüdür, lâkin günümüzde bu delik olmayıp sonradan kapatılmıştır. Kubbeye geçiş, beş parçalı yelpaze pandantiflere sağlanır. Giriş eyvanının karşısında ise aynı eksen üzerinde, bir basamak yüksekte yer alan ana eyvan bulunur (Şekil 3.37.). Ana eyvan, aynı zamanda mescit olarak kullanılmıştır.



Şekil 3.37. Avludan ana eyvana doğru bir bakış (URL-44)

Giriş eyvanının yanlarında avluya bakan beşik tonozlu iki oda, ana eyvanın yanlarında ise kubbeli iki oda yer alır. Kubbeye geçişler Türk üçgenleriyle sağlanır. Bu odalardan sağdakinde ocak bulunmaktadır ve bu sebepten kubbeli odaların dersane olarak kullanıldığı düşünülmektedir. (Sözen, 1972) Aptullah Kuran, avlunun iki yanında se günümüzde mevcut olmayan dörder odanın bulunduğunu söylemektedir.

Medrese, mimari kompozisyonu ve planı itibariyle olgun ve simetrik bir yapıdır. Aptullah Kuran bu yapıyı, plan şemasıyla İnce Minareli Medrese'nin, çini süslemeleriyle de Karatay Medresesi'nin bir sentezi olarak yorumlamaktadır. (Kuran, 1969)

### 3.3.3. Diğer yapılar

Bu dönemde, yukarıda bahsi geçen medreselerin haricinde başka medrese yapıları da inşa edilmiştir. Bu medreselerden, kaynaklardan ismi tespit edilen 5 medrese yapısının hiçbiri günümüze ulaşamamıştır (Tablo 3.28). Bu medreselerin ekseriyetinde, mimari anlamda pek bir malumat yoktur. Yapıların "(tarihsel) kimlik ve konumu"na dair bilgiler ise ilgili kaynaklardan tespit edilmeye çalışılmıştır. Edinilen bilgiler ışığında, yapıların hiç birisinde bir sultanın baniliği görülmemektedir. Baniler arasında, Beramuniye Medresesi'nin banisi, Sutay'ın oğlu Baranbay isimli bir Moğol görevlisi de bulunmaktadır. Bir başka dikkat çeken husus da, dağılma dönemindeki medrese sayısının azlığıdır. Bu dönemde var olan siyasi olayların, mimariye de olumsuz yansıdığı görülmektedir.

Tablo 3.28. Dağılma Dönemi'nde inşa edilmiş olup günümüze bir kısmı ulaşabilen ve günümüze ulaşamamış olup kaynaklarda ismi geçen medreselerin künye bilgileri.

DAĞILMA DÖNEMİ MİMARISI (1277-1308)-BİR KISMI AYAKTA OLAN VE KAYNAKLARDA ADI GEÇEN MEDRESELER					
YAPININ ADI	YAPININ YERİ	TARİHİ	BANİSİ	BANİNİN GÖREVİ	EĞİTİM TÜRÜ
Dar'ül Hadis	Aksaray	1278	Mehmed Vaiz	-	Hadis Medresesi
Beramuniye Medresesi	Aksaray	14. yüzyıl başları	Sutay'ın oğlu Baranbay	Moğol görevlisi	-
Muzaffereddin Medresesi	Kastamonu	1280'li yıllar	Muzafferüddin Yavlak Arslan	Uc Beylerbeyi	-
Velediye Medresesi (Molla-i Cedit)	Konya	13. yüzyıl sonları	-	-	-
Kadı Kalemşah Medresesi	Konya	13. yy sonları-14. yy ilk çeyreği	Zeyneddin Kadı Kalemşah veya Taceddin Kalemşah	Kadı	-



#### **4. ANADOLU SELÇUKLU MEDRESE YAPILARININ KİMLİK VE MİMARİ UNSURLAR ÜZERİNDEN ANALİZİ**

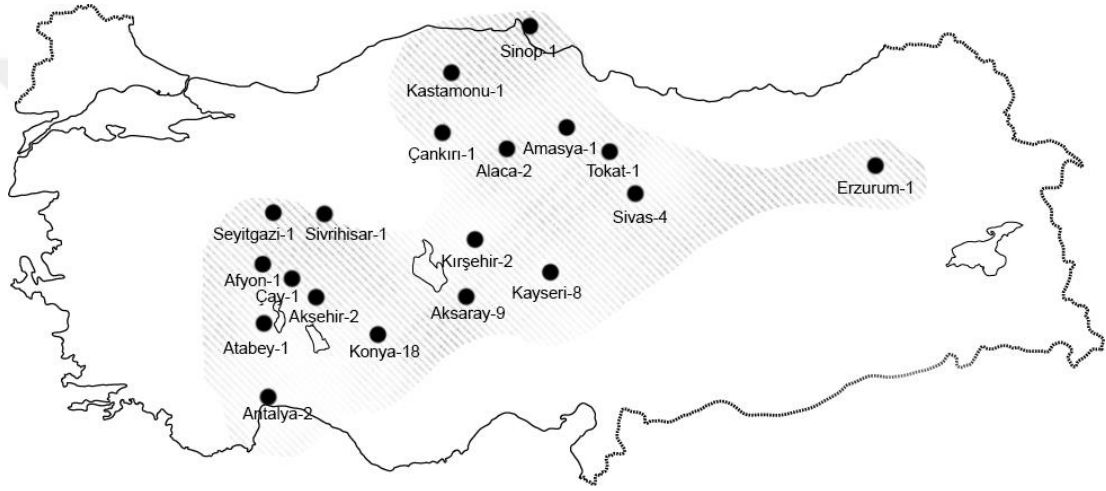
Bir mimari eser, vücuda geldiği dönemin siyasi-fikri ortamından, hâkim dünya görüşünden bigâne değildir. İlmî hayatın merkezini teşkil etmesi sebebiyle birer eğitim kurumu olan medreseler, bu dünya görüşüne birincil etkide bulunurlar. Dolayısıyla medreseler, hem etkileyen, hem de mimari bir eser olarak bu dünya görüşünden etkilenen bir duruma sahiptir. Bu etkinin boyutlarını doğru anlayabilmek için mimarinin yanında siyasete ve fikriyata dair paralel okumalar yapılmalıdır. Bu analiz çalışmasında da birbirine paralel yürütülen okumalarla birlikte; eğitimin, dönemin siyasi-fikri ortamının, medrese mimarisine etkileri anlaşılmalı çalışılacaktır. Mimari ve siyasi-fikri açıdan Anadolu Selçuklu medreselerini çoklu bakış açısı ile anlama fırsatı tanıyacak birçok husus, “(Tarihsel) Kimlik ve Konum”, “Mimari Unsurlar ve Malzeme” başlıkları altında toplanmıştır. Üçüncü bölümde bu başlıklar dâhilinde incelenen medrese yapılarından toplanan veriler, bu bölümde yapılan genel bir analiz çalışmasına altlık oluşturmuştur. “(Tarihsel) Kimlik ve Konum” başlığı içerisinde medresenin ne zaman, nerede, kim tarafından, hangi işlevde ve hangi konumda inşa edildiği ifade edilmektedir. Her yapı için ortaya konan veriler eşliğinde, bu başlık içerisinde yer alan alt başlıklarda; yerleşim birimleri, dönemler, banilerin görevleri, eğitim türü, yapının konumu ve kat adedine ilişkin grafikler eşliğinde değerlendirmeler yapılmıştır. “Mimari Unsurlar ve Malzeme” başlığı içerisinde ise medreseyi oluşturan bina elemanları ile yapının inşasında hangi malzemelerin ve yapım tekniğinin kullanıldığına ilişkin yapılan incelemeler aktarılmıştır. Bu başlık altında; avlu, eyvan, revak, mescid, kışlık dershane, talebe hücreleri, türbe, havuz, hela, minare ve köşe kulelerine dair grafikler paylaşılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Tüm bu analizlerle birlikte Anadolu Selçuklu medreselerinin oluşumundaki etkin unsurlar ortaya konmuş ve öne çıkan yapı tipolojisinin ne olduğuna dair cevap aranmıştır. Analizlerin akabinde Anadolu Selçuklu medreselerinin genel mimari karakteri açıklanmaya çalışılmış ve dönemselsel değişimlerin tipolojiye ne gibi etkide bulunduğu ifade edilmiştir.

##### **4.1. Yapıların (Tarihsel) Kimlikleri ve Konumları Üzerinden Analizi**

Kimlik başlığı altında, yapıların daha çok tarihsel arka planına değinilmiştir. Çünkü bir kişiyi hakkıyla tanıyabilmek, onun kim olduğunu öğrenebilmek için onu bugüne getiren

geçmişini doğru bilmek gerekir. Bu durum aynı zamanda mimari için de geçerlidir. Medrese mimarisinin kimliğini doğru tespit edebilmek için onu oluşturan tarihsel arka planı bilmek şarttır. Yapılan analiz çalışmasında da, bu tarihsel arka plan çerçevesinde; her bir medresenin kurulu olduğu yerleşim birimi, inşa edildiği tarih, banisinin görevi, verilen eğitim türüne dair bilgiler aktarılmıştır. Yapıların kimliklerinin yanı sıra konumları üzerinden de yapının müstakilliği ve kat adedi incelenmiştir. Aşağıda, her bir yapı için toparlanan veriler ışığında oluşturulan grafiklerle dönemin siyasi-fikri ortamının medrese oluşumundaki etkilerine dair yorumlar yapılmıştır.

#### Medreselerin Kurulu Olduğu Yerleşim Birimleri:



Şekil 4.1. Medreselerin kurulu olduğu yerleşim birimleri ve medrese sayıları

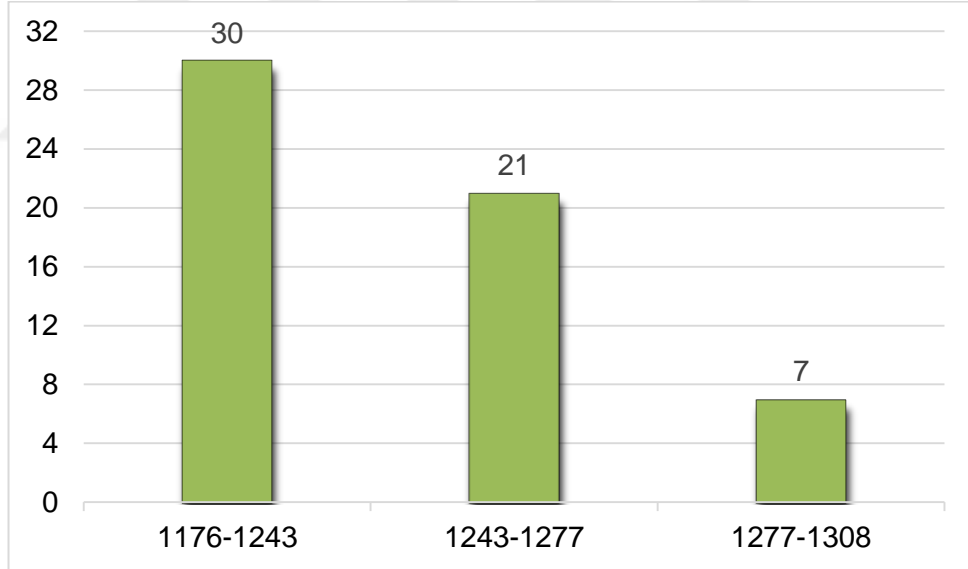
Medreselerin asli kuruluş sebeplerinden biri, ilmi himaye etmektir. İlmî himayesi de ulemanın himayesi ile olur. Ulemanın varlığı, medreselerin varlığıyla paralellik gösterir. “Medreselerle birlikte dışarıdan gelen ulemâ şehirdeki siyasî, ilmî ve sosyal dönüşümün en önemli aktörleri olmuşlardır.” (Yılmaz, 2014) Anadolu'nun Müslümanlaşmasında, Sünnî inancın tahkiminde ve toplumun nizamında ulema ve dolayısıyla medreseler, önemli rol oynamıştır. Anadolu Selçuklu medreselerinin tek bir yerde sınırlı kalmayıp kendi hâkimiyet sahasında yayılması, bu argümanı destekler niteliktedir. İncelenen 58 medrese yapısı işaretlenerek oluşturulan haritaya (Şekil 4.1.) bakıldığında bu durum kendini göstermektedir.

Bunun haricinde; mimari eserlerle siyasi sınırlar arasında ilişki kurmak da mümkündür. Mimari eserler, emniyetin ve sükûnetin sağlandığı ortamlarda vücuda getirilirler. Bu yorumdan hareketle yukarıdaki harita, Selçukluların siyasi sınırlarının haricinde, esas itibarıyla kontrol sahibi oldukları hâkimiyet sahası hakkında fikir verebilir. Özellikle Orta Anadolu bölgesi, bu hâkimiyet sahasının merkezini teşkil

etmektedir. Baş şehir Konya ile birlikte Aksaray, Kayseri ve Sivas'ta<sup>10</sup> yer alan medrese sayısının çokluğu, bu dört şehrin, siyasi ve ilmi anlamda devletin en önemli şehirleri olduğunu açığa çıkarmaktadır. Erzurum şehri ise bu dört şehre kıyasla tam manada Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girememiştir. Burada vücuda getirilen medresenin, bir Moğol hükümdarının eşi tarafından yaptırılmış olması, Erzurum'u, Anadolu Selçukluların bir nevi hâkimiyet sahasını gösteren yukarıdaki haritada farklı bir konuma oturtur.

Dönemler:

Büyük siyasi olaylar, sosyal hayattan ekonomiye birçok alanda etkileyici olabilmektedir. Büyük siyasi olayların bu yönü, doğal olarak mimarinin vücuda geldiği bağlamı da etkilemektedir. Çalışmaya konu olan Anadolu Selçuklu medrese yapıları, büyük siyasi olaylar baz alınarak oluşturulan üç dönem içerisinde<sup>11</sup> değerlendirilmiştir. Böylece yapılacak olan değerlendirmeye siyasi hayatın, inşa faaliyetlerine ne denli etkide bulunduğu görülebilecektir.



Şekil 4.2. Kuruldukları dönemlere göre medrese sayıları

Medrese yapıları dönemsel açıdan incelendiğinde açığa çıkan veriler (Şekil 4.2.), mimarinin ancak sükûnetin ve istikrarın sağlanabildiği, emniyet kaygılarının giderildiği

<sup>10</sup> Bu dört Selçuklu şehrinin unvanları şöyledir (Turan, 1971): Konya: dâr ül-mülk (payitaht), Kayseri: dâr ül-feth veya dâr ül-mülk (birincisi Sultan Alâeddin'in fetihlere buradan hazırlandığı, ikincisi Konya'dan sonra payitaht olduğu için bu unvanları almış), Sivas: dâr ül-'alâ (yücelik beldesi), Aksaray: dâr uz-zafer, dâr ül-cihâd ve dar ur-ribât (II. Kılıçarslan'ın askeri üssü olduğu ve hayır müesseseleri kurduğu için).

<sup>11</sup> Yükselme Dönemi Mimarisi (1176-1243), Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi Mimarisi (1243-1277), Dağılma Dönemi Mimarisi (1277-1308)

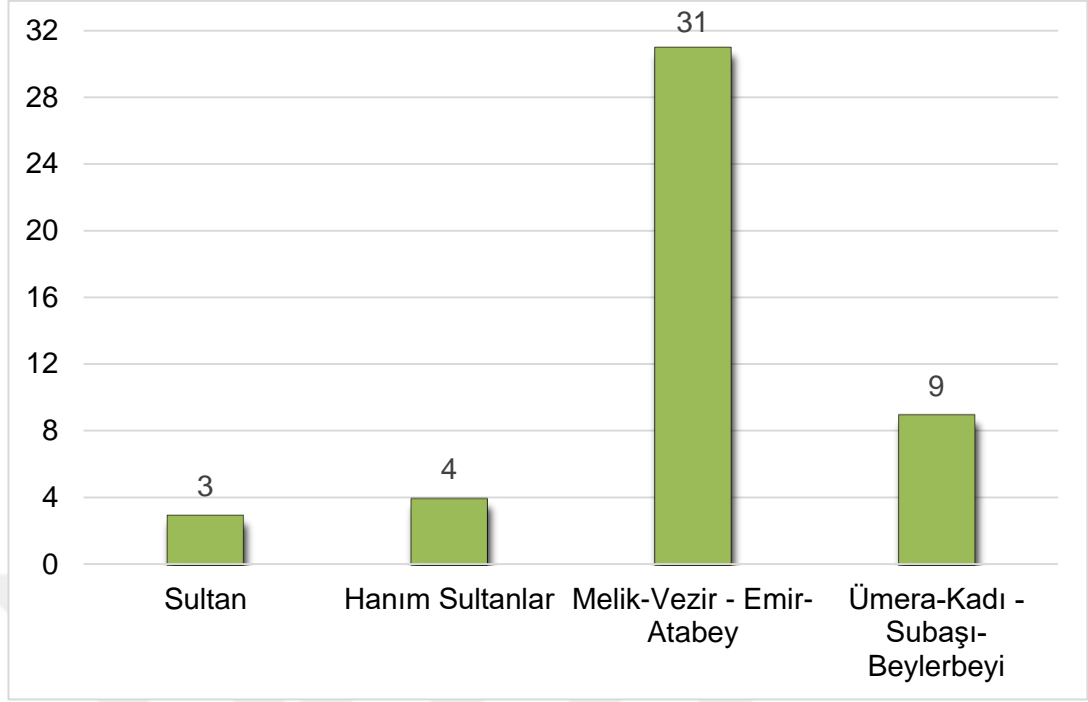
ortamlarda var olabildiğini ve sürdürülebilir hale geldiğini göstermektedir. Keza aynı şekilde dönemler arasında ilmi faaliyetlerin de giderek azaldığı yorumu yapılabilir. Çünkü ulemanın himayesi için medreselerin varlığı önemli bir etkidir. Veriler incelendiğinde en fazla medrese yapısı, Yükselme Dönemi'nde (1176-1243), en az medrese yapısı ise Dağılma Dönemi'nde (1277-1308) inşa edilmiştir. Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi'nde (1243-1277) inşa edilen medrese sayısı ise 21'dir. Esasında, Yükselme Dönemi (1176-1243) ile Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi (1243-1277) arasında sayısal olarak bir yakınlık söz konusudur. Buradan anlaşıldığı üzere, 1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Savaşı sonrasında başlayan Moğol tahakkümü, sükûnet ortamına her ne kadar zarar verse de istikrar ortamı, vezirler eliyle bir süre devam etmiştir. Mesela, Karatay Medresesi (1251-52), İnce Minareli Medrese (1264), Sivas Gök Medrese (1271) bu dönemde inşa edilmiş önemli yapılarıdır. Bu dönemde devlet tüm kurumlarıyla varlığını sürdürmüştür. Özellikle "Muinüddin Pervane Devri"nde tesis edilen sükûnet ve istikrar ortamının, medreselerin ve haricen diğer mimari eserlerin inşasında da etkisi olmuştur. Lâkin Pervane'nin ölümüyle başlayan Dağılma Dönemi'nde (1277-1308) yaşanan büyük kargaşalar, iktisadi ve ilmi faaliyetlerin yanı sıra medeni gelişimin nişanesi mimari faaliyetlere de büyük zararlar vermiştir. Bu kargaşa döneminde inşa edilen medrese sayısı sadece 7'dir (Şekil 4.2.).

Tarih olarak, 1176, Miryakefelon Zaferi ile başlatılan Yükselme Dönemi Mimarisi (1176-1243) içerisinde incelenen medrese yapılarının neredeyse tamamı, 13. yüzyıla aittir. Her ne kadar Miryakefelon zaferi ile Anadolu, kesin bir Türk yurdu haline gelmiş olsa da II. Kılıçarslan'ın ülkeyi on bir evladı arasında bölüştürmesi, akabinde başlayan taht kavgaları ve Haçlı seferi, tam bir istikrar ortamının oluşmasını ötelemiştir. İnşa faaliyetlerinin 13. yüzyılda kendini göstermeye başlaması ve hızla artması, sükûnet ortamının bu yüzyılda başladığını göstermektedir. Farklı yapı türlerinden, 1071-1318 yılları arasında hem Anadolu Selçuklulara hem de diğer beyliklere ait, banileri bilinen toplamda 462 yapı bulunmaktadır.<sup>12</sup> Bu yapıların 52 tanesi 12. yüzyılda, 387 tanesi ise 13. yüzyılda inşa edilmiştir. (Durukan, 2001) 13. yüzyılda inşa etkinliğinin bu kadar hızlı artması ve bir yüzyıl içerisinde bu kadar çok yapının yapılmış olması dikkate değer bir durumdur.

Banilerin Görevleri:

---

<sup>12</sup> Zafer Bayburtoğlu, Selçuklu dönemi yapılarının 1100 olduğunu ve günümüzü %55'inin kalabildiğini belirtmektedir.(Bayburtoğlu, 1993)



Şekil 4.3. Medrese banilerinin görevleri

Medreseler, her şeyden önce bir vakıf kuruluşudur ve hayırseverlik ön plandadır. Lâkin bununla birlikte bir yapıyı vücuda getirebilmek için aynı zamanda güç sahibi olmak gerekir. Selçuklu asırlarında bu güç sahibi kişiler, ekseriyetle sultanlar, hanım sultanlar ve devlet adamlarından oluşmaktadır. Medrese yapımında rol oynayan baniler de yine aynı doğrultuda kişiler olmuştur.

Oğuzların boy boy Müslüman olmaya başladıkları bir çağda kurulan Büyük Selçuklular, devletin şekillenmesinde İran devlet geleneğinden beslenmiş ve müesseselerini vücuda getirirken bu kaynaktan önemli ölçüde yararlanmışlardır. Hem “devlet hanedanının ortak malıdır” anlayışından ötürü merkezi idarenin tam kurulamamış olması, hem de ikta sisteminin Osmanlı’ya kıyasla özerkliği teşvik edici boyutlarda olması, sultanların yanında vezirleri ve diğer önemli düzeydeki devlet adamlarını maddi anlamda güçlü kılmıştır. Anadolu Selçuklular da devleti kurarken bu geleneği devam ettirmiş, vezirler, önemli düzeydeki devlet adamları maddi anlamda güçlü pozisyonda olmuşlardır. Devlet adamlarının bu güçlü pozisyonları, kendisini medrese baniliğinde de göstermiştir.

Medreselerin yapımını sağlayan banilerin görevlerine bakıldığında ezici bir çoğunlukla melik, vezir, emir ve atabey gibi yüksek düzeyli devlet adamlarının öne çıktıkları görülmektedir (Şekil 4.3.). İlginç bir şekilde sultanlar, medrese yaptırma konusunda zayıf kalmışlardır. Toplamda sadece 3 medrese yapısının baniliğinde sultanlar yer

almıştır. Hanım sultanların inşa ettiği medrese sayısı ise 4 adettir. Sultanlar, daha çok tıp medresesi ve darüşşifa yapılarıyla ilgilenmişlerdir. Darüşşifaların yanında hanlar da Selçuklu sultanlarının prestij yapıları olarak görülebilir. Sultanların banisi oldukları yapı türleri içerisinde birinci sırayı hanlar almaktadır.<sup>13</sup> Yoğun ticaret etkinliklerinin yaşandığı bu hanlar, Selçuklu Anadolu'sunun en anıtsal ve görkemli yapılarıdır. (Durukan, 2001)

Tarihsel bağlam göz önüne alınarak incelendiğinde, medrese baniliğinde, sultanların ve onların ailelerinden olan hanım sultanların görünürlüğünün, Moğol tahakkümüyle birlikte artık kaybolduğu göze çarpmaktadır. Bu da gücün, artık sultanlardan vezirlere kaydığını göstermektedir. Bu duruma misal olarak Vezir Muinüddin Süleyman Pervane'nin durumu örnek olarak verilebilir. Vezirin Sinop'ta yaptırmış olduğu medresenin kitabesinde IV. Kılıçarslan'ı anmaması, onun, Selçuklu sultanını tanımadığını göstermektedir. "Bu durum aynı zamanda, siyasi gücünü direkt Moğol hanına dayandıran Pervane'nin, kendi isteklerine boyun eğmeyen Selçuklu sultanına karşı bir meydan okuması" olarak yorumlanmaktadır. (Yavaş, 2010)

İncelenen medrese yapıları içerisinde günümüze en çok yapısı ulaşan kişi, vezir Sâhib Ata Fahreddin Ali'dir. Sahib Ata, Köseadağ Savaşı sonrası Moğol tahakkümüne giren devletin uzun yıllar boyunca vezirliğini yapmıştır. Ünlü vezir, birçok yapının banisi olmasından ötürü "Ebu'l-Hayrat" (Hayırlar Babası) unvanıyla anılmıştır. (Yavaş, 2010)

Alptekin Yavaş, banilerin hayırsever kişiliğinin, onların ekonomik ve siyasi kariyerinin gelişim çizgisine bağlı olarak ortaya çıkıp kaybolduğunu ve banisi oldukları yapıların tarihlerinin onların siyasi yaşamlarının en parlak dönemlerine denk gelmesinin bu durumu açıkça ortaya koyduğunu söylemektedir. (Yavaş, 2010)

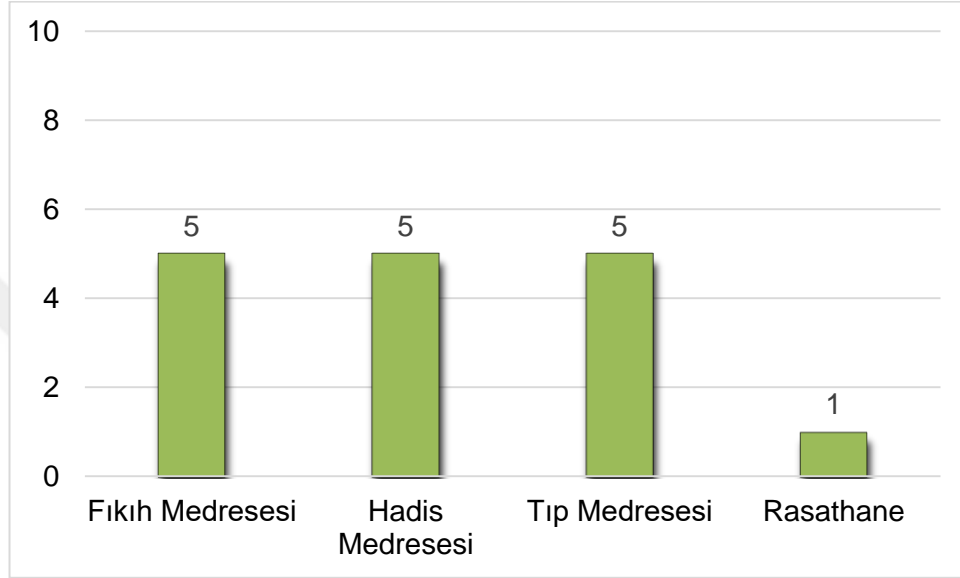
Eğitim Türü:

Medrese kavramı, birçok araştırmacının üzerinde kafa yorduğu bir kavramdır. Maalesef araştırmacıların ittifakla üzerinde anlaşabildikleri bir tanım yoktur. 2. bölümde bahsedildiği üzere medrese kavramının tanımı üzerine farklı görüşler dile getirilmiştir. George Makdisi, medreseleri sadece fıkıh eğitiminin verildiği mekânlar olarak görmekte, Nebi Bozkurt ise eğitim kurumlarının genel adı olarak tanımlamaktadır. Gery Leiser ise George Makdisi'ye katılarak medreselerin,

---

<sup>13</sup> Toplamda 7 adet şehir dışı han vardır. Bunlar; Evdir, Aksaray Sultan, Alara, Tuzhisar Sultan, İncir ve Şarapsa hanlarıdır. (Durukan, 2001)

başlangıçta fıkıh öğretiminin yapıldığı mekânlar olarak kurulduğunu, daha sonradan bu orijinal teknik anlamını kaybetmiş olmasından ötürü, eğitim kurumlarının genel adı olarak kullanıldığını söylemektedir. (Leiser, 1985) Gery Leiser'ın bu görüşüne hak vermek mümkündür. Çünkü günümüzde artık medrese kavramı, anlamı genişlemiş bir şekilde eğitim kurumlarının genel adı olarak kullanılmaktadır. Yapılan analiz çalışmasında da günümüzdeki bu anlayış doğrultusunda hareket edilmiştir.



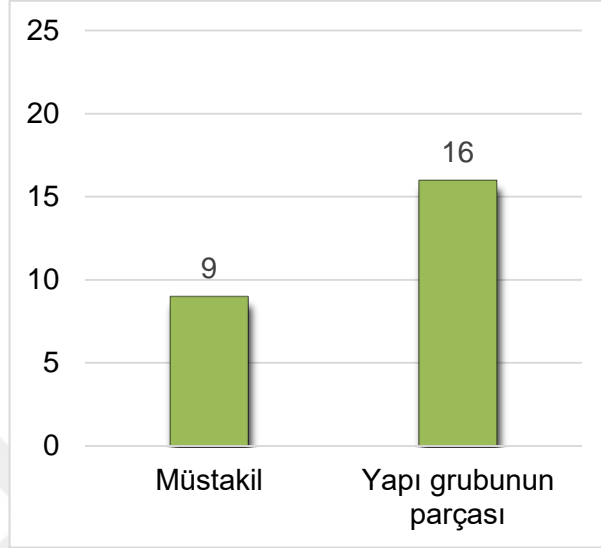
Şekil 4.4. Eğitim türlerine göre medreseler

İncelenen medrese yapılarında fıkıh, hadis ve tıp medreselerinin sayısal olarak eşit olduğu görülmektedir (Şekil 4.4.). Bu grafiğe, eğitim türünü bilmediğimiz için dahil edilemeyen medrese yapıları da vardır. Bu noktada, George Makdisi'nin medrese tanımı dikkate alınmalıdır. Analiz çalışmasında eğitim türü tespit edilemeyen diğer medrese yapılarının da, bu tanım doğrultusunda, fıkıh medresesi olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Yapılan incelemeler neticesinde Anadolu medreselerinin, diğer coğrafyalardan farklı olarak daha çok ihtisaslaştığı da görülmektedir. İslâm dünyâsında ilk dâru'l-hadîs; yani hadis medresesi Halep atabeylerinden Nüreddin Mahmud b. Zengi (1146-1174) tarafından Şam'da yaptırılmış (Ünan, 2006) olmasına karşın Anadolu'da da birçok hadis medresesine rastlanılmaktadır. Mesela 1264 yılında, Sâhib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılan İnce Minareli Medrese, bir hadis medresesidir. Bunun haricinde Anadolu Selçuklular tarafından yaptırılan tıp medreseleri, mimarlık tarihi ve tıp tarihi açısından çok kıymetli bir konumdadır. Bir tıp medresesi olan Gıyasiye Medresesi'nin bitişiğinde yer alan şifahane, Anadolu'daki en eski hastane yapısıdır. (Aslanapa,

1991) Ayrıca bir rasathane işlevi gören Cacabey Medresesi de Anadolu'daki bu ihtisaslaşmaya güzel bir örnektir.

Yapının Konumu:



Şekil 4.5. Yapının konumuna göre medreseler

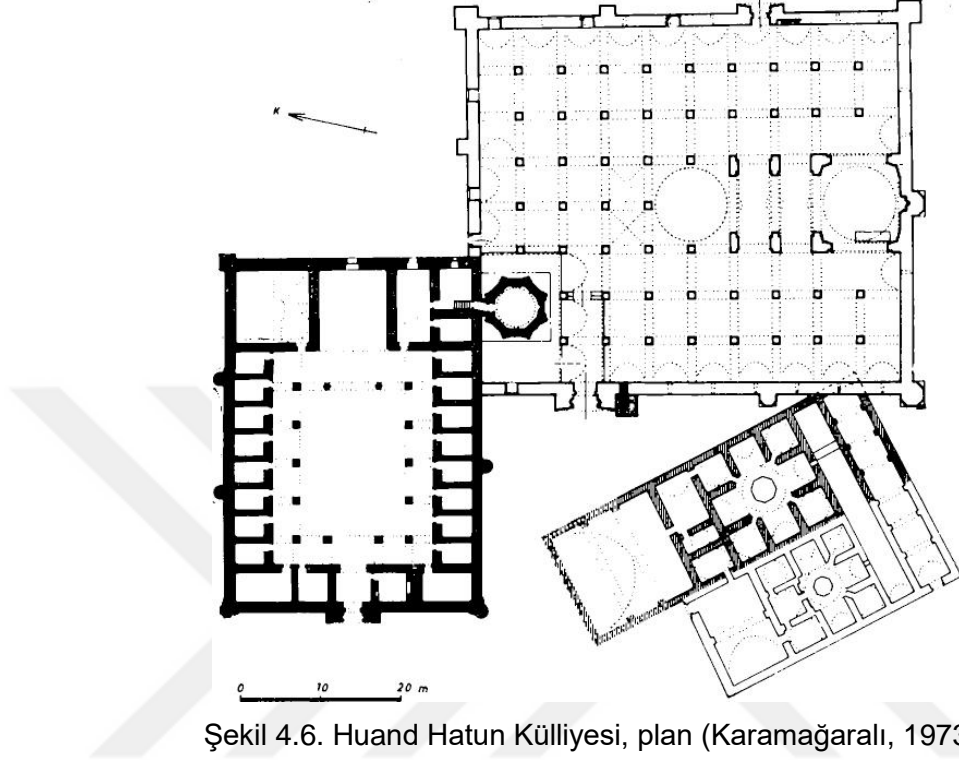
Anadolu Selçuklu medrese yapıları, ya bir yapı grubu içerisinde var olurlar ya da müstakil bir bina olarak vücuda getirilirler. Medresenin müstakil olarak inşa edilmesi onu özel ve ayrıcalıklı kılmaktadır. Belki de müstakil olarak tanımlanan yapılar, ilk inşa edildiği dönemde bir yapı grubunun parçasıydılar. Bu bilinmemektedir, lâkin her ne olursa olsun ister bir yapı grubunun parçası olsun, isterse de müstakil olarak inşa edilmiş olsun, her iki durumda da medreseler, merkezi bir konumdadır ve Selçuklu Çağı'nın birincil yapılarından biridir.

İncelenen medrese yapıları içerisinde, bir yapı grubunun içerisinde var olan medreseler, müstakil olarak vücuda getirilen medreselere kıyasla sayıca daha fazladır (Şekil 4.5.). Burada bahse konu olan yapı grupları; cami, medrese, hamam ve imaret gibi yapıların birlikteliğinden oluşan klasik Osmanlı külliye şemasından genel olarak farklılık göstermektedir. Bu çalışmada, örneğin; medrese ve cami birlikteliğinin haricinde, medrese ve darüşşifa ya da medrese ve hamam birliktelikleri de yapı grubu olarak kabul edilmiştir.

Anadolu Selçuklu medreseleri, ait oldukları yapı grubu içerisinde ya o grubun merkezinde yer alır ya da ölçek olarak o grubun en önemli unsurlarından birini oluşturur. Oysa klasik Osmanlı külliye şemasında merkezdeki yapı, camidir ve medrese dâhil diğer yapılar, onun çevresinde daha küçük ölçekte konumlandırılmıştır



(Şekil 4.7.). Osmanlı külliye modeliyle benzerlikler taşıyan; cami, medrese, türbe ve hamamdan oluşan Huand Hatun Külliyesi'ne bakılacak olursa, orada dahi medrese, ölçek olarak cami ile neredeyse aynı seviyededir (Şekil 4.6.).

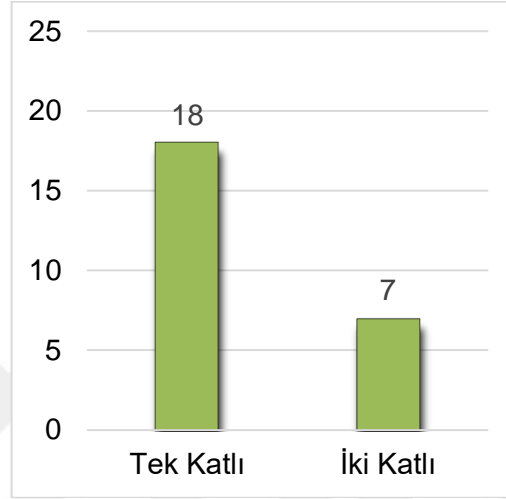


Şekil 4.6. Huand Hatun Külliyesi, plan (Karamağaralı, 1973)

Yönetimsel ve hukuksal anlamda merkezi idareyi tam anlamıyla kuramayan Selçukluların inşa ettiği medreseler, her ne kadar sultanlar veya devlet adamları tarafından yaptırılsa da tam anlamıyla bir devlet kurumu niteliğinde değildir. Dolayısıyla, statü olarak özerk yapıları vardır. Bu durum, kendini üst ölçekte, ya müstakil bir konumda ya da dâhil olduğu yapı grubunun merkezi konumunda oturtmaktaydı. Osmanlı dönemiyle birlikte Fatih zamanında, medrese öğretimi belli bir kanuna bağlandı. (Kazıcı, 1991) Böylece resmi bir kurum olarak devlet nizamı içerisinde yer aldı. (Kılıç, 2001) Bu kanunla birlikte özerk statüleri Selçuklulara nazaran zayıflamıştır. Özellikle bu dönemden sonra medreseler, genellikle merkezini caminin teşkil ettiği bir külliyenin, daha küçük ölçekte bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda, siyasetteki merkezileşme, eğitimdeki merkezileşmeyi de etkilemiş, bu durum mimari anlamda medresenin konumunun zaman içerisinde değişmesine sebep olmuştur. Huand Hatun külliyesinde medrese ve camii iç içe ve neredeyse aynı boyutlarda iken, Fatih Külliyesi'nde medreseler, merkezde yer alan camii etrafında daha küçük boyutlarda konumlandırılmıştır (Şekil 4.7.).



anlaşılmaktadır. Ayrıca kat adetinin en fazla iki katlı olması, şehir dokusu içerisinde güçlü bir nirengi oluşturma çabasının olmadığı fikrini verebilir. Medreselerin iki katlı olarak inşa edilme sebebi olarak, baninin büyük yapılar inşa etme arzusu ve tek katlı bir yapının bu arzuyu gerçekleştiremeyecek olması gösterilebilir. Tek katlı medrese yapılarının sayıca fazla olması, Anadolu'da büyük ölçekli medrese yapılarından kaçınıldığını göstermektedir.



Şekil 4.8. Kat adedine göre medreseler

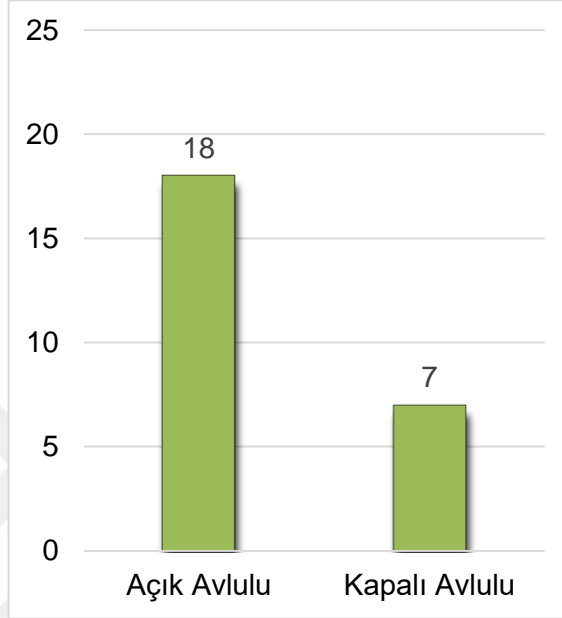
İki katlı medrese yapısına ilk olarak 1242 yılında inşa edilmiş olan Sırçalı Medrese'de rastlanılmıştır. Bu tarihten uzunca bir müddet sonra, 1271 yılında Sivas'ta inşa edilmiş üç medrese yapısının da, iki katlı olduğu görülmüştür. İncelenen medrese yapıları içerisinde, 1271 yılından sonra inşa edilmiş toplam 7 medrese yapısının 6'sı, iki katlı olarak vücuda getirilmiştir ve bu 6 medrese yapısının da 5'i, dört eyvanlı plan şemasına sahiptir. Sivas, Tokat ve Erzurum'da inşa edilmiş olan medrese yapılarının büyük ölçekli yapılar oldukları görülmektedir. Özellikle Erzurum Çifte Minareli Medrese, Anadolu'nun en büyük medrese yapısıdır. Bu veriler ışığında, iki katlı yapıların, ağırlıklı olarak Moğol Tahakkümü döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönem içerisinde, 1271 yılından sonra ekseriyetle büyük ölçekli medrese yapıları inşa edilmiş ve medrese yapıları muhkem bir görünüme bürünmeye başlamıştır.

#### 4.2. Yapıların Mimari Unsurlar ve Malzeme Üzerinden Analizi

Bu başlık altında, bir medrese yapısını oluşturan tüm mimari unsurlar üzerinde durulmuştur. Yapıların ana omurgasını oluşturan, avlu ve eyvanın haricinde; avluda mahaller önünde gölgelikli alanlar oluşturan revaklar ve avlunun merkezine konumlandırılmış havuz incelenmiştir. Bir medrese yapısının başlıca unsurlarından

olan kışık dersane ve talebe hücreleri ile birlikte, mescid ve türbe mahalleri de analiz edilmiştir. Bunların dışında, mutfak ve hela gibi hizmet mahalleri araştırılmış, minare ve köşe kuleleri gibi mimari öğelerin medreselerdeki kullanım düzeyi incelenmiştir.

Avlu:



Şekil 4.9. Avlunun tipine göre medreseler

Avlu bir medrese yapısının en önemli elemanıdır. Tüm mekânlar avluya açılır. Üst örtüsü açık veya kapalı olarak iki türlü karşımıza çıkan avlu, bir toplanma, dağılma ya da bir geçiş mekânı işlevi görür. Avlu, burada insanı dış mekândan koparan, lâkin içerde dışı sükûnet içerisinde yaşatan bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen 25 medrese yapısı içerisinde açık avlulu plan şemasına sahip medreselerin<sup>15</sup> kapalı avlulu medreselere<sup>16</sup> kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir (Şekil 4.9.).

Açık avlulu medreselerde mekân, avlunun sınırlarını tarifleyen dikdörtgen hat boyunca uzamakta, talebe hücreleri, bu dikdörtgen hattın uzun kenarlarına

<sup>15</sup> Açık Avlulu medreseler şunlardır: Kayseri Gıyasiye Medresesi (1205-06), Ümmühan Hatun Medresesi (1207-08), Huand Hatun Medresesi (1237-46), Seraceddin Medresesi (1238-39), Sırçalı Medrese (1242), Antalya İmaret Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı), Avgunu Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı), Kalehisar Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı), Hacı Kılıç Medresesi (1249-50), Hüseyin Gazi Medresesi (13. yüzyılın ortaları), Akşehir Taş Medrese (1250), Alaeddin Medresesi (1262-63), Kayseri Sahibiye Medresesi (1267-68), Sivas Gök Medrese (1271), Buruciye Medresesi (1271-72), Sivas Çifte Minareli Medrese (1271-72), Tokat Gök Medrese (1275), Erzurum Çifte Minareli Medrese (1270-91).

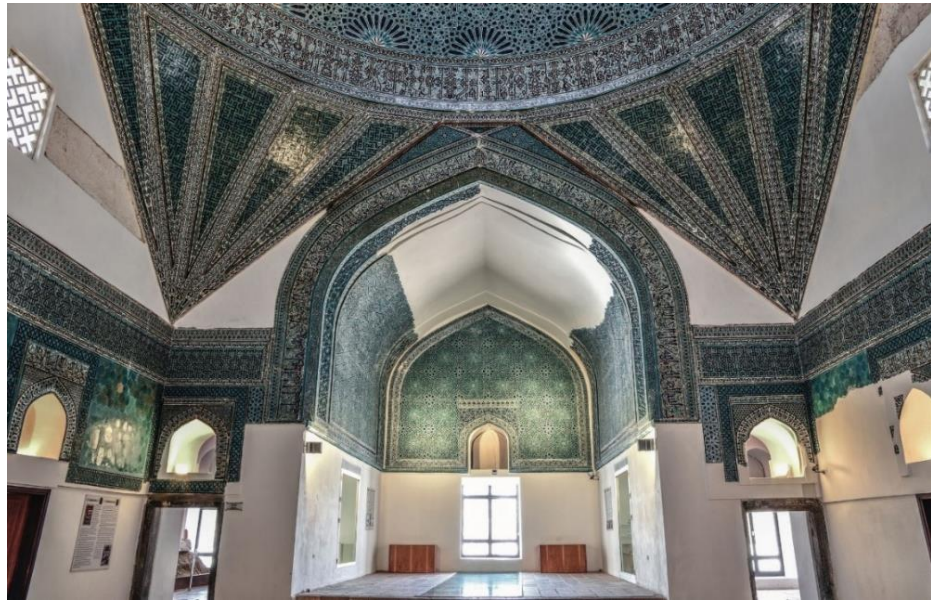
<sup>16</sup> Kapalı Avlulu medreseler şunlardır: Ali Gav Medresesi (13. yüzyılın ilk çeyreği), Ertokuş Medresesi (1224), Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi (1242), Karatay Medresesi (1251-52), İnce Minareli Medrese (1264), Caca Bey Medresesi (1272-73), Çay Taş Medresesi (1278-79).

konumlandırılmaktadır. Kapalı avlulu medreselerde ise üst örtü elemanı kubbe olduğu için mekân, ya kare ya da kareye yakın dikdörtgen formdadır. Bu mekânda, ortası delik kubbeden içeriye hava ve ışık alınmaktadır. Dışarıdan gelen yağmur suyu ise kubbenin tam altında yer alan havuzda toplanmaktadır.

Açık avlulu medreselerde mutlaka revak bulunur. Kapalı avlulu medreselerde ise durum farklılaşır. Kapalı avlulu medreseler, kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bu medreseler, ya Atabey Ertokuş Medresesi'nde olduğu gibi revaklı avlunun örtülmesinden meydana gelmiştir (Şekil 4.10.) ya da İnce Minareli Medrese'de olduğu gibi revaksız avlunun örtülmesinden meydana gelmiştir (Şekil 4.11).



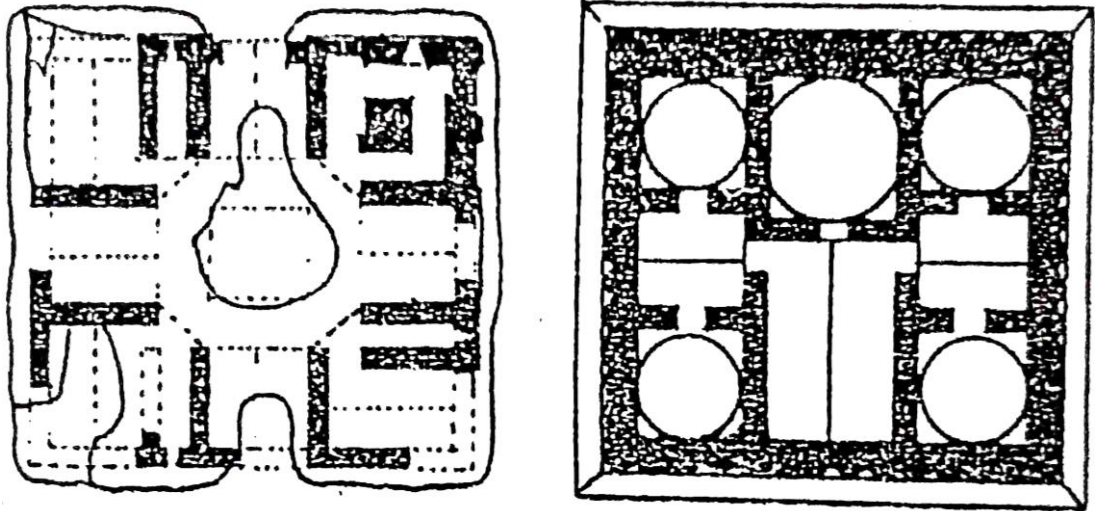
Şekil 4.10. Atabey Ertokuş Medresesi'nin kapalı revaklı avlusu (URL-26)



Şekil 4.11. Karatay Medresesi'nin kapalı revaksız avlusu (URL-38)

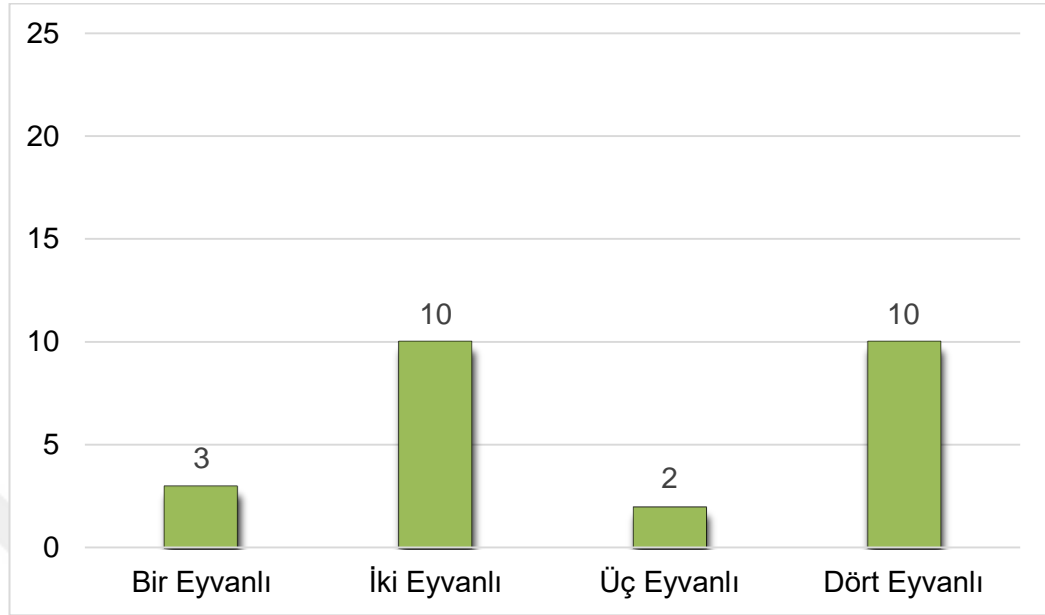
Kapalı avlulu medreselerin coğrafi konumları incelendiğinde ise bu medreselerin çoğunlukla Orta Anadolu'da yer aldığı görülür. Konya, Atabey, Kırşehir, Çankırı ve Çay, kapalı avlulu medreselerin bulunduğu yerleşim birimleridir. Niçin bu medrese yapıları Orta Anadolu'da yığılmıştır? Bu durum o coğrafyanın iklimsel bir gerekliliği midir yoksa verilen eğitim türünün gerektirdiği bir ihtiyaç mıdır? Ya da sadece baninin tercihi mi belirleyicidir? Yapılan incelemeler neticesinde Konya'da hem kapalı avlulu medreselerin hem de açık avlulu medreselerin inşa edildiği görülmüştür. Dolayısıyla, coğrafyadan kaynaklı bir sebep dile getirmek yanlış olur. Ayrıca eğitim türü açısından bakılacak olursa hem Karatay Medresesi'nde hem de Sırçalı Medrese'de fıkıh eğitimi verilmiştir. Lakin Karatay Medresesi kapalı avlulu, Sırçalı Medrese ise açık avlulu plan şemasına sahiptir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, mevzu bahis durumun, eğitim türünden kaynaklandığı söylenemez. Medreselerin kapalı veya açık avlulu olması durumu belki de sadece baninin bir tercihidir.

Kapalı avlulu medrese yapılarına, günümüzde sadece Anadolu'da rastlanmaktadır. Karatay Medresesi ile İnce Minareli Medresesi'nin eyvanla birleştirilmiş kubbeli avlusunun, tarihte başka bir benzeri bulunmamaktadır. (Peker, 2019) Yani bu medrese tipi Anadolu'ya özgün bir yapı tipidir. Galina Pugaçenkova'nın "Orta Asya Evleri" çalışmasında planlarını çıkardığı evlerin (Şekil 4.12.), eyvanlı ve avlusunun da kubbeyle örtülü olması, kapalı avlulu medrese yapısının menşesine dair dikkate değer bir ipucudur. (Kuban, 1965) Belki de bu ev tipi, 13. yüzyıl Anadolu coğrafyasında yaygın bir kullanıma sahipti. Dolayısıyla bu medrese yapıları, yaygın bir ev tipinin daha gelişmiş, kamusallaşmış bir hali olarak karşımıza çıkmış olabilir.



Şekil 4.12. Türkistan'da ikamet yapıları, Pugaçenkova (Kuban, 1965)

Eyvan:



Şekil 4.13. Eyvan sayısına göre medreseler

Eyvan, Anadolu Selçuklu medreselerinde muhakkak bulunan, avluya açılan, medresenin genel kurgusuna yön veren ve bir aks çizen çok işlevli yarı açık bir mekândır. Medreseden medreseye hem işlevsel bakımdan hem de sayısı bakımından değişiklikler gösterir. Bazen bir istirahat mekânı, bazen bir dersane bazen de bir mescid işlevi görür. Eyvan sayısı medreseden medreseye farklılıklar gösterse de her medresede ekseriyetle bir ana eyvan bulunmaktadır. Ana eyvan, diğer eyvanlardan farklı, daha büyük ebatlarda ve anıtsal bir görünüm ile inşa edilmiştir (Şekil 4.14).

İncelenen medrese yapılarında sayısı itibariyle dört çeşit eyvan görülmektedir. Ağırlıklı olarak iki eyvanlı<sup>17</sup> ve dört eyvanlı<sup>18</sup> plan şeması öne çıkmaktadır. Rakam olarak düşük de olsa bir eyvanlı<sup>19</sup> ve üç eyvanlı<sup>20</sup> plan şemalarının da kullanılmış olması Anadolu Selçuklu medrese mimarisindeki çeşitliliği göstermektedir (Şekil 4.13).

<sup>17</sup> İki eyvanlı medreseler şunlardır: *Ali Gav Medresesi (13. yüzyılın ilk çeyreği)*, *Huand Hatun Medresesi (1237-46)*, *Sırçalı Medrese (1242)*, *Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi (1242)*, *Kalehisar Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı)*, *Hacı Kılıç Medresesi (1249-50)*, *Hüseyin Gazi Medresesi (13. yüzyılın ortaları)*, *Alaeddin Medresesi (1262-63)*, *Tokat Gök Medrese (1275)*, *Çay Taş Medresesi (1278-79)*

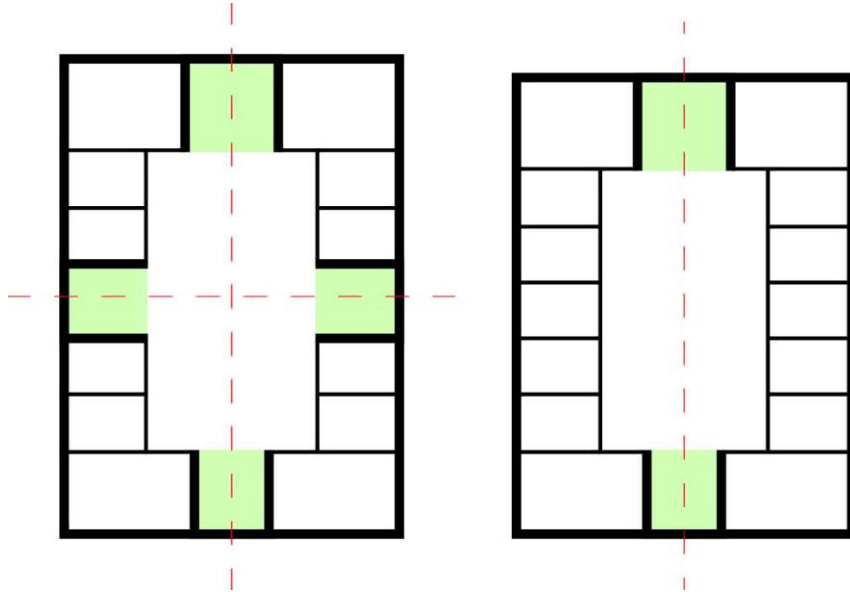
<sup>18</sup> Dört eyvanlı medreseler şunlardır: *Kayseri Gıyasiye Medresesi (1205-06)*, *Antalya İmaret Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı)*, *Avgunu Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı)*, *Akşehir Taş Medrese (1250)*, *Kayseri Sahibiye Medresesi (1267-68)*, *Sivas Gök Medrese (1271)*, *Buruciye Medresesi (1271-72)*, *Sivas Çifte Minareli Medrese (1271-72)*, *Çaca Bey Medresesi (1272-73)*, *Erzurum Çifte Minareli Medrese (1270-91)*.

<sup>19</sup> Bir eyvanlı medreseler şunlardır: *Atabey Ertokuş Medresesi (1224)*, *Karatay Medresesi (1251-52)*, *İnce Minareli Medrese (1264)*.

<sup>20</sup> Üç eyvanlı medreseler şunlardır: *Ümmühan Hatun Medresesi (1207-08)*, *Seraceddin Medresesi (1238-39)*



Şekil 4.14. Huand Hatun Medresesi ana eyvanı (Safa Meral, 2020)



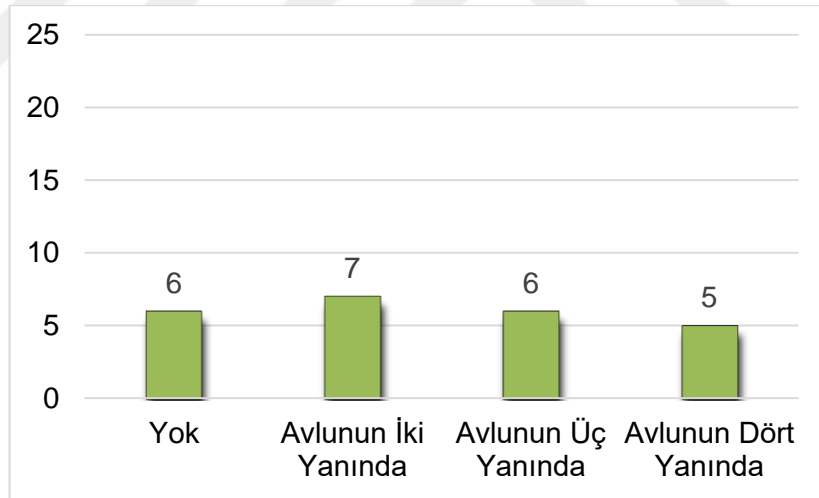
Şekil 4.15. İki ve dört eyvanlı medreselerin şematik gösterimi



Bir eyvanlı plan şemasına sahip medreselerin tümü, aynı zamanda kapalı avlulu medreselerdir. Bir eyvanlı medreselerde eyvan, avlunun merkezine dik doğrultuda konumlandırılmıştır. İki eyvanlı medreselerde, giriş eyvanı ile ana eyvan, avlunun merkezine dik doğrultuda, aynı aks üzerinde yer almaktadır (Şekil 4.15.). Üç eyvanlı medreselerde ana eyvan, avlunun merkezine dik aksta, diğer eyvanlar ise bu aksa dik doğrultuda, aynı aks üzerinde ve iki yanda konumlandırılmıştır. Dört eyvanlı medreselerde ise eyvanlar ekseriyetle birbirini dik kesen iki aksın uçlarında bulunmakta, ana eyvan giriş eyvanı ile aynı aks üzerinde yer almaktadır (Şekil 4.15.).

Bazı kaynaklarda, her bir eyvanın dört mezhepten biri için tesis edildiğine dair bir yorum bulunmaktadır. Aptullah Kuran, bu yorumu reddetmektedir. Ona göre bu yorum, Mısır'da, her ne kadar bazı medreseler için doğru olsa da genel olarak belirlenmiş böyle bir kaide bulunmamaktadır (Kuran, 1969). Ağırlıklı olarak Hanefi medreselerinin bulunduğu Anadolu'da, dört farklı tipte eyvanın bulunması (Şekil 4.13.), özellikle Anadolu coğrafyası için bu tezi çürütmektedir.

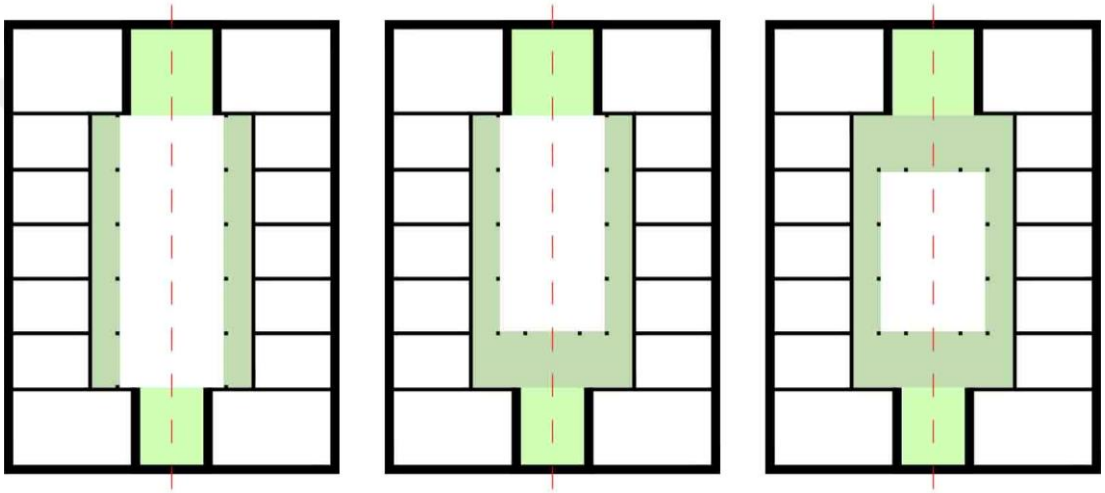
Revak:



Şekil 4.16. Revakların konumlanış biçimleri

Revaklar, özellikle olumsuz hava şartlarında, mekânlar arası dolaşımı kolaylaştırmaktadır. (Demiralp, 2006) Boyuna uzayan yarı açık bir mekân olması hasebiyle, kapalı mekânların önünde, avluda gölgelikli alanlar oluştururlar. Anadolu Selçuklu medreselerinde revak kullanımı, sık rastlanan bir durumdur. İncelenen medrese yapılarının çoğunda revak vardır. Bu medreseler içerisinde açık avlulu olanların neredeyse hepsinde revak bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak avlunun iki

yanına<sup>21</sup> ve üç yanına yaslı<sup>22</sup> biçimi kullanılmıştır (Şekil 4.16.). Avlunun dört yanında revak bulunan medrese sayısı ise 5 adettir.<sup>23</sup> Eğer revak, avlunun iki yanındaysa talebe hücrelerinin ve yan eyvanların önünde, avlunun üç yanındaysa giriş eyvanı ve talebe hücrelerinin önünde yer almaktadır (Şekil 4.17.). Avlunun üç yanında revak bulunan medreselerde revak, genellikle ana eyvanın önünde dönmektedir. “Ana eyvanın anıtsallığını gölgelememek için avlunun, ana eyvanın bulunduğu kenarına revak inşasından genellikle kaçınılmıştır.” (Demiralp, 2006) Revakın avlunun dört yanında olduğu medreselerde de revak, ana eyvanın önünde onun anıtsallığına uygun bir biçimde dönmektedir.



Şekil 4.17. İki eyvanlı plan şeması üzerinden revak tiplerinin şematik gösterimi

Mescid:

İncelenen medrese yapılarına bakıldığında genel olarak mescid için ayrıca müstakil bir mekân çözülmediği, hususi olarak medrese içerisinde çözülmüş mescid sayısının ise sadece 4 olduğu görülür<sup>24</sup> (Şekil 4.18.). Bu medreseler, inşa edildikleri tarih itibarıyla Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi (1243-1277) ile Dağılma Dönemi'ne (1277-1308) denk gelmektedir. İçlerinde en erken tarihli olan medrese 1271 yılında

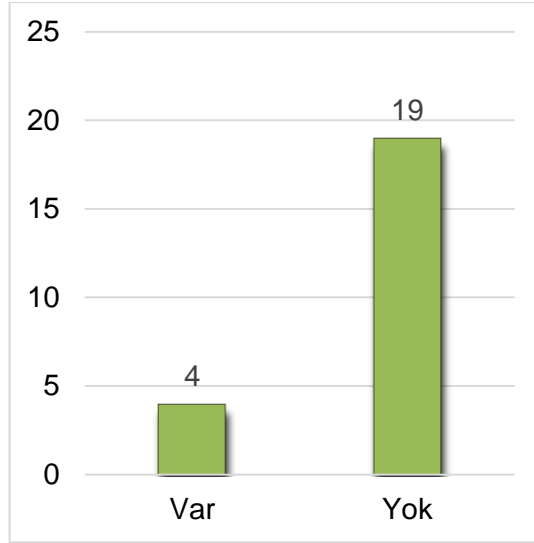
<sup>21</sup> Avlunun iki yanına yaslı medreseler şunlardır: *Kayseri Gıyasiye Medresesi (1205-06)*, *Antalya İmaret Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı)*, *Kalehisar Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı)*, *Akşehir Taş Medrese (1250)*, *Alaeddin Medresesi (1262-63)*, *Sivas Gök Medrese (1271)*, *Buruciye Medresesi (1271-72)*.

<sup>22</sup> Avlunun üç yanına yaslı medreseler şunlardır: *Ümmühan Hatun Medresesi (1207-08)*, *Sırçalı Medrese (1242)*, *Avgunu Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı)*, *Hacı Kılıç Medresesi (1249-50)*, *Kayseri Sahibiye Medresesi (1267-68)*, *Tokat Gök Medrese (1275)*.

<sup>23</sup> Avlunun dört yanına yaslı medreseler şunlardır: *Ertokuş Medresesi (1224)*, *Huand Hatun Medresesi (1237-46)*, *Seraceddin Medresesi (1238-39)*, *Ali Gav Medresesi (13. yüzyılın ilk çeyreği)*, *Erzurum Çifte Minareli Medrese (1270-91)*.

<sup>24</sup> Bu 4 medresenin ikisi İlhanlılar tarafından yaptırılmıştır. Mescidi bulunan medreseler şunlardır: *Sivas Gök Medrese (1271)*, *Buruciye Medresesi (1271-72)*, *Tokat Gök Medrese (1275)*, *Erzurum Çifte Minareli Medrese (1270-91)*.

inşa edilmiştir. Bu medreseler Sivas'ta yer alan Gök Medrese ve Buruciye Medresesi'dir. Bu dört medresenin ikisi İlhanlılar tarafından yapılmıştır.



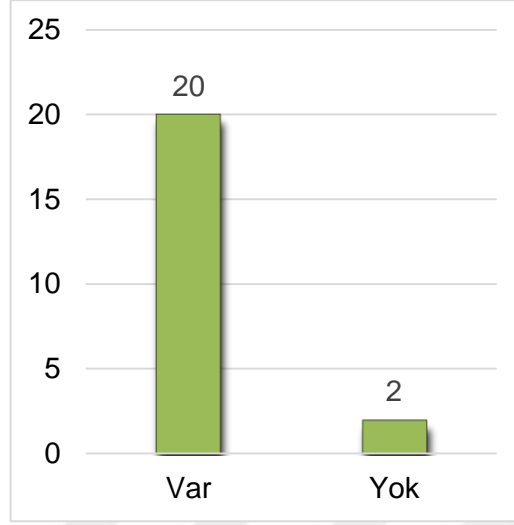
Şekil 4.18. Mescid mekânının varlığına göre medreseler

Daha önce de ifade edildiği üzere eyvanlar çok işlevli mekânlardır. Ana eyvan, yazlık dersane işlevinin yanı sıra, mescid olarak da kullanılmaktadır. Eyvan içerisinde kıble istikametinde açılan mihrap nişi, bu bilgiyi doğrulamaktadır. Ayrıca Akşehir Taş Medrese ve İnce Minareli Medrese'de görüldüğü üzere mescid, müstakil bir mekân olarak dışarıya da hizmet vermektedir. Lâkin bu yapılarda mescid, medrese plan şemasının dışında kaldığı ve daha çok bir mahalle mescidi pozisyonunda olduğu için medresenin bir mekânı olarak değil, bağımsız bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu analiz çalışmasına, medrese içerisinde bulunan türbeye ait mescid mekânı, dâhil edilmemiştir. Çünkü mescid, medreseden ziyade türbenin kullanımı için yapılmıştır.

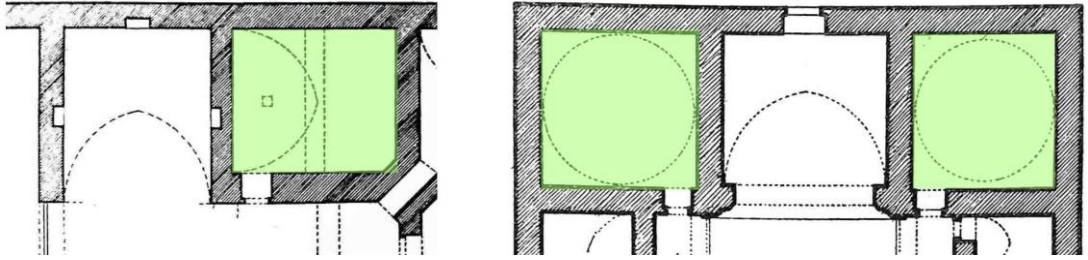
#### Kışlık Dershane:

Dershane, bir eğitim mekânı olan medreseler için binayı oluşturan en önemli mekânlardan biridir. Daha önce ifade edildiği üzere ana eyvan, yazlık dersane işleviyle de kullanılmaktadır. Lâkin soğuk kış aylarında kullanılmak üzere kapalı bir dershane de ihtiyaç vardır. İncelenen medrese yapılarının neredeyse hepsinde, kışlık dersane bulunmaktadır (Şekil 4.19.). Genellikle kışlık dershaneler, plan konumu itibarıyla ana eyvanın sağında veya solunda, ona bitişik nizamda, ya tonoz ya da kubbeyle örtülü bir biçimde çözülmüştür (Şekil 4.20.). Dershaneler, girişlerinin

büyüklikleri ve süslemeleriyle medresedeki diğer mekânlardan ayrılmaktadır. (Demiralp, 2006)

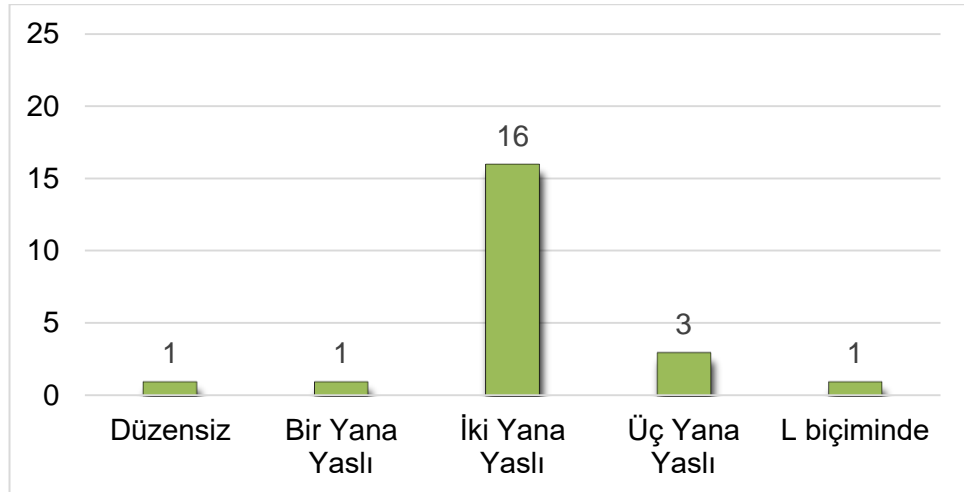


Şekil 4.19. Kışlık dershanenin varlığına göre medreseler



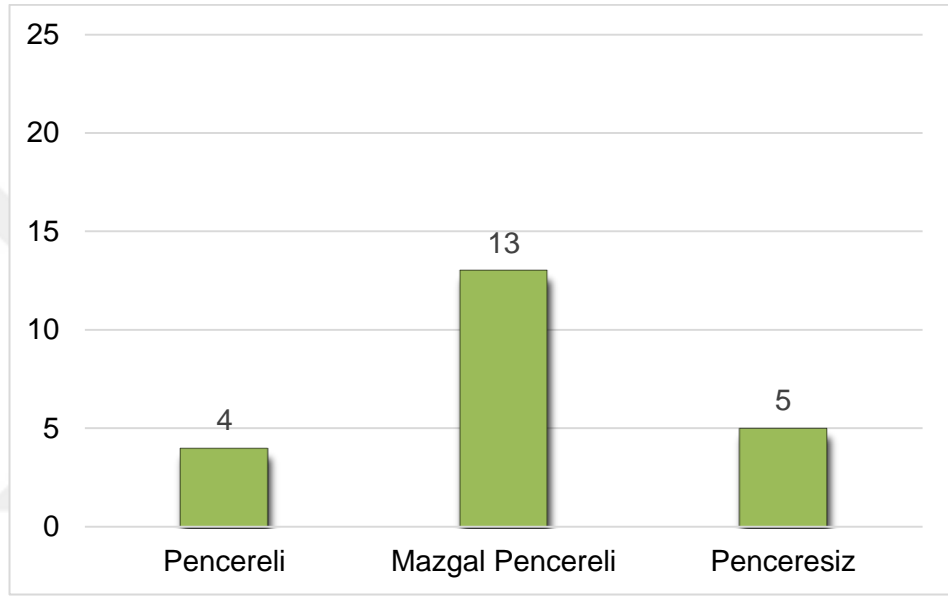
Şekil 4.20. Hacı Kılıç Camii (sol) ve Akşehir Taş Medrese'de (sağ) yer alan kışlık dershaneler

Talebe Hücreleri:



Şekil 4.21. Talebe hücrelerinin konumuna göre medreseler

Bir eğitim kurumu olarak medreseler, vakfiyede belirtilen şartlar çerçevesinde belirli sayıda talebeye eğitim vermekte, onların ibâte ve iâşesini karşılamaktadır. Bu sebepten dolayı, medreselerde yatılı olarak kalan talebelerin, dinlenecekleri odalara ihtiyaçları vardır. İncelenen medrese yapılarında bu talebe hücreleri, tekil örneklerin haricinde, genellikle avlunun iki yanına yaslı olarak konumlandırılmıştır (Şekil 4.21.) Bu odalar küçük ebatlarda vücuda getirilmiştir. Kayseri Sahibiye Medresesi'nde ise farklı bir mantığa gidilmiş, diğer medreselerden ayrılarak L formunda, koğuş tipi oda çözümü yapılmıştır.



Şekil 4.22. Talebe hücrelerindeki pencerenin durumuna göre medreseler

Talebe hücrelerinde dış mekâna pencere açıklığı bulunan medrese sayısı, oldukça azdır. Analiz çalışmasında yapıların şu anki durumlarından hareketle veriler toplanmıştır. Grafiğe aktarılan verilerde, dikkat edilmesi gereken bir husus da vardır. Bazı medrese yapılarında, pencere durumu, talebe hücrelerin hepsi için aynı değildir. Mesela Erzurum Çifte Minareli Medrese'de talebe hücrelerinin bir kısmı penceresiz, bir kısmı ise mazgal pencerelidir. Sırçalı Medrese'de ise zemin kat mazgal pencereli, üst kat normal pencerelidir. Bu tarz durumlarda, Erzurum Çifte Minareli Medrese, mazgal pencereli olarak, Sırçalı Medrese ise hem mazgal pencereli hem de pencereli olarak kabul edilmiştir. Bu yöntem çerçevesinde, dış mekâna penceresi bulunan sadece 4 medrese yapısının olduğu görülmüştür.<sup>25</sup> Diğer medreseler ya mazgal

<sup>25</sup> Dış mekâna penceresi olan medreseler şunlardır: *Atabey Ertokuş Medresesi (1224)*, *Sırçalı Medrese (1242)*, *Alaeddin Medresesi (1262-63)*, *Tokat Gök Medrese (1275)*.

pencereli<sup>26</sup> ya da penceresizdir<sup>27</sup> (Şekil 4.22.). Mazgal pencerenin (Şekil 4.23.), dış mekânla sağladığı irtibatın zayıflığı düşünülürse, tüm bu verilerden Anadolu Selçuklu medreselerinin, genel olarak dışa kapalı bir kurguda inşa edildiği anlaşılmaktadır.



Şekil 4.23. Avgunu Medresesi'nin mazgal penceresi ve çörtlenleri (Safa Meral, 2020)



Şekil 4.24. Seraceddin Medresesi, çatısında yer alan dendanlar (Safa Meral, 2020)

<sup>26</sup> Mazgal pencereli medreseler: Ümmühan Hatun Medresesi (1207-08), Ali Gav Medresesi (13. yüzyılın ilk çeyreği), Seraceddin Medresesi (1238-39), Sırçalı Medrese (1242), Antalya İmaret Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı), Avgunu Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı), Hüseyin Gazi Medresesi (13. yüzyılın ortaları), Karatay Medresesi (1251-52), Kayseri Sahibiye Medresesi (1267-68), Sivas Gök Medrese (1271), Caca Bey Medresesi (1272-73), Çay Taş Medresesi (1278-79), Erzurum Çifte Minareli Medrese (1270-91).

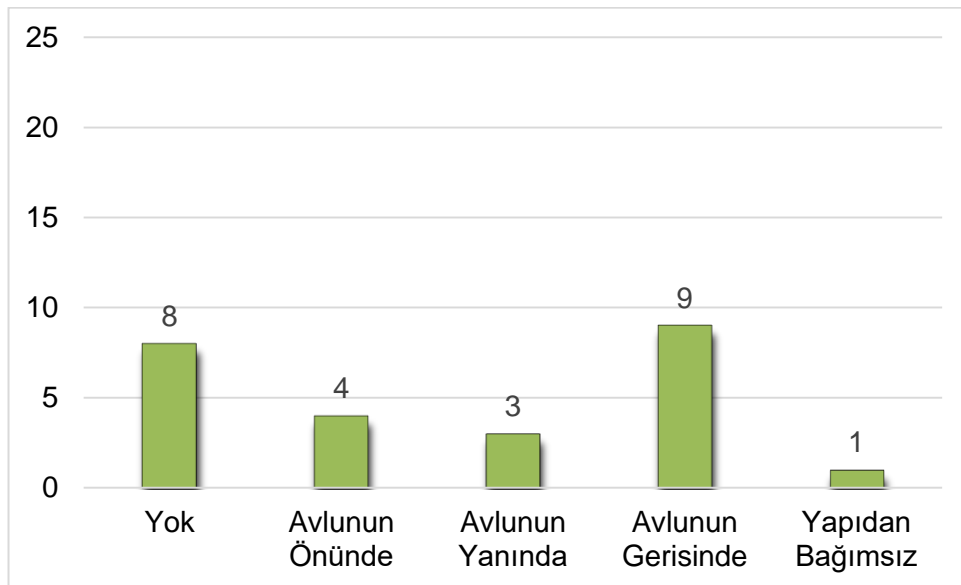
<sup>27</sup> Penceresiz medreseler: Kayseri Gıyaside Medresesi (1205-06), Huand Hatun Medresesi (1237-46), Hacı Kılıç Medresesi (1249-50), Akşehir Taş Medrese (1250), Buruciye Medresesi (1271-72).

Medreseler, adeta bir kale görünümüne sahiptir (Şekil 4.24.). Bu dışa kapalılığa dair farklı sebepler dile getirilmektedir. Anadolu Selçuklu asırları neredeyse sürekli bir mücadele ve savaş ortamı içerisinde geçmiştir. Bu bağlamda inşa edilen yapılarda birincil öncelik, emniyetin tesisini sağlamak olabilir. Sanki yapı, çıkabilecek bir savaşta, derhal savunma yapısına dönüştürülebilecek bir kurguda tasarlanmıştır. Bu noktada, yapının şehir içerisindeki konumu, önemli bir rol oynamış olabilir. Eğer yapı, şehir surlarının içerisinde, daha güvenli bir ortamda inşa edilmişse belki de, pencere boşlukları ona göre daha geniş açılmıştır. Mesela Erzurum Çifte Minareli Medrese, iç surlara bitişik bir nizamda inşa edilmiştir ve talebe hücrelerinden dışarıya açılan bir penceresi bulunmamaktadır. Ali Uzay Peker, bu durumu daha farklı yorumlayarak, Anadolu Selçuklu mimarisinde görülen bu dışa kapalılığın, korunaklı ve ayrımlaştırılmış bir iç dünyayı oluşturmayı hedeflediğini söylemektedir. (Peker, 2019)

Bu dışa kapalılığın bir başka nedeni olarak da yapının sıcaklık düzeyinin, konfor şartlarına uygun bir düzeyde tutulmak istenmesinden kaynaklanmış olabileceği ifade edilmektedir. Ali Uzay Peker, bu yorumu şu şekilde belirtmiştir: (Peker, 2019)

“Bir başka neden de az pencereli, kalın duvarların kış mevsiminde nispeten ılık, yaz mevsiminde ise serin mekânlar sağlamasıdır. Bunun önemli bir kaygı olduğunu iç mekânlarda oda giriş kapılarının alçak olması gösterir. Ayrıca, çoğu sağlam taş tonozlarla örtülü bu binalar güçlü duvarlara ihtiyaç göstermiştir. Kapalılığın bir başka nedeni de bu binaların yapıldığı dönemde etraflarında var olan kentsel doku olabilir. Örneğin eski Kayseri sokaklarının bitişik nizam yapı adaları, Selçuklu anıt eserlerinin de bitişik yapılar bulunabileceğini düşündürür. Bu nedenle ağır duvarlar tercih edilmiş olabilir.”

Türbe:



Şekil 4.25. Türbenin konumuna göre medreseler

Anadolu Selçuklularda, medrese banilerinin öldükten sonra banisi oldukları medrese içerisinde gömülmeleri sık rastlanan bir durumdur. İncelenen Anadolu Selçuklu medrese yapılarının çoğunda bir türbe bulunur. Lâkin türbenin, plan şeması içerisindeki konumu ve biçimi konusunda kesin çizgiler yoktur. Biçim olarak bir eyvanın türbeye dönüştürüldüğü türbeler olduğu gibi kare planlı veya ona yakın formda, külahlı kümbet biçiminde türbeler (Şekil 4.26) ve kubbeli türbeler de vardır.



Şekil 4.26. Gıyasiye Medresesi'nde yer alan türbe yapısı (Safa Meral, 2020)

Türbe, çoğunlukla bir eyvanın yanında yer almaktadır. Bazen ana eyvana, bazen giriş eyvanına bazen de yan eyvanlardan birine bitişik konumdadır. Bunların haricinde Çay Taş Medresesi'nde türbe, medreseden bağımsız bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan analiz çalışmasında türbenin yapı içerisindeki konumuna göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Türbe, eğer medresenin giriş eyvanının bulunduğu ön kısımda yer alıyorsa “avlunun önünde”, ana eyvanın bulunduğu arka kısımda yer alıyorsa “avlunun gerisinde” diye tanımlanmıştır. Anadolu Selçuklu medreselerinde



türbe, ağırlıklı olarak avlunun gerisinde<sup>28</sup> ve önünde konumlandırılmıştır. Avlunun önünde<sup>29</sup> konumlandırılan medrese sayısı 4, avlunun yanında<sup>30</sup> konumlandırılan medrese sayısı ise 3 adettir (Şekil 4.25.). Binaya bitişik nizamda olup, yapıdan bağımsız olarak inşa edilmiş türbenin bulunduğu medrese sayısı ise sadece 1 tanedir.

Medreselerde, türbenin varlığı esasında Anadolu dışındaki medrese yapılarında da görülmektedir. Bağdat'ta, Nizamiye Medresesi'nden dört ay önce, 1067 yılında, Büyük Selçuklu vezirlerinden Şerefülmülk Ebû Saîd el-Hârizmî tarafından yaptırılan medrese, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin (ö. 767) mezarının hemen yanında inşa edilmiştir. (Uluçam, 1991) Aynı zamanda Şerefülmülk, bu mezarın üzerine bir türbe yaptırmıştır. Türbe ve medrese ilişkisine bir başka örnek daha verilebilir. Asad Talas, yaptığı araştırmalar sonucu ulaştığı bir kaynakta<sup>31</sup>, Emir Mercan bin Abdullah isimli şahsın, 1357 senesinde cami ve okulunu, Nizamiye'nin planına dayanarak taştan ve iki katlı olarak inşa ettiği ve bu yapının zemin katında kuyunun solunda esas salon ve kurucusunun mezarının yer aldığı anlatılmaktadır. (Talas, 2000) Bu bilgi ışığında, Nizamiye medreselerinde de yapı içerisinde bir türbenin bulunabileceği düşünülebilir. Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere, medrese ile türbenin birlikteliği Anadolu Selçuklu medreselerine kadar uzanan bir gelenektir. Medresenin banisi kurucusu olduğu yapı içerisine gömülmekteydi. Belki de burada baninin, uzun yıllar ayakta kalmasını ümit ettiği, bir hayır kurumu olarak vücuda getirdiği medresede; unutulmamak, hatırlanmak, dualarla anılmak gibi bir arzusu vardır.

Havuz:

Anadolu Selçuklu medrese yapılarında; açık avlulu olsun veya kapalı avlulu olsun, avlunun merkezinde bir havuz bulunmaktadır. İncelenen medrese yapıları içerisinde, her ne kadar sayıca havuzun bulunmadığı medrese sayısı fazla olsa da, 11 adet medrese yapısında havuzun bulunması önemli bir veridir (Şekil 4.27).

Açık avlulu medrese yapılarının bir kısmında havuz bulunmamasına karşın kapalı avlulu medreselerin tümünde mutlaka bir havuz bulunmaktadır (Şekil 4.28.). Kapalı

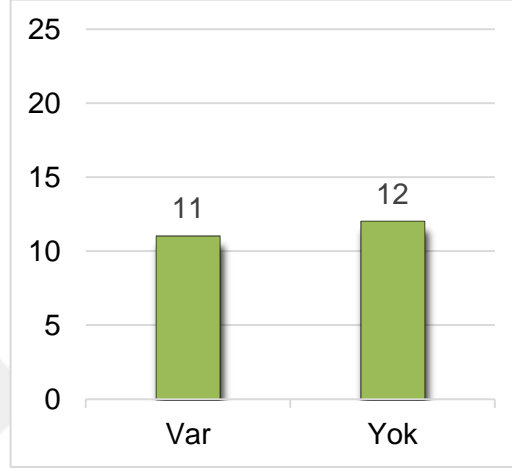
<sup>28</sup> Avlunun gerisinde türbesi bulunan medreseler şunlardır: *Ümmühan Hatun Medresesi (1207-08)*, *Ali Gav Medresesi (13. yüzyılın ilk çeyreği)*, *Atabey Ertokuş Medresesi (1224)*, *Huand Hatun Medresesi (1237-46)*, *Hüseyin Gazi Medresesi (13. yüzyılın ortaları)*, *Karatay Medresesi (1251-52)*, *Alaeddin Medresesi (1262-63)*, *Tokat Gök Medrese (1275)*, *Erzurum Çifte Minareli Medrese (1270-91)*.

<sup>29</sup> Avlunun önünde türbesi bulunan medreseler şunlardır: *Sırçalı Medrese (1242)*, *Avgunu Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı)*, *Buruciye Medresesi (1271-72)*, *Caca Bey Medresesi (1272-73)*.

<sup>30</sup> Avlunun yanında türbesi bulunan medreseler şunlardır: *Kayseri Gıyasiye Medresesi (1205-06)*, *Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi (1242)*, *Akşehir Taş Medrese (1250)*.

<sup>31</sup> Mahmud Şükrü Alusi'nin "Mesâcidu Bağdat ve Âsârühâ" isimli eseri (Talas, 2000)

avlulu medreselerde havuz, ortası delik kubbeden içeriye alınan yağmurun toplandığı bir mimari öge işlevi de görmektedir. Esasında belki de tüm bu medrese yapılarında havuz bulunmaktaydı. Aptullah Kuran pek çoğunun zamanla kaybolduğunu söylemektedir. (Kuran, 1969) Havuz, sesi ve görüntüsü itibariyle rahatlatıcı etkisinden dolayı bir eğitim mekânının ihtiyacı olan dingin bir ortamı sağlayabilmek amacıyla medrese yapılarının, vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiş olabilir.



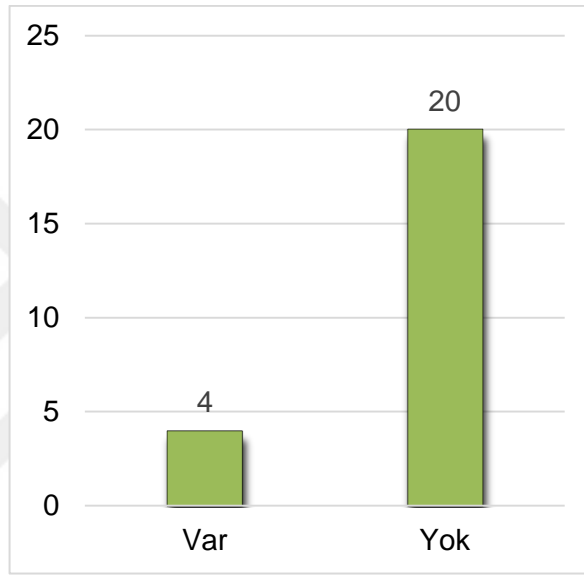
Şekil 4.27. Havuzun varlığına göre medreseler



Şekil 4.28. Pervane Medresesi'nin avlusunda yer alan havuz (URL-31)

Havuzun mimarideki yerine dair anlam atfeden yorumlar bulunmaktadır. Ahmet Çaycı, suyun bütün canlılar için zaruret olması sebebiyle merkeze yerleştirildiği ve mimaride de havuzun mekânın merkezini teşkil ettiğini ifade eder. "...iç avlu ortasındaki havuz ve onun üstündeki aydınlık feneriyle bütünleşen mihver anlayışı, mekândaki aynı eksen üzerine bina edilen ikilinin imtizacını oluşturur. Bu asal eksen kosmostaki su ve semavat gibi iki önemli unsurun bileşenleridir. İslam mimarisinde su ile aydınlık fenerinin aynı aks üzere olması buna istinat etmelidir." (Çaycı, 2017)

Mutfak, Abdesthane, Hela, Kütüphane:



Şekil 4.29. Hela mekânının varlığına göre medreseler

Anadolu Selçuklu medreselerinde mutfak, hela, abdesthane gibi mekânların nasıl ve nerede çözüldüklerine dair maalesef kesin ve net bilgiler bulunmamaktadır. Birkaç örnekte bu mekânların varlığına rastlanmaktadır. Huand Hatun Medresesi'nin ana eyvanının solunda yer alan odayı, Albert Gabriel, mutfak olarak tahmin etmektedir. (Kuran, 1969) 1995-96 yılında Sivas Gök Medrese'de yapılan çalışmalar sonucunda üç kabinli bir abdesthanenin varlığı tespit edilmiştir. (Kuban, 2002) Haricen incelenen medrese yapılarında, sadece 4 medresede hela bulunmaktadır<sup>32</sup> (Şekil 4.29.) ve bunların bazısı da tahminden ibarettir.

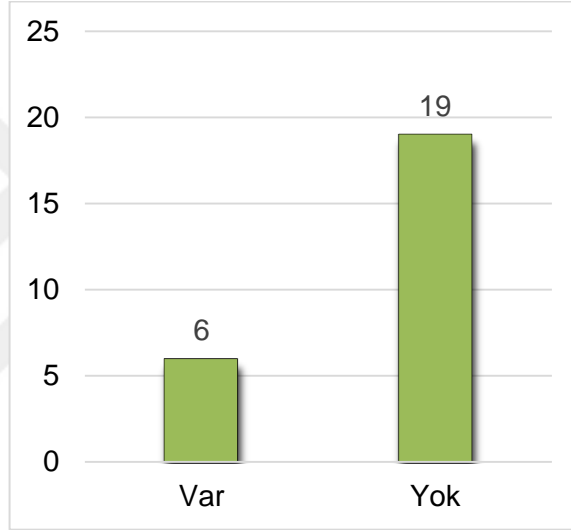
Aptullah Kuran, Bursa Hüdavendigâr Cami-Medresesi'nin yanında müstakil olarak bulunan hela binasından yola çıkarak Anadolu Selçuklu medreselerinde de benzer bir

<sup>32</sup> Helası bulunan medreseler şunlardır: *Atabey Ertokuş Medresesi (1224)*, *Kalehisar Medresesi (13. yüzyılın ilk yarısı)*, *Alaeddin Medresesi (1262-63)*, *Sivas Gök Medrese (1271)*.

durumun olabileceğini, medresenin dışında müstakil bir yapıda bu ihtiyacın karşılanabileceğini söylemektedir. (Kuran, 1969) Yine medresenin dışında, mutfak ve yemek ihtiyacının karşılandığı müstakil bir yapıdan bahsedilebilir. Mesela Akşehir Taş Medrese'nin bulunduğu yapı grubunun bir parçası olan imaret içerisinde, medrese talebelerinin yemek ihtiyacının karşılandığı belirtilmektedir. (Sözen, 1970)

Vakfiyelerde kitapların korunduğu bir kütüphane mekânından ve bu mekândan sorumlu bir görevlinin varlığından söz edilse de maalesef günümüzde bu mekânın yeri kesin olarak bilinmemektedir. (Demiralp, 1999)

Minare:



Şekil 4.30. Minarenin varlığına göre medreseler

Minareler İslam coğrafyasında ekseriyetle caminin bir elemanı olarak karşımıza çıkar. Lakin Anadolu Selçuklu yapılarında sadece camilerde değil medreselerde de minarenin kullanıldığı görülür. İncelenen medrese yapılarının 6'sında minare bulunmaktadır<sup>33</sup> (Şekil 4.30). İlk minareye Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi'nde (1243-1277) rastlanılmaktadır. Vezir Sâhib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılan Akşehir Taş Medrese (1250) ile İnce Minareli Medrese (1264), Anadolu'da, minarenin bir medresenin yanında konumlandırıldığı ilk örneklerdir. Esasında daha erken tarihli Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nde (1249-1250) de minare bulunur. Lâkin burada minare, konumu itibariyle camiye aittir.

<sup>33</sup> Minaresi bulunan medreseler şunlardır: *Akşehir Taş Medrese (1250)*, *İnce Minareli Medrese (1264)*, *Sivas Gök Medrese (1271)*, *Sivas Çifte Minareli Medrese (1271-72)*, *Caca Bey Medresesi (1272-73)*, *Erzurum Çifte Minareli Medrese (1270-91)*.

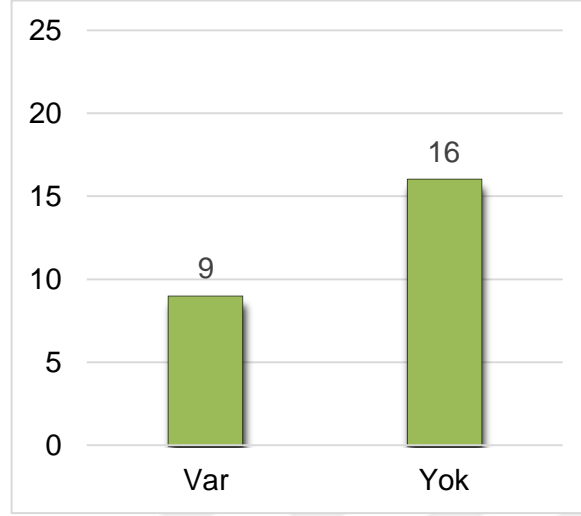
Akşehir Taş Medrese (1250) ile İnce Minareli Medrese (1264) benzer nitelik taşırlar. Her iki medrese de bir yapı grubunun parçasıdır. Medresenin bitişiğinde dışarıya hizmet eden bir mescid bulunmaktadır. Peki minare mescid için mi inşa edilmiştir? Minarenin büyüklüğü ile mescidin büyüklüğü arasındaki orantısızlık, minarenin sadece mescid için değil, onun bağlı bulunduğu yapı grubu için inşa edildiğini gösterir. Bu yapı grubu içerisinde en hâkim yapı ise medresedir.



Şekil 4.31. Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin taş kapısının her iki yanında bulunan minareler (URL-43)

1271 yılı ve sonraki tarihlerde Sivas, Kırşehir ve Erzurum'da inşa edilmiş medreselerde, minareler, Akşehir ve Konya'daki kurgudan farklılaşmaktadır. Artık minare -özellikle Sivas ve Erzurum'da- sadece medresenin bir mimari ögesidir. Çifte minareli medreselerde, minare, taş kapı ile bütünleşik bir yapıda tasarlandığı için medresenin ön cephesini daha heybetli bir görünüme sokmuştur. Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin minarelerinde şerefe yoktur. Burada minarenin artık işlevden ziyade salt görsel bir öge olarak konumlandırıldığı düşünülebilir (Şekil 4.31.). Tüm bu veriler ışığında minarenin, Moğol tahakkümü döneminde, medreselerde yer edinmeye başladığı söylenebilir.

#### Köşe Kuleleri:



Şekil 4.32. Köşe kulelerinin varlığına göre medreseler

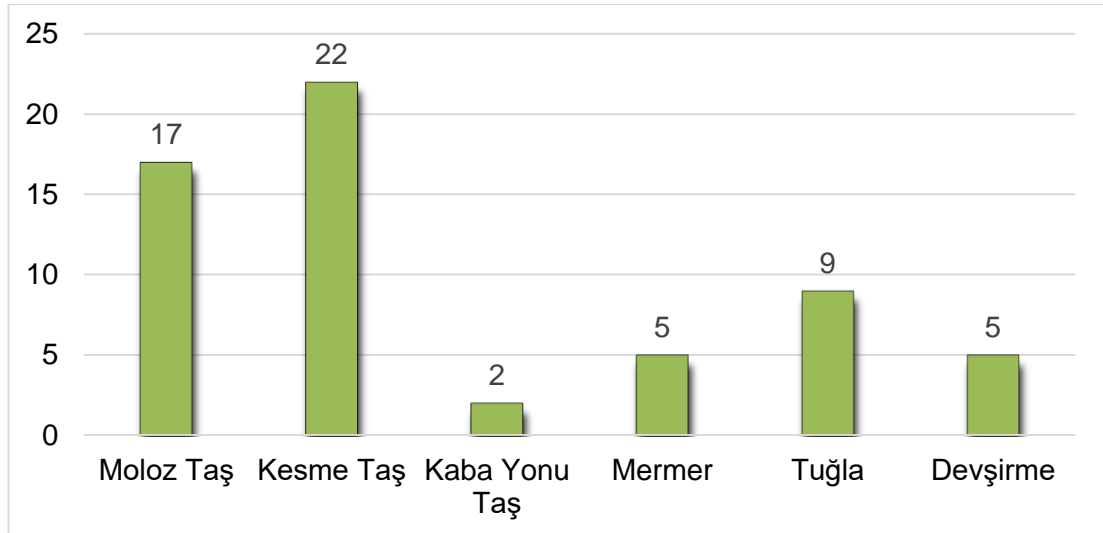
Yapılan incelemeler sonucunda medrese yapılarının çoğunda, köşe kulelerine rastlanmamıştır. Sadece 9 medrese yapısında, köşe kuleleri bulunmaktadır (Şekil 4.32.).<sup>34</sup> İncelenen medrese yapıları içerisinde ilk köşe kulelerine Huand Hatun Külliyesi'nde (1237-1246) rastlanmaktadır. Yine yakın bir tarihte inşa edilmiş olan Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi'nde (1242) de köşe kulesi bulunmaktadır. Bu tarihten uzunca bir müddet sonra Kayseri'de, Sahibiye Medresesi'nde (1267-1268) bu köşe kuleleri görülür (Şekil 4.33.). Esasında köşe kuleleri, daha çok bu tarihten sonra Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi (1243-1277) ile Dağılma Dönemi'nde (1277-1308) görülmeye başlanmıştır. Özellikle Sivas'ta 1271 yılında inşa edilmiş 3 medrese yapısında da köşe kulelerinin kullanılmış olması, dikkate şayandır. Çifte minareli medreselerde, minarelerin, yapıya yüklemiş olduğu heybetli görünüm, köşe kuleleri ile birlikte daha da kuvvetlendirilmiştir. Bu medreselerin ön cephesi, köşe kuleleri ve minareleriyle birlikte muhkem bir görünüme bürünmüştür. İstinat payesi, dayanma payesi, takviye kulesi gibi isimlerle de anılan köşe kulesinin işlevi, esasında duvarı güçlendirme amaçlıdır. Lâkin ağırlıklı olarak Moğol tahakkümü ile birlikte daha çok görünür olmaya başlayan köşe kuleleri, yapılara muhkem bir görünüm katmış, statiksel bir ihtiyacın dışında görsel bir öge olarak da kullanılmıştır.

<sup>34</sup> Köşe kuleleri bulunan medreseler: *Huand Hatun Medresesi (1237-46)*, *Cemâleddin Ferruh Dârü'l-hadîsi (1242)*, *Kayseri Sahibiye Medresesi (1267-68)*, *Sivas Gök Medrese (1271)*, *Buruciye Medresesi (1271-72)*, *Sivas Çifte Minareli Medrese (1271-72)*, *Caca Bey Medresesi (1272-73)*, *Tokat Gök Medrese (1275)*, *Erzurum Çifte Minareli Medrese (1270-91)*.



Şekil 4.33. Sahibiye Medresesi'nde yer alan bir köşe kulesi (Safa Meral, 2020)

Malzeme ve Teknik:



Şekil 4.34. Medreselerde kullanılmış olan malzemeler

Anadolu Selçuklu yapılarına genel olarak bakıldığında yerel malzemeye önem verildiği ve böylelikle şehirden şehre değişen yapı malzemeleri ile farklı görümlere sahip, yere ait medreselerin vücuda getirildiği görülmektedir. Konya ve Kayseri'de

inşa edilmiş medrese yapıları karşılaştırıldığında Kayseri’de ağırlıklı olarak moloz taş ve kesme taş kullanımının olduğu, Konya’da ise bu malzemelerin haricinde, Kayseri’den farklı olarak bütün medrese yapılarında tuğlanın kullanıldığı görülmüştür. Konya’da tuğla kullanımı, Selçuklu dönemi sonrası azalmış ve özellikle süsleme amacıyla uygulanan tuğla kaplamalar, 13. yüzyılın sonlarından itibaren kullanım sahasından çekilmiştir. (Yasa, 2016)

Anadolu Selçuklu medreselerinde, yapı malzemesi olarak çoğunlukla kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır (Şekil 4.34.). Beden duvarlarında, bu malzemelerin haricinde kaba yonu taş ve devşirme taşlar da kullanılmıştır. Tuğla ise taşa kıyasla hafif bir malzeme olduğundan dolayı beden duvarlarına binen yükü azaltmak adına kemer, tonoz ve kubbe gibi üst örtü elemanlarında tercih edilmiştir. Ayrıca minarelerin yapımında da tuğla kullanılmıştır. Mermerin kullanım yeri ise taç kapıdır. Anadolu Selçuklu mimarisinde, taç kapının tezyini açıdan önemi göz önünde bulundurulduğunda, mermerin burada kullanımı, daha anlaşılır hale gelir. İncelenen medrese yapılarında yoğunluklu mermer kullanımı, Moğol Tahakkümü ve Vezirler Dönemi’ne (1243-1277) denk gelmektedir. Bu dönemde dış cepheye olan ilginin artması, kendini burada da göstermektedir.



Şekil 4.35. Hacı Kılıç Camii ve Medresesi'nin beden duvarında yer alan kaba yonu taşlar ve devşirme taşlar (Safa Meral, 2020)

Yapı malzemeleri içerisinde devşirme malzeme kullanımı dikkat çekicidir. İncelenen medrese yapılarının dördünde devşirme malzeme kullanılmıştır. Devşirme malzeme, kubbeyi taşıyan sütun ve beden duvarlarında tercih edilmiştir (Şekil 4.35). Anadolu Selçuklular, kendinden önce var olan antik uygarlıklara ait mimari parçaları, yeni



yaptığı yapılarda kullanmakta bir sakınca görmemiştir. Bu durum, Anadolu Selçukluların devşirmeye “hem oldukça pratik ve işlev odaklı hem de sahiplenici baktığını gösterir.” (Peker, 2019)

Kubbeden duvara geçişi sağlayan Türk üçgeni ise Selçuklular tarafından Anadolu’da icat edilmiş, bunun ilk örneği, Sivas Keykavus Şifahanesi türbesinde tuğladan ve Konya Alaeddin Camii’nde mozaik çini kaplı olarak verilmiştir. (Peker, 2019) Türk üçgeninin haricinde, öte yandan taç kapı ve mihrap nişlerinde mukarnas kullanımı da yaygın olarak tercih edilmiştir. (Peker, 2019)

### **4.3. Yapıların Genel Mimari Karakteri ve Dönemsel Değişimlerin Tipoloji Üzerine Etkisi**

Anadolu Selçuklu Medrese mimarisi, daha önceki bölümlerde ifade edildiği üzere İran yapı geleneğinin bir devamı niteliğindedir. Lâkin İran’dan farklı olarak Anadolu’da ağırlıklı olarak taş malzemenin kullanılması ve bu malzemenin getirdiği strüktürel sebeplerden ötürü ölçek olarak daha küçük yapıların inşa edilmesi yeni bir üslubun oluşmasını sağlamıştır. Medreseler çoğunlukla tek katlıdır ve yapı malzemesi olarak ekseriyetle moloz taş ve kesme taş kullanılmıştır.

Eyvan ve avlu, Anadolu Selçuklu Medreselerinin vazgeçilmez iki mimari unsurudur. Hem kapalı biçimiyle hem de açık biçimiyle, avlu, medresenin merkezini teşkil eden, çevresinde odaların şekillendiği bir mekândır. Yoğun sağır duvarlarıyla dış mekâna sırtını dönen medrese yapısı, zengin taç kapısıyla içeriye davet ettiği insana, adımını attığı avluda farklı bir âlem sunar. Ağırlıklı olarak iki veya dört eyvanlı yerleşimin hâkim olduğu medrese yapısında; giriş eyvanının tam karşısında yer alan anıtsal ana eyvan, iki yanda sıralı talebe hücreleri ve onun önünde gölgelikli alanlar sunan revakların ritmi, avluya adım atan kişiye, dışarının aksine büyük bir zenginlik ve hareket sunar.

Avluda, ekseriyetle, giriş eyvanından ana eyvana doğru uzayan aksın referans alındığı bir simetri hâkimdir. Ana eyvan ise bu aksın sonunda anıtsal bir görünümde tasarlanır. İki katlı medreselerde ise bu anıtsallık muhafaza edilerek eyvan, iki kat yüksekliğinde yapılır. Girişten ana eyvana doğru uzayan aksın haricinde kapalı avlulu medreselerde; avlunun merkezine konumlandırılmış havuzdan, ortası açık kubbeye ve oradan da göğe yükselen düşey yönlü bir aks da vardır. Kapalı avlulu medreselerden olan İnce Minareli Medrese ve Karatay Medresesi’nde eyvan ve kubbenin bir araya geliş biçimi, yeni bir medrese tipolojisini ortaya çıkarmıştır. (Kuban, 2002)

İç mekân ile dış mekânın tezatlığı, dönemin eğitim anlayışı hakkında da ipucu vermektedir. İnsanı dışarıdan soyutlayan mimari kurgu, zengin bir iç mekân sunarak talebenin sadece eğitime odaklanmasını sağlamaktadır. Esasında bu durum, Anadolu Selçuklu medreselerinde, mimari kurgu içerisinde işlevselliğin önemsendiğini göstermektedir. Binanın cephe görünüşlerine pek önem verilmez, odalardan ihtiyaç miktarınca mazgal veya normal pencere açılır ve genel kurgu içerisinde bu pencerelerin yerleşimi önemli değildir. Binanın dış çeperinin düzgün bir formda olması şart değildir, esas düzgün olması istenilen mahal, avludur. Ana eyvan, çok işlevli bir programa sahiptir. Hemyazlık dersane, hem de mescid işlevi görmektedir. Dış cephedeki özensizliğin aksine üzerine epey özenilen, yoğun sembolik anlamlar içeren taç kapıda dahi bu işlevsellikten bahsedilebilir. Çünkü dış cepheyle tezatlık oluşturan taç kapının zengin görüntüsü, yoldan geçen insanın algısını direkt kapı üzerinde yoğunlaştırmakta ve içeriye davet etmektedir.

Yapılan analizler neticesinde büyük siyasi olayların belirleyicisi olduğu dönemsel değişimlerin, Anadolu Selçuklu medrese mimarisine plan bağlamında pek bir yenilik getirdiği söylenemez. Plan bağlamında, mescid mekânına dair bir yenilik gerçekleşmiştir. Moğol tahakkümünün yaşandığı 1271 yılında inşa edilen Sivas Gök Medrese ve Buruciye Medresesi, ardından daha ileri tarihlerde yapılmış olan Tokat Gök Medrese (1275) ve Erzurum Çifte Minareli Medrese'de (1270-1291), plan şeması içerisinde daha öncesinde olmayan hususi bir mescid mahali çözülmüştür. Ayrıca bu dönem yapılarında, ölçek olarak büyüme görülmektedir. İki katlı yapıların çoğunluğu bu dönemde inşa edilmiştir. Bir İlhanlı yapısı olan Erzurum Çifte Minareli Medrese (1270-1291), Anadolu'nun en büyük medrese yapısıdır.

Moğolların medrese yapılarına getirmiş olduğu yenilik, esasında medresenin ön cephesinde gerçekleşmiştir. Köşe kuleleri bu dönemde sık görülmeye başlar. Ayrıca ilk defa minareler, bir medrese yapısıyla bir arada inşa edilmiştir. Köşe kuleleri ve minareleriyle birlikte medrese, dış cephede muhkem bir görünüm alır. "Taç kapılara eklenen iki büyük minare ile sadece medreselere özgü bir cephe düzeni" ortaya çıkar. (Kuban, 2002) Orhan Cezmi Tuncer, İlhanlılar Dönemi'nde görkem ve gösterişin yeğlendiğini, sosyoekonomi ve sosyopolitik etkenlerin manada yoğunlaşmayı arttırdığını ifade eder. (Tuncer, 1986)

## 5. SONUÇ

Selçukluların tarih sahnesine çıkmalarından evvel büyük bir siyasi ve fikri parçalanmışlığın yaşandığı, iç savaşların, kargaşa ortamının hâkim olduğu İslam dünyası, Oğuzların boy boy Müslüman olmaya başladıkları 11. yüzyılda kurulan Selçuklu Devleti ile birlikte büyük oranda tekrar birliğe kavuşur. Kazanılan askeri zaferler ve takip edilen siyaset, geniş ölçekte siyasi parçalanmışlığı, ortadan kaldırmıştır. Lâkin esas manada siyasi parçalanmışlığın ortadan kaldırılabilmesi için fikri parçalanmışlığın yerini birliğe bırakması gerekir. Akıl, eylemlerin belirlenmesinde başat unsurdur. Dolayısıyla birbirine zıt akıllar, birbirine zıt eylemleri doğurur ve zıt akılların öne sürdüğü birden fazla doğru, birbiriyle doğal olarak çatışır, ayrılıklara sebebiyet verir. Hele ki bu mevzular, inanç sistemi ile ilgiliyse, ayrılıkların, daha derin yaşandığı görülür. İşte burada üst iradenin yani devletin, ayrılıkları giderme noktasında, ortak akılı tahkim edici politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Ortak aklın ve bu ortak akılı sürdürülebilir kılan ortak dilin üretiminde eğitim, önemli bir faktördür. Selçuklular, tarihi tecrübenin onlara kattıkları hesaplayıcı, çözümleyici ve düzenleyici bakış açısıyla yeni dâhil oldukları İslam medeniyetini dışarıdan doğru bir şekilde gözlemleyebilmiş ve sorunlara akılcı çözümler üretebilmişlerdir. Parçalı eğitim faaliyetleri yerine, sadece eğitime hasredilen medreseleri tüm ülkeye yaymışlardır. Devlet adamları eliyle kurulan medreseler, eğitimde merkezleşmenin ve devlet kontrolünün önünü açmıştır. Devlet, bu vesileyle aykırı gördüğü inanç ve düşüncelerin önüne geçmeye çalışmıştır. Ortak aklın ve ortak dilin üretiminde önemli bir rol oynayan medreseler, aynı zamanda Sünni ulemanın himayesiyle birlikte Sünni inancı, kurulduğu coğrafyalarda tahkim etmiştir. Öte yandan, her ne kadar merkezîyetçi politikalar, devreye sokulsa da eski Türk devlet ananesinden gelen “devlet hanedanın ortak malıdır” anlayışı devletin asli manada merkezleşmesindeki en büyük engeli oluşturmuştur. Bu durum, devletin ömrünü kısaltan önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu dönemde medreseler, bir devlet kurumu olmadığı gibi bir kanunnameye de tabi olmadığı için eğitimde merkezleşme, nihai bir noktaya erişememiştir. Devlet tarafından belirlenen standart bir müfredat yoktur. Her müderris, ilmi yetkinliğine göre kendi müfredatını kendisi oluşturmaktadır.

Türklerin yeni yurdu haline gelen Anadolu coğrafyasında ise benzer bir amaçla, farklı inançlara sahip bir toplum, kurulan medreselerle belli bir nizama sokulmaya çalışılmıştır. Bu politika, Anadolu'nun Müslümanlaşmasına ve sıkıntılı addedilen görüşlerin bertaraf edilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Büyük Selçukluların yıkılmasından sonra her ne kadar İslam dünyası, tekrar birçok devlete bölünse de yaşanan çatışmalar, inanç ve fikir temelli olmaktan uzak olmuştur. Bu çatışmalar, daha çok devletlerin hâkimiyet sahalarını genişletme, Bizans gibi yabancı devletlerle, haçlı ve Moğol seferleriyle mücadele şeklinde geçmiştir. Dolayısıyla Selçukluların fikir ve eğitim sahasında takip ettikleri politikaların, fikri parçalanmışlığı giderme noktasında etkili olduğu görülmektedir.

Bu politikaların şekillenmesinde, önemli unsurlardan biri de Selçuklu Türklerinin yönetim anlayışı olmuştur. Eski bir inanış olan kut anlayışından doğan cihan hâkimiyeti ve cihan hükümdarı fikri, Türklerin Müslüman olmalarından sonra da devam etmiştir. Bu fikir, kendisini Selçuklu Türklerinde de gösterir. Bu anlayışla hareket eden "cihan hükümdarı", devletçi ve merkezîyetçi politikalarıyla hâkimiyet sahasını belli bir "ortak akıl" üzerinden nizama sokmaya çalışmıştır. Bu "ortak akıl", bir eğitim kurumu olan medreselerle birlikte bir "ortak dil" üzerine tesis etmek de bu politikalardan birisi olmuştur.

Cihan hâkimiyeti mefkûresine sahip olan hükümdarın merkezîyetçi devlet anlayışıyla Selçuklular, Orta Asya'dan Suriye'ye kadar sahip olduğu hâkimiyet sahasında karşılaştığı nice medeniyet ve kültürü; kendi inanç dünyasında eriterek terkip etmiş ve bir senteze ulaştırmıştır. Özellikle farklı inançlardan, farklı dillerden ve farklı kültürlerden rengârenk bir toplum yapısına sahip olan Anadolu'da bu terkipi ve sentezi görmek daha fazla mümkündür. Farklı coğrafyalardan gelmiş âlim ve arif zatlar, Anadolu'da kabul görmüş ve devlet tarafından himaye edilmiştir. Bu şahıslardan İbn Arabî, Mevlana ve Şahabeddin Sühreverdi gibi isimler yeni yollar açmış, Anadolu'ya fikri manada canlılık getirmiştir.

Fikri manada yaşanan bu canlılık ve renklilik, kendisini mimari ve sanatta da göstermiştir. Cihan hâkimiyeti mefkûresine sahip hükümdarın banisi olduğu bir mimari eserde, bu renkliliği görmek daha da fazla mümkündür. Bir yapıyı oluşturan, onu tezyin eden farklı coğrafyaların insanları; örneğin; bir taş ustası, bir tuğla ustası, bir hattat, bir mozaik ustası aynı yapıda bir araya gelebilmektedir. Bu renkli ve canlı ortam, yeni bir mimari üretimin doğmasına sebebiyet vermiş, bir medrese yapısının inşasında sürekli yeni arayışları ve yeni denemeleri beraberinde getirmiştir.

Yapılan analiz çalışmalarında, medreselerin tarihlendiği dönemler incelendiğinde, sanılanın aksine Köseadağ Savaşı (1243) sonrası Anadolu'da başlayan Moğol tahakkümü, sükûnet ortamını her ne kadar etkilese de bütünüyle ortadan kaldırmamış, ilmi faaliyetler devam etmiş ve devlet tüm kurumlarıyla varlığını sürdürmüştür. Fakat vezir Muinüddin Süleyman Pervane'nin idamı (1277) ile devlet tam manasıyla dağılma dönemine girmiş, Moğollar, esas bu tarihten itibaren daha çok görünür olmuşlardır. 1277 yılından sonra Anadolu Selçuklular tarafından inşa edilen medrese yapılarının azlığı, devletin yaşadığı bu dağılmayı, ortaya koyar niteliktedir.

Bu asırda, Anadolu Selçukluların haricinde, sayıca az da olsa İlhanlıların yaptırdığı medrese yapıları da vardır. Mesela Sivas Çifte Minareli Medrese'nin banisi İlhanlı veziri Şemseddin Cüveyni'dir. Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin ise Moğol hükümdarının eşi olan Padişah Hatun tarafından yaptırıldığı söylenmektedir.

Anadolu Selçuklular tarafından inşa edilmiş medreselerin çoğu, İç Anadolu'da yer almaktadır. Bünyesinde barındırdıkları medrese yapılarının çokluğundan ötürü dönemin en önemli şehirlerinin Konya, Aksaray, Kayseri ve Sivas olduğu anlaşılmaktadır. Medreselerde bir ihtisaslaşma söz konusudur. Fıkıh, hadis ve tıp eğitiminin verildiği medreseler bulunmaktadır. Her ne kadar vezirlerin Moğol tahakkümü ile birlikte iktidarları daha çok görünür olsa da medrese yapılarının baniliğinde, vezir, emir, atabey gibi devletin üst düzey yöneticileri tüm dönemlerde ön plandadır. İncelenen medrese yapılarında sultanların banisi oldukları yapılar, ağırlıklı olarak tıp medreseleri ve darüşşifalardır. Sultanların medrese yaptırma konusunda devlet adamlarına kıyasla niçin zayıf kaldıkları sorusu, üzerinde durulması gereken kayda değer bir sorudur.

Medreseler, müstakil olarak inşa edildikleri gibi çoğunlukla bir yapı grubunun içerisinde inşa edilmişlerdir. Öte yandan, bu yapı grupları, Osmanlı külliyelerinden farklılık gösterir. Medrese, merkezinde caminin konumlandırıldığı Fatih Külliyesi gibi ikincil düzeyde değil, ekseriyetle bulunduğu yapı grubunun merkezindedir. Medreseler, her ne kadar sultanlar veya devlet adamları tarafından yaptırılsa da bir devlet kurumu niteliğinde değildi. Dolayısıyla medreselerin Selçuklularda özerk bir hüviyette oldukları söylenebilir. Bu özerklik, mimari anlamda da müstakillik olarak karşımıza çıkmıştır. Oysa Osmanlılarda, Fatih dönemiyle birlikte medrese, devlete bağlı bir eğitim kurumu haline gelmiştir. Medrese yapıları, daha çok bir külliyenin parçasıdır. Burada, Selçuklulardan Osmanlılara doğru, eğitimde merkezileşmeyle

birlikte medresenin konumunun yerleşim bağlamında nasıl değiştiğini görmek mümkündür.

Anadolu Selçuklu medreselerine dair yapılan analiz çalışmaları neticesinde görülen şudur ki; Selçuklular bir üst dil çerçevesinde sürekli yeni şeyler denemiştir. Burada diğer coğrafyalara kıyasla çok büyük bir zenginliğin olduğu ortaya çıkmaktadır. Açık avlulu medreseler olduğu gibi, kapalı avlulu medreseler de vardır. Eyvan sayısı dört farklı şekilde denenmiştir. Bir eyvanlı, iki eyvanlı, üç eyvanlı ve dört eyvanlı medreseler vardır. Minaresi olan, köşe kuleleri olan medreseler vardır. Talebe hücrelerinin yerleşiminde çoğunlukla iki yana yaslı düzen takip edilse de bir yana yaslı, üç yana yaslı ve koğuş tipinde bir düzen de denenmiştir. Farklı malzeme ve teknikler kullanılmıştır. Kesme taş ve moloz taşın yanı sıra; kaba yonu taş, mermer ve tuğla da kullanılmıştır. Esasında medrese yapılarındaki bu zenginlik, toplum yapısının ve dolayısıyla baninin ve zanaatkârların renkliliğinden de kaynaklanmaktadır. Mesela Sırçalı Medresesi'nin (1242) mimarı İran kökenli Tus'lu Mehmed adında biridir. Sivas Gök Medresesi'nin mimarı ise Konyalı olduğu künyesinden anlaşılan Kalûyan el- Konevi'dir. Caca Bey Medresesi'nin vakfiyesinin bir kısmı, Uygur dilinde Moğolca kaleme alınmıştır. Tüm bu misaller Anadolu'daki bu renkliliği açıkça göstermektedir.

İran yapı geleneğinin bir devamı olarak Anadolu'da gelişen Selçuklu medrese mimarisi, tüm bu renkliliğin neticesinde kendi üslubunu, kendi mimari karakterini oluşturabilmiştir. İncelenen medrese yapılarına bakıldığında, bir tip plan şemasının varlığından rahatlıkla söz edilebilir. Anadolu Selçuklu medresesi, genel hatlarıyla; anıtsal bir taç kapıyla içeri girilen, çoğunlukla tek katlı, açık avlulu, iki veya dört eyvanlı, kışlık dershanesi bulunan, talebe hücrelerinin iki yana yaslı olduğu, türbesi bulunan, avlusunun merkezinde bir havuzu olan, penceresiz veya mazgal pencereli oluşundan ötürü dış mekândan kopuk, içine dönük, yerel malzeme ile moloz ve kesme taştan inşa edilmiş kale görünümüne sahip bir tip plan şemasına sahiptir.

Anadolu Selçuklu medreselerinin genel mimari karakterinde, tezatlıklardan beslenen ve işlevselliğin önemsendiği bir tasarım anlayışı vardır. Dış cephede hâkim olan yoğun sağır duvarların aksine, iç mekânda dinamik ve zengin bir görüntü sunulur. Özensiz cephe kompozisyonu içerisinde oldukça özenilerek vücuda getirilen taç kapı, yoldan geçen bir insanın algısını direkt üzerinde toplar. Girişi, tezatlıkla ön plana çıkaran tasarım anlayışı, yapıya dâhil olan kişiyi, giriş eyvanından anıtsal ana eyvana uzanan eksen boyunca sürükler ve avlunun zengin görüntüsüyle buluşturur. Yapının

dışa kapalılığı ve zengin iç mekân tasarımı, burada okuyan bir medrese talebesini dış mekândan soyutlayarak onun algısını sadece eğitim üzerine odaklar. Odaların yerleşiminde dış çeperin pek umursanmayışı ve ihtiyaca binaen açılan pencereler ve bu pencerelerin ebatlarındaki farklılıklar, işlevselliğin de önemsendiğini gösterir.

Kösedağ Savaşı (1243) sonrasında Anadolu'yu tahakkümü altına alan Moğolların medrese mimarisine etkisi ise sınırlı kalmıştır. Bu dönemde özellikle yapıların ön cephelerinde bir değişim olmuştur. Ön cephe, köşe kuleleri ve minareleriyle birlikte daha muhkem bir görünüme bürünmüştür. Minareler ile taç kapının birlikteliği medreseye özgü yeni bir mimari karakter vücuda getirmiştir. Ayrıca Moğol tahakkümüyle birlikte, özellikle 1271 yılı ve sonrasında, yapıların ölçeğinde büyüme gerçekleşmiştir. Hem bu durum, hem de ön cephedeki muhkem görünüş, bu dönemde görkemin öne çıktığını göstermektedir. Moğollar böylece Anadolu'nun en büyük medrese yapısı olan Erzurum Çifte Minareli Medresesi'nde olduğu gibi devletlerinin gücünü bir mimari eserde göstermek istemiş olabilirler.

Tarihsel sürece bakıldığında, medreselerin yaygınlaşmasında siyasetin ve dolayısıyla ona etki eden fikriyatın önemli bir etken olduğu aşikârdır. İlk olarak Maverâünnehir ve Horasan coğrafyasında ortaya çıkan medreselerin mimari karakterinde yerel yapı geleneği etkili olmuştur. Bu vücuda gelen yapı tipi, cihan hâkimiyeti mefkûresine sahip Türkler eliyle İslam coğrafyasına yayılmıştır. Irak, Suriye, Anadolu, Mısır ve diğer İslam beldelerinde, bu ilk yapı tipi, bu bölgelerin yerel yapı gelenekleri ile terkip edilerek her bir coğrafyada kendi üslubunu oluşturmuştur. Böylece farklı coğrafyaların kendilerine has mimari unsurları bir araya gelmiştir. Örneğin, ilk olarak İran yapı geleneğinin bir mimari unsuru olan eyvan, medreseler eliyle birçok coğrafyanın yapı geleneğine eklenmiştir. Esasında üslubun oluşmasında her ne kadar yerel yapı gelenekleri etkili olsa da, üst ölçekten, medrese özelinde bakıldığında farklı coğrafyalara ait yapı geleneklerinin terkinde, Selçukluların siyaset aklının, birincil etkenlerden biri olduğu açıkça görülmektedir. Anadolu Selçuklu medrese mimarisinde görülen renkliliğin ve neticesinde oluşan sentezin arka planında da, farklı coğrafyalardan birçok âlim ve zanaatkârı himaye eden Selçukluların bu siyaset aklı vardır.

Sonuç itibariyle “faal, savaşçı ve teşkilatçı” özellikleriyle devleti ve merkeziliği önemseyen Oğuz Türkleri, bu özelliklerinden hareketle medreseleri kurarak eğitimde merkezileşmeye yönelik adımlar atmış, eğitimdeki bu merkezileşme çabaları aynı zamanda medrese mimarisini de etkilemiştir. Bu merkezileşmeyi okuyabilme adına

medrese mimarisinin oluşum ve gelişim sürecinde Anadolu Selçuklu dönemi önemli bir duraktır. Bu asırlar, kendinden öncesini taşıyan ve kendinden sonrasına zemin hazırlayan bir ara dönemdir. Kendinden nceki Büyük Selçukluların; İnan, Horasan, Maveraünnehir coğrafyasının büyük birikimini Anadolu'ya taşıyarak, bu birikimi yerel olanla terkip etmiş, geliştirmiş ve kendinden sonraki Osmanlılara sağlam bir zemin hazırlamıştır. Bu dönemde medreseler, bir devlet kurumu olmadığı gibi bir kanunnameye de tabi olmadığından ötürü eğitimde merkezileşme, nihai bir görünüm kazanamamıştır. Lakin yapılan bu çalışma neticesinde; Anadolu'da her ne kadar medreselerin mimari üretiminde sürekli yeni denemeler olsa da, bu üretimi akamete uğratabilecek büyük siyasi olaylar yaşansa da, mimaride bir üst dilin, bir ortak dilin ortaya konulabildiği anlaşılmıştır. Farklı şehirlerde, farklı banilerin yaptırımış olduğu medreseler, birbirleriyle aynı mimari dili konuşmaktadır.



## KAYNAKLAR

Arseven C. E., *Türk Sanatı Tarihi*, 1. basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1955.

Aslanapa O., *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*, 1. basım, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991.

Bayram S., Karabacak A. H., Sahib Ata Fahrü'd-Din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri, *Vakıflar Dergisi*, 1981, **13**(13), 31-69.

Beken A. İlk Kuruluş Dönemlerinde Medreselerde Dinî İlimlerin Öğretimi -Nizâmiye ve Müstansırıyye Örnekleri-, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2014, 370513.

Bozkurt N., Medrese, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#1> (Ziyaret tarihi: 27 Ekim 2018).

Cantay G., Medreseler, Editörler: Peker A. U., Bilici K., *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Cilt: 2, 1. basım, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 337-349, 2006.

Çaycı A., *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*, 1. Basım, Palet Yayınları, Konya, 2017.

Çayırdag, M., Kayseri'de Pervane Bey Medresesi, *Vakıflar Dergisi*, 1997, **26**(26), 225-236.

Çetin A., İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Devri Medreseleri), *Dini Araştırmalar*, 1999, **2**(5), 177-202.

Demiralp Y., *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, 1. basım, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Demiralp Y., Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle Karşılaştırma, *Sanat Tarihi Dergisi*, **15**(2), 30-48.

Doğan N. Ş., Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri-Darüşşifalarından Örnekler, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2013, **28**(2), 429-443.

Doğan S., Antalya Medreseleri, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2012, 321755.

Durukan A., Anadolu Selçuklu Dönemi Kaynakları Çerçevesinde Baniler, *Sanat Tarihi Defterleri* 5, 1. basım, Ege Yayınları, İstanbul, 43-132, 2001.

Dündar A., Selçuklular Devri Bağdat Medreseleri: İmâm-I Âzam Ebû Hanîfe Medresesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012, 322044.

Ertuğrul Ö., Gökmedrese, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gokmedrese--tokat>, (Ziyaret tarihi, 6 Ocak 2021)

Fazlıoğlu İ., *Kayıp Halka İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi*, 6. basım, Paperense Yayınları, İstanbul, 2018.

Fazlıoğlu İ., Selçuklu Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim- Bir Giriş, *Cogito*, 2001, **29**(29), 152-168.

Hillenbrand R., *Islamic architecture : form, function and meaning*, 1. basım, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1994.

Kalfazade S., Taşmedrese, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasmedrese>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)

Kara M., Tekke Medrese Münasebetleri Üzerine, *Fikir ve Sanatta Hareket*, 1976, **10**(113), 32-41.

Karamağaralı H., "Kayseri'deki Hunad Câmiinin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Ba'zı Mülâhazalar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1973, **21**(1), 199-245.

Kaya A., Anadolu Selçuklu Medreseleri Ve Bugünkü Durumlarının Tespiti (Başlangıcından 1243 Yılına Kadar), Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, 512499.

Kaya M., Beytülhikme, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beytulhikme> (Ziyaret Tarihi: 22 Mart 2020).

Kazıcı Z., *İslam Müesseseleri Tarihi*, 1. basım, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991.

Kafesoğlu İ., *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 2. basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

Kemaloğlu M., XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim(Medreseler), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2015, **2**(5), 89-106.

Kesik M., Muînüddin Süleyman Pervâne, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muinuddin-suleyman-pervane>, (Ziyaret Tarihi: 16 Şubat 2020).

Kılıç R., Osmanlı Devleti'nde Medreseler, *Türk Kültürü*, 2001, **39**(456), 205-216.

Köroğlu M., Nizamiye Medreselerinin İcra Ettiği Fonksiyon ve Etkilediği Coğrafya, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2006, 230517.

Kuban D., *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, 1. basım, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1965.

Kuban D., *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 1. basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Kuran A., *Anadolu Medreseleri*, 1. basım, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1969.

Leiser G., Ortaçağ'da İslam Cemiyetindeki Medreseler İle İlgili Notlar, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1985, **23**(1-2) 415-426.

Makdisi G. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası Hristiyan Batı*, Çeviri: Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu, 2. basım, Klasik Yayınları, İstanbul, 2018.

Edgüer R. N., Uzunçarşılı İ. H., *Sivas Şehri*, [y.y.] Erzurum, 1992.

Ocak A. *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri*, 2. basım, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2017.

Ögel B., *Türklerde Devlet Anlayışı-13. Yüzyıl Sonlarına Kadar*, 2. basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

Özkan, Ş., Medrese Tâbirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri Ve Medrese Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, 210361.

Peker, A. U., Anadolu Selçuklu Mimarisi 1-4, Editörler: Altan T. E., Ekinci S. E., *İnci Aslanoğlu İçin Bir Mimarlık Tarihi Dizimi*, 1. basım, ODTÜ Basım İşliğı, Ankara, 1-20, 2019.

Peker A. U., Türklerin Evrensel Hükümranlığının İran'da Sanat ve Mimariye Getirdiğı Açılımlar, *Denge*, 2016, **1**(1), 39-64.

Sağlam M., Medrese Education and Architecture in The Political Context of The 11th-16th Centuries Anatolia, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000, 95928.

Sayılı A., *Ortaçağ İslam Dünyasında Yüksek Öğretim Medrese*, Çeviri: Recep Duran, 1. basım. [y.y], 2002.

Sözen, M., *Anadolu Medreseleri: Selçuklu ve Beylikler Devri*, Cilt: 1-2, 1. basım, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1970/72.

Şahinoğlu M. N., Bahâeddin Veled, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahaeddin-veled> (Ziyaret Tarihi: 10 Kasım 2019).

Şenalp M., Tarihi Yapılarda Termal Konfor Analizi: Ali Gav Medresesi Örneğı, Yüksek Lisans Tezi, Konya Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya, 2019, 569077.

Şeker F. M., *Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru*, 2. basım, Dergah Yayınları, İstanbul, 2015.

Talas M. A., *Nizamiyye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim*, Çeviri: Sadık Cihan, 1. basım, Etüt Yayınları, Samsun, 2000.

Taşdemirci E., Medreselerin Doğu Kaynakları ve İlk Zamanları, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1988, (2), 269-278.

Tekeli İ., İkin S., *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, 1. basım, Türk Tarih Kurumu, 1993.

Temir, A., Kırşehir'de Bulunan 1272 Tarihli Moğolca Vakfiye, *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Türkiye, 10-14 Kasım 1948

Tuncer O. C., *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, 1. Basım, [y.y], Ankara, 1986.

Turan, O., Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri, *Bellekten*, 1948, **12**(45), 17-171.

Turan O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 21. basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Turan O., *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi : siyasi tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, 1. Basım, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971.

Türker Ö., Yenilenme Dönemi, İslam Düşünce Atlası, <https://www.islamdusunceatlası.org/pages/yenilenme-donemi/detail> (Ziyaret tarihi: 15 Eylül 2019)

URL-1: <https://www.islamdusunceatlası.org/pages/yenilenme-donemi/detail>, (Ziyaret tarihi: 15 Eylül 2019)

URL-2: [https://archnet.org/media\\_contents/124676](https://archnet.org/media_contents/124676), (Ziyaret tarihi: 23 Aralık 2018)

URL-3: <https://www.islamdusunceatlası.org/nedir>, (Ziyaret tarihi: 5 Ocak 2021)

URL-4: <https://www.wdl.org/en/item/18939/#q=Umayyad+Mosque&q=en>, (Ziyaret tarihi: 23 Aralık 2018)

URL-5: <http://www.lugatim.com/s/Z%C3%82V%C4%B0YE>, (Ziyaret tarihi: 5 Ocak 2021)

URL-6: <https://okuryazarim.com/ribat-i-serif-kervansarayi/ribat-i-serif-kervansarayi-27/>, (Ziyaret tarihi: 9 Aralık 2018)

URL-7: <http://www.lugatim.com/s/TEFAKKUH>, (Ziyaret tarihi: 5 Ocak 2021)

URL-8: [https://sova.si.edu/details/FSA.A.06?f=data\\_source%3AFreer+Gallery+of+Art+and+Arthur+M.+Sackler+Gallery+Archives&s=9384&n=12&t=D&q=\\*&i=9385#ref9045](https://sova.si.edu/details/FSA.A.06?f=data_source%3AFreer+Gallery+of+Art+and+Arthur+M.+Sackler+Gallery+Archives&s=9384&n=12&t=D&q=*&i=9385#ref9045), (Ziyaret tarihi: 17 Ocak 2021)

URL-9: <https://www.wdl.org/en/item/5813/#q=madrasahs>, (Ziyaret tarihi: 27 Ekim 2018)

URL-10: <https://archnet.org/sites/1511>, (Ziyaret tarihi: 5 Ocak 2021)

URL-11: [https://archnet.org/sites/3867/media\\_contents/1067](https://archnet.org/sites/3867/media_contents/1067), (Ziyaret tarihi: 19 Kasım 2018)

URL-12: [https://archnet.org/sites/3922/media\\_contents/41964](https://archnet.org/sites/3922/media_contents/41964), (Ziyaret tarihi: 19 Kasım 2018)

URL-13: <http://pakistanpaedia.com/landmarks/taxila/taxila.htm>, (Ziyaret tarihi: 2 Aralık 2018)

- URL-14: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/gyyasiye-medresesi-kumbeti-ve-gevher-nesibe-sifahanesi>, (Ziyaret tarihi, 14 Kasım 2019)
- URL-15: [https://archnet.org/sites/4170/media\\_contents/43329](https://archnet.org/sites/4170/media_contents/43329), (Ziyaret tarihi: 11 Haziran 2020)
- URL-16: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/seyyid-battal-gazi-kulliyesi>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)
- URL-17: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/mahperi-hatun-medresesi>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)
- URL-18: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/seraceddin-medresesi>, (Ziyaret tarihi: 5 Ocak 2021)
- URL-19: <http://lugatim.com/s/DENDAN>, (Ziyaret tarihi: 5 Ocak 2021)
- URL-20: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/sircali-medrese>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)
- URL-21: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/selcuklu-medresesi>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)
- URL-22: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/avgunu-medresesi>, (Ziyaret tarihi: 5 Ocak 2021)
- URL-23: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/corum/kulturenvanteri/kalehisar-behramsah-kulliyesi>, (Ziyaret tarihi: 19 Mayıs 2020)
- URL-24: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/ali-gav-medresesi>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)
- URL-25: <http://konya.com.tr/portfolio-item/ali-gav-zaviyesi-ve-turbesi/>, (Ziyaret tarihi: 30 Ağustos 2020)
- URL-26: <https://www.pusulahaber.com.tr/selcuklu-medresesinde-osmanlica-ogreniyorlar-1129g.htm>, (Ziyaret tarihi: 30 Ağustos 2020)
- URL-27: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/atabey-ertokus-medresesi-ve-turbesi>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)
- URL-28: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/cankiri/gezilecekyer/tas-mescit-cemalddin-ferruh-dar-ul-hadis>, (Ziyaret tarihi: 3 Ocak 2021)
- URL-29: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/tas-mescit>, (Ziyaret tarihi: 3 Ocak 2021)
- URL-30: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/corum/gezilecekyer/huseyin-gazi-kulliyesi>, (Ziyaret tarihi: 3 Ocak 2021)
- URL-31: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sinop/gezilecekyer/pervane-medresesi>, (Ziyaret tarihi: 19 Mayıs 2020)
- URL-32: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/sahibiye-medresesi>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)

- URL-33: <https://archnet.org/sites/2084>, (Ziyaret tarihi: 19 Mayıs 2020)
- URL-34: <https://archnet.org/sites/2082>, (Ziyaret tarihi: 31 Ağustos 2020)
- URL-35: <https://archnet.org/sites/2083>, (Ziyaret tarihi: 9 Aralık 2018)
- URL-36: [http://www.mustafacambaz.com/details.php?image\\_id=29995](http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=29995), (Ziyaret tarihi: 12 Ocak 2021)
- URL-37: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/gezilecekyer/gokmedrese>, (Ziyaret tarihi: 6 Ocak 2020)
- URL-38: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/karatay-medresesi-1>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)
- URL-39: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/ince-minareli-medrese>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)
- URL-40: <https://hollis.harvard.edu/>, (Ziyaret tarihi: 1 Aralık 2019)
- URL-41: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/caca-bey-medresesi-ve-turbesi>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)
- URL-42: <https://www.fikriyat.com/galeri/kultur-sanat/anadolunun-bunalimli-doneminde-insa-edilen-ilk-astronomi-okulu/14>, (Ziyaret tarihi: 9 Aralık 2018)
- URL-43: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/cifte-minareli-medrese-ve-kumbeti>, (Ziyaret tarihi: 14 Kasım 2019)
- URL-44: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/tas-medrese>, (Ziyaret tarihi: 15 Temmuz 2020)
- URL-45: <https://archnet.org/sites/2842>, (Ziyaret tarihi: 31 Mayıs 2020)
- Uzunçarşılı, İ. H., XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İktisadi Müesseselere Bir Bakış, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Türkiye, 15-20 Kasım 1943.
- Ünan F., Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi'nde Eğitim, Editör: Ocak., A. Y., *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Cilt: 1, 1. basım, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 389-399, 2006.
- Yasa A. A., Anadolu Selçuklu Ve Beylikler Dönemi Konya Yapılarında Malzeme Kullanımı Ve Yapım Teknikleri, *Vakıflar Dergisi*, 2016, (45), 143-176.
- Yavaş A., Anadolu Selçuklu Banilerinin Politik Yaşamlarıyla Mimari Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2010, (28), 409-417.
- Yer S., Gazzâlî ve İbn Haldun'da Din-Devlet İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, 146922.
- Yılmaz H., Zengîler Ve Eyyûbîler Döneminde Dîmaşk'ta "Medrese" (1154-1260), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, 376670.

## KİŞİSEL YAYIN VE ESERLER

**Meral S.**, Kishalı E., Mimarlık Tarihi ve Mimari Koruma Ara Kesitinde Bir İnceleme: Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi, *Art-Sanat Dergisi*, 2020, (13), 313-334.



## **ÖZGEÇMİŞ**

İlköğretim ve lise eğitimini Ümraniye’de tamamladı. 2013-2017 yılları arasında Kocaeli Üniversitesi’nde mimarlık bölümünde lisans eğitimini tamamladı. Mezun olduğu 2017 yılında yine aynı üniversitede Mimarlık Anabilim Dalı’nda yüksek lisansa başladı. Yüksek lisans sürecinde yayın çalışması yaptı. Ayrıca 2017 yılından itibaren özel bir mimarlık ofisinde çalışmaktadır.

